

Touwtrekken op glad ijs

Het economisch, financieel,
maatschappelijk en moreel debat
over ESG-informatie

Prof. dr. G.J.A.Hummels & F. Weyzig MA MSC (red.)
April 2008

Titel:

Touwtrekken op glad ijs. Het economisch, financieel, maatschappelijk en moreel debat over ESG-informatie

Auteurs:

Harry Hummels, Francis Weyzig, Ronald Gijsbertsen, Gemma Crijns, Bart Slob, Peter Pennartz

In opdracht van het Koninklijk NIVRA gepubliceerd door:

European Centre for Corporate Engagement en Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen

This document is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivateWorks 3.0 License

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven onder de volgende voorwaarden:

1. Naamsvermelding.
De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden (maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met uw werk of uw gebruik van het werk).
2. Niet-commercieel.
De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.
3. Geen afgeleide werken.
De gebruiker mag het werk niet bewerken.
4. Bij hergebruik of verspreiding dient de gebruiker de licentievoorwaarden van dit werk kenbaar te maken aan derden. De beste manier om dit te doen is door middel van een link naar deze webpagina: (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl/>).
5. De gebruiker mag afstand doen van een of meerdere van deze voorwaarden met voorafgaande toestemming van de rechthebbende.
6. Niets in deze licentie strekt ertoe afbreuk te doen aan de morele rechten van de auteur, of deze te beperken.

Correspondentie:

Prof. Dr. Harry Hummels
Universiteit Maastricht
Faculty of Economics and Business Administration
Postbus 616
6200 MD Maastricht
Email: h.hummels@aim.unimaas.nl

Woord vooraf

Eind 2007 benaderde het Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants (NIVRA) ondergetekende met het verzoek een inventarisatie te maken van de betekenis van Environmental, Social en Governance (ESG) informatie. De vraag was het NIVRA ingegeven door de signalen die de organisatie, en meer in het bijzonder enkele bestuurders, opvingen uit verschillende richtingen. Die signalen maakten duidelijk dat het belang dat in het bedrijfsleven, binnen maatschappelijke organisaties of in de politiek aan ESG-informatie wordt gehecht nogal verschilt. Een belangrijke richting vormde daarbij die van de institutionele beleggers. Uit deze richting komen namelijk gemengde signalen. Enkele grote beleggers lijken in toenemende mate ESG-informatie te integreren in hun beleggingsbeslissingen, al kan van een grootschalige belangstelling voor alle sociale, maatschappelijke, ethische, governance en milieuaspecten van het ondernemen niet worden gesproken. Dat geldt in het bijzonder voor de belangstelling van financieel analisten voor deze aspecten.

Tegelijkertijd komen uit andere richtingen signalen die het belang van ESG-informatie veel meer benadrukken. Zowel de non-gouvernementele organisaties (NGO's) als de politiek hebben het vraagstuk van verantwoord ondernemen tot een zwaarwegend actiepunt gemaakt. Deze aandacht voor verantwoord ondernemen heeft onmiddellijk invloed op de belangstelling voor en de (morele) relevantie van ESG-informatie binnen deze gremia.

Om het onderzoek, dat feitelijk een aanvang nam in januari 2008, in kort tijdsbestek goed te kunnen uitvoeren heeft ondergetekende contact gezocht met de Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO). SOMO beschikt over een groep van ervaren onderzoekers die zich bekwaamd hebben in het onderzoek naar de maatschappelijke effecten van het handelen van met name multinationale ondernemingen. Van de kant van SOMO hebben Francis Weyzig, Ronald Gijsbertsen, Gemma Crijns, Bart Slob en Peter Pennartz bijgedragen aan de totstandkoming van dit rapport.

Voor u ligt het resultaat van onze inspanningen. Het onderzoek heeft zich gericht op de waargenomen relevantie van ESG-informatie zoals deze naar voren komt uit rapporten, notities en andere publieke documenten. Daarnaast zijn gesprekken gevoerd met enkele stakeholders, waaronder vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, politieke partijen, het Ministerie van Economische Zaken, accountantskantoren en vanzelfsprekend het NIVRA. Uit de documenten en de gesprekken komt een helder beeld naar voren: stakeholders verschillen sterk van mening over de economische, financiële, maatschappelijke en morele relevantie van ESG-informatie en zij voeren daarover een levendig debat op diverse podia. Zelden zijn zij echter met elkaar in gesprek en de interactie heeft meer het karakter van touwtrekken op glad ijs. Het gaat dan meer om kracht, behendigheid en goede spikes dan om goede argumenten.

Maastricht, april 2008

Prof. Dr. Harry Hummels
European Centre for Corporate Engagement
Universiteit Maastricht

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
Samenvatting	6
1 Inleiding	8
1.1 Kritische beleggers	8
1.2 Een kritische en betrokken samenleving	8
1.3 Vraagstelling	8
1.4 Methoden	9
2 Overzicht bestaande initiatieven	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Verantwoord ondernemen	10
2.3 Verslaglegging	12
2.4 Assurance	14
2.5 Certificering	15
2.6 Kaders vanuit de financiële sector	16
3 Krachtenveldanalyse	17
3.1 Introductie	17
3.2 Financiële instellingen	17
3.3 Maatschappelijke organisaties en vakbonden	30
3.4 Bedrijven en werkgeversorganisaties	35
3.5 Overheid en politieke partijen	39
3.6 Accountantskantoren	44
4 Trendontwikkeling	47
4.1 Vier mogelijke trends	47
4.2 De financiële agenda van de samenleving	48
4.3 De morele agenda van de samenleving	49
4.4 De economische agenda van de samenleving	51
4.5 De welvaartsagenda van de samenleving	53
5 Verhouding tussen krachtenveld en trends	54
5.1 Inleiding	54
5.2 PGGM en PetroChina	54
5.3 Actuele ontwikkelingen	55
5.4 Convergerende en divergerende verwachtingen	56

Samenvatting

Inleiding

Verantwoord ondernemen is een onderwerp dat steeds meer aandacht trekt in de beleggingswereld. Ook maatschappelijke organisaties, vakbonden, politieke partijen, de overheid en de bedrijven zelf proberen invloed uit te oefenen op de agenda voor verantwoord ondernemen. Voor het NIVRA is de vraag relevant in hoeverre bepaalde actoren druk zullen uitoefenen om verantwoord ondernemen via wet- en regelgeving te beïnvloeden. In dit onderzoek wordt daarom antwoord gegeven op de volgende vraagstelling:

1. Welke dynamiek en trends kunnen worden onderscheiden in de eisen die vanuit de financiële wereld - en in het verlengde daarvan vanuit maatschappelijke organisaties en de politieke wereld - worden gesteld aan verslaggeving over *Environmental, Social en Governance* (ESG) prestaties en de auditing van die verslaggeving, en
2. Welke druk wordt er vanuit en via de financiële wereld (op termijn) ontwikkeld op ondernemingen om rekening te houden met ESG-aspecten en daarover te rapporteren?

Het onderzoek is gezamenlijk uitgevoerd door het European Centre for Corporate Engagement (ECCE) van de Universiteit van Maastricht en Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO) in de periode februari tot april 2008. De informatie voor dit onderzoek is verzameld door middel van uitgebreid literatuuronderzoek aangevuld met gerichte interviews en enkele vragenlijsten.

Bestaande initiatieven

Er bestaan verschillende richtlijnen, standaarden en andere initiatieven die van belang zijn voor ESG-verslaggeving. Deze initiatieven verschillen ten aanzien van inhoudelijke normen, controlemechanismen, de betrekking van stakeholders en de verslaggeving over beleid en prestaties. In hoofdstuk 2 wordt een uitgebreid overzicht gegeven. Enkele relevante initiatieven zijn de OECD Guidelines for Multinational Enterprises, de richtlijnen van het Global Reporting Initiative (GRI) en de door het NIVRA zelf ontwikkelde 3410N standaard voor assuranceopdrachten inzake maatschappelijke verslagen.

Krachtenveld

In hoofdstuk 3 wordt het maatschappelijke krachtenveld op het gebied van verantwoord ondernemen en ESG-verslaggeving verkend.

- **Beleggers, banken, verzekeraars** en in mindere mate **financieel analisten** houden langzaam maar zeker rekening met ESG-informatie in hun kernactiviteiten. Dat leidt echter naar verwachting niet tot een roep om een toenemende (formele) verslaggeving in de vorm van maatschappelijke jaarverslagen of om regelgeving. Eerder zal een beroep worden gedaan op het bedrijfsleven om materieel relevante ESG-informatie te integreren in de besluitvorming.
- **Maatschappelijke organisaties en vakbonden** hebben behoefte aan ESG-verslagen waarin alle onderwerpen die materieel zijn voor maatschappelijke actoren aan bod komen en zijn voorstander van wettelijke verplichtingen voor ESG-rapportage. Daarnaast is er behoefte aan informatie op product- en ketenniveau. Dit vertaalt zich bijvoorbeeld in het initiatief voor de wet openbaarheid van productie en ketens (WOK). Maatschappelijke actoren lijken maar beperkt gericht op beleggers voor het verbeteren van ESG-prestaties van bedrijven en verslaggeving hierover.
- **Bedrijven** zelf gebruiken ESG-informatie voor uiteenlopende doelen en dit heeft gevolgen voor de aard van de informatie die wordt verzameld en gecommuniceerd. Het lijkt erop dat veel grote Nederlandse bedrijven de inhoud van ESG-verslagen bepalen aan de hand van brede maatschappelijke verwachtingen of richtlijnen als die van de GRI. Tegelijk hebben deze bedrijven de behoefte om vooral met positieve informatie naar buiten treden. Via **werkgeversorganisaties** is het bedrijfsleven een uitgesproken tegenstander van wettelijke verplichtingen.
- **De overheid** ontwikkelt op dit moment richtlijnen voor duurzaam inkopen. Hier kan een belangrijke precedentwerking van uitgaan ten aanzien van de betrouwbaarheid van ESG-informatie. De standpunten van **politieke partijen** vormen over het algemeen een afspiegeling van die van verschillende belanghebbenden. Voor de regering staat gedragsbeïnvloeding van bedrijven op ESG-gebied centraal en heeft externe verantwoording hier een belangrijke ondersteunende rol bij. De regering is echter terughoudend op het gebied van nieuwe wetgeving op dit terrein.
- Verschillende **accountantskantoren** beschouwen assurance door accountants en stakeholderpanels als complementair en hebben behoefte aan meer internationale standaardisering van ESG-assurance.

Trendontwikkeling

De ontwikkelingen in het krachtenveld leiden ertoe dat er bepaalde trends zichtbaar worden. Die trends kunnen in de volgende vier richtingen wijzen:

1. De financiële agenda van de samenleving

In deze ontwikkeling draait het om *business as usual*. ESG-informatie is irrelevant voor de waardering van bedrijven en de samenleving is niet bij machte om aandacht voor ESG-aspecten te bevorderen. Het niet waarschijnlijk dat deze ontwikkeling zich in de komende jaren gaat voltrekken, maar op termijn kan niet uitgesloten worden dat ESG-informatie weer achter de horizon verdwijnt. ESG-informatie is vanuit deze agenda primair een instrument voor risicomanagement.

2. De morele agenda van de samenleving

In deze ontwikkeling is ESG-informatie irrelevant voor de waardering van bedrijven, maar wordt deze meegewogen vanwege druk uit de samenleving. De vraag naar ESG-informatie wordt bepaald door maatschappelijke actoren, consumenten, politieke partijen en ESG-analisten. Van financiële instellingen wordt verwacht dat zij ESG-uitsluitingscriteria hanteren. Deze trend hoeft echter nauwelijks gevolgen te hebben voor ESG-verslaggeving. ESG-informatie voor uitsluiting van investeringen is namelijk voor een belangrijk deel uit externe bronnen afkomstig. Standaardisering vindt voornamelijk plaats op het gebied van ESG-prestaties, in tegenstelling tot ESG-verslaggeving. Richtlijnen als de OECD Guidelines nemen daardoor in belang toe. Parallel hieraan groeit de druk vanuit consumenten en de overheid als klant voor ESG-certificering van producten en voor deelname aan procesgerichte multistakeholderinitiatieven. ESG-informatie is vanuit deze agenda primair een instrument voor democratisering, in de zin dat stakeholders als burger, werknemer, consument en (duurzame) belegger meer invloed kunnen uitoefenen vanuit hun specifieke belang.

3. De economische agenda van de samenleving

In deze ontwikkeling is ESG-informatie relevant voor de waardering van bedrijven en nemen ondernemingen en financiële instellingen de informatie mee uit een oogpunt van welbegrepen eigenbelang, volgens een *best-in-class* benadering. Deze trend lijkt momenteel de wind enigszins in de zeilen te hebben. De vraag naar ESG-informatie wordt bepaald door een brede alliantie van maatschappelijke en financiële actoren, maar ESG-factoren die geen onmiddellijke financiële consequenties hebben, zoals schendingen van mensenrechten of corruptie, zullen niet worden meegewogen. De nadruk ligt op vergelijkbaarheid en betrouwbaarheid van ESG-informatie en enige standaardisering zal wenselijk zijn. De GRI richtlijnen krijgen daarmee een prominente rol, mogelijk nog versterkt door de ontwikkeling van een format voor elektronische uitwisseling van ESG-informatie. ESG-informatie is vanuit deze agenda primair een instrument voor waardecreatie.

4. De welvaartsagenda van de samenleving

In deze ontwikkeling is ESG-informatie een dominante factor in de financieel-economische én sociaal-maatschappelijke waardering van ondernemingen. Hier gaat het om een ontwikkeling waarbij de aandacht voor ESG-prestaties een 'unique selling point' wordt. De trend doet zich voor zowel in het bedrijfsleven als bij beleggers, maar het gaat hier wel om een nichestrategie. Ieder bedrijf volgt daarbij een eigen, unieke strategie en standaardisering is niet of nauwelijks aan de orde. ESG-informatie is vanuit deze agenda primair een onderscheidingsinstrument.

Verhouding tussen krachtenveld en trends

Uit de hiervoor beschreven ontwikkelingen zijn zowel convergerende als divergerende bewegingen waar te nemen. Er zijn momenteel sterke convergerende tendensen waar te nemen als het gaat om verdere standaardisering en regulering. Waar vanuit de *morele agenda* nadruk ligt op wetgeving als minimum, daar ligt de nadruk vanuit de *financiële* en *economische agenda* echter op zelfregulering. De verwachtingen verschillen ook ten aanzien van het onderwerp van regulering, zoals ESG-normen of juist ESG-verslaggeving en andere operationele aspecten. Met betrekking tot de uniformiteit van ESG-informatie lijken werkgeversorganisaties en maatschappelijke actoren tegenover elkaar te staan. De financiële sector zal naar verwachting terughoudend blijven bij het omarmen van een al te grote activiteit op het terrein van ESG-rapportage. Het welbegrepen eigenbelang speelt daarbij een belangrijke rol. Tenslotte verschillen de opvattingen over de rol van assurance door accountants. Aan de ene kant stellen maatschappelijke stakeholders hoge eisen aan de eenduidigheid en betrouwbaarheid van ESG-informatie en aan ESG-verslaggeving. Tegelijk wordt de waarde van accountantsverklaringen op ESG-terrein betwist en worden de kosten hiervan door sommige bedrijven als belemmering ervaren.

1 Inleiding

1.1 Kritische beleggers

Verantwoord ondernemen is een onderwerp dat steeds meer aandacht trekt in de beleggingswereld. Institutionele en retailbeleggers sporen bedrijven aan om hun prestaties op sociaal, ethisch, governance en milieugebied in lijn te brengen met maatschappelijke verwachtingen. Dat die aansporing niet geheel vrijblijvend is, blijkt wel uit de acties die beleggers ondernemen in de richting van ondernemingen. Zo nam PGGM in het begin van 2008 afscheid van haar aandelenbelang in olieonderneming PetroChina, na een mislukte poging met de onderneming in gesprek te komen over haar betrokkenheid bij schendingen van mensenrechten in Darfur.

De beslissing van PGGM staat niet op zichzelf. Sinds het eind van de jaren negentig van de twintigste eeuw is sprake van een langzame maar geleidelijke bewustwording in de financiële wereld over de implicaties van sociale, ethische, governance en milieuprestaties van ondernemingen voor het te voeren beleid en de uitvoering daarvan. Na een aanvankelijk aarzelende start kan worden geconstateerd dat anno 2008 beleggers, banken, verzekeraars en andere spelers in de financiële arena, waar onder information brokers, de relevantie van verantwoord ondernemen, verantwoord financieren of verantwoord beleggen onderschrijven. Een keur aan financiële instellingen in binnen- en buitenland maakt tegenwoordig gebruik van zogenaamde ESG-informatie, waarbij ESG verwijst naar de 'Environmental, Social and Governance' prestaties van de entiteiten waarin wordt belegd, of waarmee zaken wordt gedaan.

Hoewel beleggers zo nu en dan stemmen met hun voeten en net als PGGM afstand doen van hun aandelen in een onderneming die de uitgangspunten van de belegger schendt, is vooral het gesprek met de onderneming over verbeteringen erg in trek. Daarnaast zoeken beleggers vooral die beleggingen op die een goede verhouding laten zien tussen risico en rendement, waarbij de sociale, ethische, governance en milieuprestaties een relevante, maar nog niet geprijste, bijdrage leveren aan het rendement van de belegging. Hier lijkt zich een verschil voor te doen in vergelijking met andere geluiden die vanuit de samenleving worden gehoord.

1.2 Een kritische en betrokken samenleving

Niet alleen beleggers, banken en verzekeraars hebben oog voor de maatschappelijke impact van ondernemingen, ook maatschappelijke groeperingen, vakbonden, politieke partijen en de overheid kijken kritisch toe. Ook bedrijven zelf formuleren in toenemende mate een agenda voor verantwoord ondernemen en de communicatie daarover. Hierbij worden zij in een veelvoud van gevallen geassisteerd door consultants, accountants en de werkgeversorganisaties. De reacties die uit deze groepen belanghebbenden naar voren komen lopen sterk uiteen. Waar diverse maatschappelijke organisaties, een aantal politieke partijen en op sommige dossiers ook de vakbonden roepen om regelgeving, daar stellen de werkgevers doorgaans dat verantwoord ondernemen eerst en vooral een taak is voor de onderneming zelf.

1.3 Vraagstelling

De op het eerste oog verschillende reacties uit de diverse hoeken van de samenleving hebben bij het Koninklijk NIVRA enkele vragen opgeroepen. Met name de vraag in hoeverre vanuit de financiële wereld, respectievelijk de samenleving druk zal worden uitgeoefend op de politiek om verantwoord ondernemen via wet- en regelgeving te beïnvloeden, heeft de bijzondere belangstelling van het NIVRA. Deze belangstelling heeft geleid tot de volgende meervoudige vraagstelling:

1. Welke dynamiek en trends kunnen worden onderscheiden in de eisen die vanuit de financiële wereld - en in het verlengde daarvan vanuit maatschappelijke organisaties en de politieke wereld - worden gesteld aan verslaglegging over ESG-prestaties en de auditing van die verslaglegging, en
2. Welke druk wordt er vanuit en via de financiële wereld (op termijn) ontwikkeld op ondernemingen om rekening te houden met ESG-aspecten en daarover te rapporteren?

¹ In de Nederlandse taal ligt het voor de hand te spreken over sociale, ethische, bestuurlijke en milieuinformatie. Aangezien de wereld van het vermogensbeheer een sterk internationaal karakter kent, geven wij er de voorkeur aan in dit rapport te spreken over ESG-informatie. Wij merken wel op dat wij de term breder interpreteren dan de letterlijke vertaling uit het Engels zou suggereren. Naast het ontbreken van de ethische dimensie, kent het begrip 'social' ook een dubbele lading: maatschappelijk en gericht op de belangen van de werknemers. In dit rapport richten wij ons vooral op sociale - in de dubbele betekenis van het woord -, ethische en milieuprestaties van ondernemingen.

Om een antwoord te geven op deze beide vragen gaan wij in dit rapport als volgt te werk. Eerst worden hieronder kort de onderzoeksmethoden beschreven. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de belangrijke bestaande initiatieven en standaarden op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen, verslaggeving, assurance en aanverwante onderwerpen. Voor sommige lezers zullen de meeste van deze initiatieven al bekend zijn. Het grootste gedeelte van dit rapport bestaat uit een krachtenveldanalyse waarin de belangen van financiële instellingen, maatschappelijke organisaties en de overheid en de druk die hiervan uitgaat voor ESG-verslaggeving worden geanalyseerd. Ook de standpunten van ondernemingsorganisaties en de belangrijkste politieke partijen en de ontwikkelingen bij accountantskantoren en bedrijven zelf worden in kaart gebracht. Op basis van deze krachtenveldanalyse worden vervolgens vier mogelijke trends beschreven die ieder bepaalde consequenties hebben voor ESG-verslaggeving, de standaardisering hiervan, en de rol van accountants.

1.4 Methodes

Het onderzoek is gezamenlijk uitgevoerd door het European Centre for Corporate Engagement (ECCE) van de Universiteit van Maastricht en Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO) in februari en maart 2008. Als eerste stap is een uitgebreid literatuuronderzoek verricht omdat al een aanzienlijke hoeveelheid informatie over ontwikkelingen in ESG-verslaggeving beschikbaar is uit eerdere studies. In dit rapport wordt naar de geraadpleegde onderzoeken en andere secundaire bronnen, zoals relevante standaarden en beleidsdocumenten, verwezen in voetnoten.

Vervolgens is aanvullende informatie verzameld van diverse belanghebbenden om verschillende standpunten en ontwikkelingen beter in kaart te kunnen brengen. Vanuit institutionele beleggers was over het algemeen al voldoende informatie beschikbaar uit projecten van het ECCE in 2007 en ontwikkelingen bij bedrijven zelf waren al uitgebreid gedocumenteerd in verschillende surveys. Voor de selectie van andere belanghebbenden lag de nadruk op diversiteit, onder meer door het benaderen van maatschappelijke organisaties die actief zijn op verschillende ESG-onderwerpen en verschillende strategieën volgen, en op actoren met een relatief grote invloed. De selectie is echter niet representatief voor alle denkbare categorieën belanghebbenden of voor alle belanghebbenden binnen een categorie.

Voor wat betreft maatschappelijke organisaties en vakbonden zijn onder meer vragenlijsten ingevuld door medewerkers van Oxfam Novib, de Consumentenbond, VBDO en FNV Mondiaal, en werden gesprekken gevoerd met medewerkers van Fairfood, Oxfam Novib en IUCN-NL. Daarnaast hebben telefonische interviews plaatsgevonden met woordvoerders van VNO-NCW, CDA en PvdA en met een analist van Dutch Sustainability Research. Een onderzoeker van SOMO heeft een seminar van PwC over assurance en stakeholderpanels bijgewoond en tussentijdse resultaten van het onderzoek besproken in een overleg met het NIVRA, E&Y en het Ministerie van Economische Zaken. De aanvullende informatie uit vragenlijsten, interviews en bijeenkomsten is verwerkt in de krachtenveldanalyse.

Op basis van de inventarisaties zijn vier trends uitgewerkt. Deze trends geven een mogelijke ontwikkeling aan afhankelijk van het resultaat van het krachtenspel dat zich in de economie en de samenleving ontwikkelt. De trends kunnen zich in meerdere of mindere mate openbaren als gevolg van het duwen en trekken door de verschillende actoren in het maatschappelijk krachtenveld. Omdat trends zich (in zekere mate) ook gelijktijdig voor kunnen doen, spreken wij bewust niet van scenario's - hooguit van een dominante trend.

2 Overzicht bestaande initiatieven

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van een aantal richtlijnen, standaarden en andere initiatieven die van belang zijn of mogelijk in de nabije toekomst van belang worden voor ESG-verslaggeving. De initiatieven verschillen ten aanzien van inhoudelijke normen, controlemechanismen, de betrekking van stakeholders en de verantwoording van beleid en prestaties. Het overzicht voorziet voor een belangrijk deel in achtergrondinformatie bij de krachtenveldanalyse in het volgende hoofdstuk.

Een aantal initiatieven heeft betrekking op maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO), met andere woorden, op ESG-beleid en -prestaties van bedrijven. Vaak zijn dit soort kaders gebaseerd op internationale verdragen, zoals de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de conventies van de International Labour Organisation (ILO) over fundamentele arbeidsnormen. Analyses van de inhoud van verschillende normen en richtlijnen op het vlak van verantwoord ondernemen en de onderliggende normatieve basis zijn elders te vinden². In dit rapport ligt de nadruk op de consequenties voor verslaggeving en assurance van enkele relevante normen en richtlijnen. Andere initiatieven hebben rechtstreeks betrekking op verslaggeving of assurance, waaronder de door het NIVRA zelf ontwikkelde 3410N standaard voor assuranceopdrachten inzake maatschappelijke verslagen.

Daarnaast bestaat er nog een scala aan standaarden voor certificering en multistakeholderinitiatieven (MSIs), waarvan de meeste gericht zijn op ESG-standaarden in specifieke sectoren of internationale productieketens. SA8000, een veel toegepaste standaard voor certificering van arbeidsomstandigheden, wordt hier als voorbeeld gegeven. Het Europees Parlement dringt ook aan op de ontwikkeling van een Europese standaard voor labelling van producten met betrekking tot naleving van mensenrechten en fundamentele arbeidsrechten³. Een kritiek op SA8000 en op certificering in het algemeen is dat de directe belanghebbenden, met name de werknemers, hier soms niet of nauwelijks bij betrokken worden omdat de focus ligt op de auditing van managementsystemen. Een mogelijke consequentie daarvan is dat de positie van werknemers niet structureel verbetert of dat er twijfel kan bestaan over de legitimiteit van dergelijke initiatieven. In multistakeholderinitiatieven staat de samenwerking tussen bedrijven en belanghebbenden centraal, hoewel lokale stakeholders hierbij ook niet altijd vertegenwoordigd zijn. Veel MSIs volgen een procesgerichte benadering, waarbij de focus ligt op verbetering van ESG-prestaties in plaats van controle op volledige toepassing van een vaste standaard. Bij sommige MSIs wordt externe auditing toegepast, maar vaak heeft de controle een ander karakter en worden de stakeholders zelf hier ook bij betrokken. Internationale voorbeelden van brede MSIs zijn het Engelse Ethical Trading Initiative (ETI) en de Amerikaanse Fair Labor Association (FLA). In Nederland bestaan vooral sectorspecifieke MSIs.

Tenslotte worden enkele relevante kaders vanuit de financiële sector beschreven. In het volgende hoofdstuk zal de toepassing hiervan verder toegelicht worden.

2.2 Verantwoord ondernemen

2.2.1 OECD Guidelines for Multinational Enterprises⁴

De OECD Guidelines for Multinational Enterprises (OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen) omvatten een breed scala aan onderwerpen waaronder arbeids- en mensenrechten, corruptie, omkoping en milieu. Zij weerspiegelen in feite wat de lidstaten van de OECD beschouwen als de kernwaarden van maatschappelijk verantwoord ondernemen. De leden van de OECD en de landen die de richtlijnen hebben onderschreven laten daarmee zien dat zij verwachten dat de bedrijven, die hun hoofdzetel in de OECD-landen hebben, zich overal ter wereld aan de richtlijnen houden.

In 2000 zijn de richtlijnen herzien. De belangrijkste veranderingen zijn: meer nadruk op de verantwoordelijkheid van bedrijven op het terrein van mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieu en een versterking van de klachtenprocedure. De richtlijnen zijn weliswaar vrijwillig, maar vakbonden, NGO's en individuen kunnen een klacht tegen een bedrijf indienen bij een Nationaal Contact Punt (NCP) in geval van schending

² Zie bv. J. Oldenziel, 2005, The added value of the UN Norms: A comparative analysis of the UN Norms for Business with existing international instruments, http://www.somo.nl/html/paginas/pdf/UN_Norms_report_2005_NL.pdf.

³ R. Howitt (rapporteur), 20 december 2006, *Report on Corporate Social Responsibility: a new partnership*, A6-0471/2006.

⁴ Zie <http://www.oecd.org/dataoecd/12/21/1903291.pdf>.

van de richtlijnen. Het NCP, ingesteld door de lidstaat van de OECD en meestal ondergebracht bij één of meerdere ministeries, dient dan - als de klacht geaccepteerd wordt - een klachtenprocedure te starten. In de praktijk kleven er veel haken en ogen aan de implementatie van de richtlijnen en de klachtenprocedure. OECD Watch⁵, een wereldwijde coalitie van meer dan 70 NGO's en vakbonden, volgt kritisch hoe de richtlijnen in de praktijk worden toegepast.

OECD Watch heeft in samenwerking met Eurosif, de Europese koepel van sociaal-ethische investeerders, een serie van vier Fact Sheets⁶ uitgebracht over hoe de OECD Guidelines gebruikt kunnen worden door investeerders. Daarnaast hebben OECD Watch en Eurosif twee workshops georganiseerd over de OECD Guidelines waarbij vooral gekeken is naar hoe de richtlijnen gebruikt kunnen worden door sociaal-ethische investeringsfondsen bij het beoordelen van bedrijven. Uit de workshops kwam naar voren dat er een groeiende interesse is bij sociaal-ethische investeringsfondsen voor de OECD Guidelines. Het pensioenfonds van de Noorse overheid gebruikt bijvoorbeeld informatie over de klachten die bij de NCP's zijn aangemeld en over de opstelling van bedrijven tijdens de klachtenprocedure bij de screening van ondernemingen in hun portfolio. De diensten van OECD Watch, zoals het OECD Watch Case Alert systeem, de Quarterly Case Update en haar website zijn daarbij belangrijke bronnen van informatie.

Verder kunnen de uitvoerders van sociaal-ethische fondsen nagaan of bedrijven de OECD Guidelines onderschrijven en kunnen fondsen de richtlijnen gebruiken als leidraad bij het aangaan van een dialoog met bedrijven. Wel vinden sociaal-ethische investeerders de paragrafen over mensenrechten en ketenverantwoordelijk in de richtlijnen nog te vaag. Daarnaast is er een trend dat in juridische zaken rechters ook kijken naar vrijwillige instrumenten als de OECD Guidelines. Aangezien multinationale ondernemingen bij voorkeur opereren in een context die juridische zekerheid en voorspelbaarheid biedt, zien sociaal-ethische investeringsfondsen ook daar een groter belang van de richtlijnen in hun beoordelingsinstrumentarium. Verschillende sociaal-ethische investeerders noemen de OECD Guidelines als referentie in hun *rating-* en *benchmarkingsystemen* maar benadrukken wel dat als het aankomt op implementatie er meer informatie en analyse nodig zijn.

2.2.2 MVO Referentiekader⁷

Het Referentiekader voor maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) beschrijft de gezamenlijke visie op MVO van het MVO Platform, een coalitie van 35 Nederlandse maatschappelijke organisaties en vakbonden. Deze organisaties richten zich met name op MVO in internationale context. Het Referentiekader wordt vooral gebruikt door maatschappelijke organisaties in hun communicatie over MVO richting de overheid, multinationale ondernemingen en bedrijven met internationale toeleveringsketens.

Volgens het MVO Referentiekader dient verantwoord ondernemen verankerd te zijn in nationale wetgeving en internationale normen. Het Referentiekader bevat een definitie van verantwoord ondernemen, een verwijzing naar internationale verdragen en richtlijnen en een op deze verdragen en richtlijnen gebaseerd overzicht van relevante normen op sociaal, milieu- en economisch gebied.

In het operationele hoofdstuk wordt kort ingegaan op transparantie en rapportage. De centrale uitgangspunten daarvoor zijn relevantie, begrijpelijkheid, juistheid, volledigheid en evenwichtigheid. Het Referentiekader verwijst daarbij naar de GRI-richtlijnen voor rapportage (zie onder) en benadrukt verder het recht op informatie voor bijvoorbeeld consumenten over de herkomst en productiewijze van de producten en diensten.

Met betrekking tot externe controle stelt het Referentiekader:

"Een onafhankelijk verificatieproces is het sluitstuk van een effectief ingevoerd MVO-beleid. De kwaliteit, het nut en de geloofwaardigheid van de inspanningen van de onderneming en haar daartoe ontwikkelde managementsystemen en processen worden verhoogd door onafhankelijke toetsing van zowel de MVO-aanpak als de resultaten daarvan. Onafhankelijke verificatie is geen puur technische aangelegenheid waarvoor het inschakelen van één of meer experts voldoende is. Het gaat erom dat alle direct betrokkenen, zoals de werknemers of de plaatselijke gemeenschap, in staat zijn het MVO-beleid te toetsen aan de praktijk. De onafhankelijke verificatie behoort uitgevoerd te worden door een organisatie die niet aan het bedrijf verbonden is en die het vertrouwen geniet van alle relevante stakeholders."⁸

⁵ Zie www.oecdwatch.org.

⁶ De Engelstalige SRI Fact Sheets zijn beschikbaar via www.oecdwatch.org en www.eurosif.org.

⁷ MVO Platform, mei 2007, MVO Referentiekader, te downloaden via www.mvo-platform.nl.

⁸ MVO Platform, mei 2007, MVO Referentiekader, p. 17.

2.2.3 ISO 26000

De Internationale Standaardiseringorganisatie (ISO) is sinds 2004 bezig met het ontwikkelen van een internationale richtlijn voor verantwoord ondernemen. Deze richtlijn, de ISO 26000, wordt ontwikkeld door een werkgroep van bijna 400 experts uit meer dan 80 landen. In de werkgroep zijn verschillende belanghebbenden vertegenwoordigd: ondernemers, overheden, vakbonden, NGO's, consumenten en consultants. Niet alle belanghebbenden zijn even sterk vertegenwoordigd. Zo zijn er bijvoorbeeld maar 30 vakbondsvertegenwoordigers tegenover 95 experts uit het bedrijfsleven. Bijzonder is dat de werkgroep voor een groot deel bestaat uit afgevaardigden uit ontwikkelingslanden.

De laatste plenaire bijeenkomst van de werkgroep was in november 2007 in Oostenrijk. Doel van de bijeenkomst was om de derde versie van het werkdocument te bespreken en over een aantal lastige punten overeenstemming te bereiken. Voorafgaand aan de bijeenkomst had het secretariaat van de werkgroep meer dan 7000 commentaren en suggesties van de experts ontvangen. In Oostenrijk moesten de verschillende taakgroepen alle zeilen bijzetten om het commentaar te verwerken in het werkdocument. Daarnaast werd er gesproken over de zogenaamde *liaison key topics*: hoofdpunten in het werkdocument waarover niet alle experts dezelfde mening hebben. Tijdens de bijeenkomst in Oostenrijk werd duidelijk dat de werkgroep nog zeker tot en met 2010 bezig zal zijn met het ontwikkelen van de ISO 26000 richtlijn. De voorlopige versie van de richtlijn is beschikbaar op www.iso.org/sr.

In de ISO 26000 richtlijn worden nagenoeg alle ESG-gerelateerde onderwerpen behandeld, waaronder mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu, rechten van de consument, goed bestuur, gezondheid en de rechten van lokale gemeenschappen. ISO 26000 zal praktische richtlijnen bevatten voor:

- het opzetten en implementeren van beleid ten aanzien van verantwoord ondernemen;
- het identificeren en betrekken van belanghebbenden;
- het vergroten van de geloofwaardigheid van claims en communicatie over verantwoord ondernemen.

De ISO 26000 richtlijn beoogt bij te dragen aan een wereldwijde basis voor een uniforme terminologie op het gebied van verantwoord ondernemen. De ISO benadrukt dat de ISO 26000 geen certificeerbare standaard zal worden, maar een ondersteunende richtlijn met adviezen over hoe organisaties ESG-aspecten kunnen koppelen aan bestaande (management)systemen in de organisatie.⁹ Het feit dat ISO 26000 geen certificeerbare standaard wordt, betekent niet dat organisaties de richtlijn niet zullen implementeren, respectievelijk dit proces niet laten begeleiden of verifiëren door consultants en auditors. Het is zelfs denkbaar dat grote audit bedrijven zelf certificeerbare systemen in het leven roepen die gebaseerd zijn op de ISO 26000 richtlijn. Verschillende maatschappelijke belanghebbenden vermoeden dat ISO 26000 veel invloed zal hebben op de toekomst van verantwoord ondernemen en de communicatie over ESG-prestaties.

2.3 Verslaggeving

2.3.1 Richtlijn 400 Jaarverslag¹⁰ en Titel 9 BW 2

Op verzoek van het Ministerie van Economische Zaken is een Nederlandse richtlijn voor ESG-verslaggeving ontwikkeld door de Raad voor de Jaarverslaggeving. Deze Richtlijn 400 Jaarverslag is in 2003 gepubliceerd. De richtlijn beveelt aan 'om maatschappelijke aspecten van het ondernemen te rapporteren in het jaarverslag of in een afzonderlijk document' of in beide. Daarbij gaat het om de volgende aspecten:

- algemene aspecten, zoals de belangrijkste problemen en uitdagingen voor de rechtspersoon en maatschappelijke aspecten van producten of diensten;
- milieuaspecten, inclusief effecten in de productieketen;
- sociale aspecten, waaronder arbeidsvoorwaarden en werkgelegenheid, mensenrechten, integriteit en maatschappelijke betrokkenheid;
- economische aspecten, waaronder bijvoorbeeld financiële bijdragen aan de maatschappij in de vorm van belastingen, verdeling van toegevoegde waarde over stakeholders, en maatschappelijke opbouw van kennis via onderzoek en ontwikkeling.

Bij elk van deze aspecten wordt aanbevolen indien relevant aandacht te besteden aan stakeholderdialoog, beleid, governance, uitkomsten, en toekomstverwachtingen. In een aparte 'Handreiking voor maatschappelijke verslaggeving (versie 2003)'¹¹ wordt de Richtlijn 400 verder uitgewerkt.

⁹ NEN, 2006, ISO 26000: de nieuwe ISO-richtlijn voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen, p. 2.

¹⁰ Raad voor de Jaarverslaggeving, september 2003, Richtlijn 400 Jaarverslag (2003), Deventer: Kluwer.

¹¹ Raad voor de Jaarverslaggeving, 26 juni 2003, Handreiking voor maatschappelijke verslaggeving (versie 2003), Deventer: Kluwer.

Op grond van de implementatie van de Europese Moderniseringsrichtlijn zijn Nederlandse bedrijven met ingang van verslagjaar 2005 ook wettelijk verplicht om ESG-informatie op te nemen in het directieverslag, als onderdeel van het gewone (financiële) jaarverslag. Dit directieverslag wordt meestal veel meer gelezen door beleggers en investeerders dan een apart ESG-verslag. De verplichting is opgenomen in artikel 2:391 BW lid 1:

"Het jaarverslag bevat (...) een evenwichtige en volledige analyse van de toestand op de balansdatum, de ontwikkeling gedurende het boekjaar en de resultaten. Indien noodzakelijk voor een goed begrip van de ontwikkeling, de resultaten of de positie van de rechtspersoon en groepsmaatschappijen, omvat de analyse zowel financiële als niet-financiële prestatie-indicatoren, met inbegrip van milieu- en personeelsaangelegenheden. Het jaarverslag geeft tevens een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden waarmee de rechtspersoon wordt geconfronteerd."

Hoewel dit wetsartikel de basis van de Richtlijn 400 bevat, wordt niet naar deze richtlijn verwezen. Bovendien valt op dat in de wet alleen milieu- en personeelsaangelegenheden genoemd worden, en niet de algemene aspecten, economische aspecten en andere sociale aspecten waarvan de richtlijn aanbeveelt om deze ook op te nemen in ESG-verslaglegging.

2.3.2 GRI G3 richtlijnen¹²

De richtlijnen van het Global Reporting Initiative (GRI) vormen wereldwijd de meest gebruikte kaders voor ESG-verslagen. De vorige versie van de richtlijnen uit 2002 is grondig herzien door de GRI in overleg met bedrijven en andere stakeholders. De huidige richtlijnen uit 2006 worden aangeduid als GRI G3, de derde generatie (versie) van de GRI richtlijnen. De richtlijnen bevatten:

- algemene principes en leidraden voor verslaggeving;
- een opsomming van algemene onderwerpen en informatie die aan bod dienen te komen;
- specifieke indicatoren voor ESG-beleid en -prestaties (arbeidsomstandigheden, mensenrechten, maatschappelijke invloeden, productverantwoordelijkheid).

Daarnaast bestaan er supplementen met ESG-indicatoren voor specifieke sectoren, onder andere de auto-industrie, financiële diensten, mijnbouw en telecommunicatie.

De algemene principes voor het bepalen van de inhoud van ESG-verslaggeving zijn materialiteit, inclusiviteit van belanghebbenden, plaatsing in de context van bredere ESG-ontwikkelingen en volledigheid. Daarnaast worden verschillende kwaliteitsaspecten genoemd, waaronder een goede balans tussen positieve en negatieve aspecten, vergelijkbaarheid, en betrouwbaarheid.

Over betrouwbaarheid en assurance van ESG-verslagen zijn de meningen onder de stakeholders van GRI altijd verdeeld geweest. Rond 2001 werd een werkgroep over dit onderwerp samengesteld met assurance-verstrekters, bedrijven, NGO's en vakbonden. Dit overleg liep vast omdat verschillende assurance-verstrekters wilden vasthouden aan hun eigen systeem en de bedrijven geen voorstander van assurance waren. In 2002 werd in de GRI Stakeholder Council opnieuw voorgesteld om een werkgroep in te stellen. Het resultaat hiervan is dat de GRI G3 richtlijnen wel aanwijzingen voor assurance bevatten. In de Stakeholder Council waren bedrijven sterk tegen het voorstel over assurance, met als argument dat assurance veel kosten met zich meebrengt, zeker in verhouding tot het gebruik van ESG-verslagen. Andere stakeholders waren overwegend voor en de richtlijnen voor assurance werden daarom gehandhaafd in het voorstel. De GRI G3 richtlijnen als geheel werden vervolgens vrijwel unaniem aangenomen.

De GRI G3 beveelt externe assurance van ESG-verslagen aan, in aanvulling op interne procedures. Daarbij worden verschillende vormen van assurance als mogelijkheden genoemd, waaronder de inzet van professionele assuranceverstrekters, stakeholderpanels en andere externe groepen of individuen. De algemene randvoorwaarde is dat deze groepen of individuen competent en onafhankelijk moeten zijn en systematische, gedocumenteerde en bewezen procedures volgen. Daarbij dient onderzocht te worden in hoeverre de principes en indicatoren van de GRI richtlijnen gevolgd zijn en over de bevindingen moet een schriftelijk oordeel of conclusie worden gepubliceerd. De GRI onderschrijft echter niet één specifieke assurancestandaard. Certificering van ESG-prestaties, in tegenstelling tot de kwaliteit van ESG-verslaglegging, wordt niet als een vorm assurance beschouwd.

¹² GRI, 2006, Sustainability Reporting Guidelines Version 3.0 (G3), Amsterdam: GRI.

Om bedrijven aan te sporen gebruik te maken van de GRI richtlijnen en meer duidelijkheid te scheppen over de mate waarin de richtlijnen worden gevolgd, onderscheidt de GRI verschillende toepassingsniveaus (*application levels*).¹³ De niveaus C, B en A geven een toenemende dekking van de voorgeschreven informatie en indicatoren aan. Een bedrijf moet het toepassingsniveau zelf aangeven en kan dit in aanvulling hierop ook laten controleren door een onafhankelijke externe partij en/of door het GRI secretariaat. Aan elk van de drie niveaus mag een plus toegevoegd worden (C+, B+, A+) als externe assurance heeft plaatsgevonden. Bij het hoogste toepassingsniveau hoort dus altijd externe assurance. In de praktijk laten grote bedrijven de externe controle van de GRI toepassingsniveau's bijna altijd uitvoeren door accountants. De mate van zekerheid en de onderdelen van het rapport waarop assurance van toepassing dient te zijn, worden niet voorgeschreven door GRI.

2.4 Assurance

2.4.1 ISAE 3000¹⁴

De *International Standard on Assurance Engagement 3000* (ISAE 3000) is een generieke standaard voor assuranceopdrachten anders dan financiële audits of de beoordeling van historische financiële informatie. De standaard is opgesteld door de International Federation of Accountants (IFAC) en wordt gebruikt vanaf 2005. De criteria voor de uitvoering van assuranceopdrachten betreffen verder onder meer de onafhankelijkheid en kennis van de accountant, de relevantie van te beoordelen onderwerpen, de toepasbaarheid van beoordelingscriteria, en de inhoud van de assuranceverklaring.

ISAE 3000 maakt onderscheid tussen het verkrijgen van een beperkte en van een redelijke mate van zekerheid. Bij een beperkte mate van zekerheid wordt de conclusie van het onderzoek negatief geformuleerd, met andere woorden dat er geen aanwijzingen gevonden zijn dat informatie en interne procedures op materiële punten niet in orde zijn. Voor het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid moeten aanvullende gegevens worden verzameld. De conclusie van de assuranceopdracht wordt dan positief geformuleerd, waarbij bevestigd wordt dat informatie en interne procedures op alle materiële punten in orde zijn.

De *Fédération des Experts Comptables Européens* (FEE) is van mening dat een internationale generieke standaard als de ISAE 3000 onvoldoende is voor assurance van ESG-verslaggeving vanwege de complexiteit van ESG-onderwerpen. Wel biedt dit een uitgangspunt voor de ontwikkeling van meer specifieke standaarden. De FEE is er daarom een voorstander van dat de IFAC een internationale standaard ontwikkelt specifiek voor de assurance van ESG-verslaggeving.¹⁵ Deze standaard zou een internationaal raamwerk moeten vormen waarbinnen verschillende normen voor assurance van ESG-informatie ontwikkeld kunnen worden.¹⁶

2.4.2 3410N¹⁷

Op basis van de generieke ISAE 3000 standaard heeft het NIVRA een Nederlandse standaard voor assuranceopdrachten inzake maatschappelijke verslagen ontwikkeld met de code 3410N. De standaard ondersteunt de accountant specifiek bij het beoordelen of een ESG-verslag een betrouwbare en toereikende weergave vormt van het beleid, de bedrijfsvoering, de gebeurtenissen en de prestaties van een organisatie met betrekking tot ESG-onderwerpen. De standaard volgt het onderscheid van ISAE 3000 tussen assuranceopdrachten gericht op het verkrijgen van een beperkte en van een redelijke mate van zekerheid.

Voor de uitvoering van een assuranceopdracht moet de accountant een assuranceteam samenstellen met voldoende kennis en vaardigheden, indien nodig met materiedeskundigen uit andere beroepsgroepen. De accountant dient een oordeel te vormen over de verslaggevingcriteria en de toepassing daarvan, de volledigheid van het verslag, de juistheid van informatie, en de afhandeling van interne en externe klachten. Voor de toepasbaarheid van verslaggevingcriteria spitst de 3410N standaard zich toe op de GRI-richtlijnen. De kenmerken waar de criteria aan moeten voldoen zijn relevantie, volledigheid, betrouwbaarheid, neutraliteit en begrijpelijkheid. Deze vijf criteria komen vrijwel overeen met de centrale uitgangspunten voor rapportage in het MVO Referentiekader.

¹³ GRI, 2006, GRI Application Levels, Amsterdam: GRI.

¹⁴ International Federation of Accountants (IFAC), december 2003, International Standard on Assurance Engagements 3000 (ISAE 3000).

¹⁵ FEE Discussion Paper, juni 2006, Key Issues in Sustainability Assurance - An Overview.

¹⁶ FEE, 21 november 2006, Roundtable on Assurance on Sustainability.

¹⁷ NIVRA, juli 2007, 3410N Assurance-opdrachten inzake maatschappelijke verslagen.

De 3410N standaard benadrukt dat de beoogde gebruikers van ESG-informatie centraal staan bij de assurance-opdracht. Er worden zes gebruikersgroepen genoemd:

1. leveranciers;
2. werknemers;
3. afnemers en finale gebruikers;
4. belanghebbenden bij de invloed die de verslaggevende organisatie heeft op sociale aspecten binnen de samenleving;
5. belanghebbenden bij de invloed die de verslaggevende organisatie heeft op het milieu
6. financieel en economisch belanghebbenden, zoals aandeelhouders en andere kapitaalverschaffers.

De behoeften van deze groepen kunnen bepaald worden door middel van een formele gebruikersdialoog, maar ook door andere vormen van overleg of communicatie. Voor de volledigheid van een ESG-verslag is het van belang dat voor elke gebruikersgroep de relevante onderwerpen behandeld worden en per onderwerp een verantwoord beeld wordt gegeven.

Naast het NIVRA hebben organisaties van accountants in Zweden, Frankrijk en Duitsland ook nationale standaarden voor assurance van ESG-verslaggeving ontwikkeld.¹⁸

2.4.3 AA1000AS¹⁹

De AA1000 Assurance Standard (AA1000AS) is ontwikkeld door AccountAbility, een internationale ledenorganisatie die als doel heeft om bij te dragen aan de verbetering van verantwoording over ESG-prestaties. Het is een zogenaamde *open source* assurancestandaard die door iedereen gebruikt en toegepast mag worden. De drie centrale principes van AA1000AS voor verslaggeving zijn materialiteit, volledigheid en responsiviteit. Het perspectief van de stakeholders van een bedrijf staat centraal bij de toepassing van deze principes.

Een assuranceverklaring volgens AA1000AS geeft een oordeel over de betrouwbaarheid van een ESG-verslag en van de onderliggende systemen, processen en competenties die de relevante informatie over de ESG-prestaties van een bedrijf of organisatie opleveren. Daarbij dient specifiek ingegaan te worden op de toepassing van de drie centrale principes. Op het moment van schrijven vindt er een herziening van de AA1000AS plaats.

2.5 Certificering

2.5.1 SA 8000

SA 8000 is een standaard die helpt bij het tot stand brengen en het garanderen van goede arbeidsomstandigheden in de productieketens. Het bijzondere aan SA 8000 is dat het een standaard is die niet gericht is op een specifieke sector. De standaard is primair bedoeld voor producenten en toeleveranciers, die SA8000 gecertificeerd kunnen worden op fabrieksniveau. Op dit moment zijn er meer dan 700 fabrieken gecertificeerd in meer dan 40 verschillende landen.²⁰

SA 8000 wordt beschouwd als een toonaangevende standaard en verificatiesysteem op het gebied van arbeidsomstandigheden. De standaard is gebaseerd op de internationale normen zoals neergelegd in de ILO en VN conventies. SA 8000 omvat onder meer standaarden met betrekking tot kinderarbeid, gedwongen arbeid, gezondheid en veiligheid, recht van vereniging en collectieve belangenbehartiging, discriminatie, werktijden en eerlijke betaling.

De standaard wordt beheerd Social Accountability International (SAI), een organisatie met een bestuur bestaande uit 2 NGO's, 1 jurist, en 3 bedrijven. Daarnaast heeft SAI een adviesraad bestaande uit vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, NGO's en vakbonden, overheden en een vertegenwoordiger van de Verenigde Naties.

Het SA8000 systeem is gebaseerd op het ISO 9000 systeem dat bedrijven gebruiken voor kwaliteitscontrole. SAI traint en accrediteert auditbureaus, die vervolgens ingehuurd kunnen worden door

¹⁸ FEE Discussion Paper, juni 2006, Key Issues in Sustainability Assurance - An Overview.

¹⁹ Accountability, 2003, AA1000 Assurance Standard.

²⁰ SAI Media Kit, http://www.sa-intl.org/_data/n_0001/resources/live/SAI_Media_Kit.pdf (maart 2008 geraadpleegd).

producenten en toeleveranciers voor SA8000 certificering. De verantwoordelijkheid voor de naleving van de standaard ligt bij de producenten en toeleveranciers. Zij betalen ook de kosten van de audits en van de benodigde verbeteringen. SA000 heeft een *Guidance Document* ontwikkeld, waarin uitgelegd wordt hoe de standaard gecontroleerd moet worden. Hierin wordt onder andere vermeld dat auditors lokale NGO's en vakbonden dienen te consulteren wanneer een fabriek wordt gecontroleerd op naleving van de normen. Het document legt ook uit hoe men de naleving van de norm 'leefbaar loon' kan vaststellen.

2.6 Kaders vanuit de financiële sector

2.6.1 Principles for Responsible Investment

In 2005 nodigde de toenmalige Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties, Kofi Annan enkele van 's werelds grootste investeerders uit deel te nemen aan de ontwikkeling van de *Principles for Responsible Investment* (PRI). Het proces, dat werd gecoördineerd door de UN Global Compact en UNEP-FI, bracht vertegenwoordigers vanuit 12 landen en 20 institutionele beleggers bijeen. De beginselen weerspiegelen de kernwaarden van de institutionele langetermijnbeleggers. De VN voegt hier aan toe dat de beginselen niet louter bestemd zijn voor de grootste institutionele beleggers ter wereld, maar ook voor andere institutionele beleggers, vermogensbeheerders en professionele dienstverleners die zich herkennen in de beginselen. Het onderstaande kader schetst de door de VN ontwikkelde beginselen voor verantwoord beleggen.

The Principles for Responsible Investment

As institutional investors, we have a duty to act in the best long-term interests of our beneficiaries. In this fiduciary role, we believe that environmental, social, and corporate governance (ESG) issues can affect the performance of investment portfolios (to varying degrees across companies, sectors, regions, asset classes and through time). We also recognize that applying these Principles may better align investors with broader objectives of society. Therefore, where consistent with our fiduciary responsibilities, we commit to the following:

- We will incorporate ESG issues into investment analysis and decision-making processes.
- We will be active owners and incorporate ESG issues into our ownership policies and practices.
- We will seek appropriate disclosure on ESG issues by the entities in which we invest.
- We will promote acceptance and implementation of the Principles within the investment industry.
- We will work together to enhance our effectiveness in implementing the Principles.
- We will each report on our activities and progress towards implementing the Principles.

Kader: VN Beginselen inzake Verantwoord Beleggen (<http://www.unpri.org/principles>)

2.6.2 Enhanced Analytics Initiative

Meer dan een kader is het *Enhanced Analytics Initiative* (EAI), zoals de naam al suggereert, een initiatief van een internationaal samenwerkingsverband van vermogensbeheerders ter bevordering van onderzoek naar het betrekken van niet-financiële factoren bij de beoordeling van lange termijn investeringen. Het doel van dit initiatief is om sell-side analisten te bewegen in hun analyses van ondernemingen (financieel relevante) ESG-aspecten mee te wegen. Als beloning kunnen de banken waarvoor deze analisten werken rekenen op tenminste 5 procent van de zogenaamde *broker commissions*.

3 Krachtenveldanalyse

3.1 Introductie

Om een helder beeld te krijgen van de ontwikkelingen in de financiële, maatschappelijke en politieke wereld ten aanzien van de informatie over de sociale, ethische, governance en milieuprestaties van ondernemingen, worden in dit hoofdstuk de belangen en behoeften rondom ESG-informatie nader uitgewerkt. Daarbij kiezen wij voor een stakeholderbenadering, waarbij per stakeholder de volgende aspecten de revue zullen passeren:

- a) internationale ontwikkelingen;
- b) het belang van ESG-informatie voor de stakeholder;
- c) het gebruik ESG-informatie;
- d) de aard van de ESG-informatie naar inhoud en eventueel naar vorm;
- e) de betrouwbaarheid en volledigheid van ESG-informatie, en
- f) de roep om regulering.

Achtereenvolgens beschrijven wij deze aspecten voor institutionele beleggers, banken en verzekeraars, financieel analisten, maatschappelijke organisaties, de overheid en politieke partijen, en werkgevers-organisaties. Tot slot worden ontwikkelingen bij accountantsfirma's en bij bedrijven zelf beschreven.

3.2 Financiële instellingen

Wie financieel kapitaal investeert en daarmee ontwikkelingen in de economie mogelijk maakt, draagt verantwoordelijkheid voor de (neven)effecten die optreden als gevolg van deze investeringen. Wie veel financieel kapitaal onder beheer heeft, heeft mutatis mutandis een grote verantwoordelijkheid. De grootste financiële instellingen ter wereld beschikken met beheerde vermogens die oplopen tot ver boven de duizend miljard dollar²¹ over veel macht. Via hun beleggingen oefenen zij invloed uit op het bedrijfsleven; zowel op de financiële als op de niet-financiële prestaties van ondernemingen. Voor zover financiële instellingen in hun beleggingen rekening houden met financiële, sociale, ethische, governance en milieu-informatie spreken we over 'verantwoord beleggen'. Nauwkeuriger, de Nederlandse pensioenfondsen die in het rapport *De gearriveerde toekomst* een aanzet geven tot visie- en beleidsontwikkeling op het terrein van verantwoord beleggen hanteren hiervoor de volgende omschrijving:

"beleggen op grond van financiële, sociale, governance en milieuoverwegingen en/of de beïnvloeding van bedrijven, overheden en andere relevante actoren op grond van deze overwegingen."²²

De grote vermogensbeheerders hebben beslist nog een reputatie te winnen op het terrein van verantwoord vermogensbeheer. Vergeleken met de financiële reuzen in de wereld zijn pensioenfondsen relatief kleine, maar geen onbetekenende spelers. Gaat het om verantwoord vermogensbeheer dan vervullen zij zelfs een prominentere rol dan menig internationaal vermogensbeheerder.

Naast vermogensbeheerders staat het onderwerp verantwoord financieren²³ of verantwoord beleggen ook op de agenda van banken en verzekeraars, terwijl ook analisten steeds vaker rekening houden met ESG-prestaties van ondernemingen. Een goed voorbeeld is Goldman Sachs dat in ondernemingsanalyses expliciet rekening houdt met Environmental, Social en Governance (ESG) informatie. In de navolgende paragrafen staan wij stil bij de ontwikkelingen op het terrein van ESG-informatie in de verschillende domeinen van de financiële wereld, te beginnen bij de institutionele beleggers.

²¹ Het Amerikaanse Vanguard beheerde eind 2007 meer dan \$1.300 miljard, terwijl het eveneens Amerikaanse Fidelity meer dan \$1.600 miljard aan assets under management (AUM) beheerde. Het Britse Barclays Global Investors kwam ultimo 2007 uit op meer dan \$ 2.000 miljard AUM, ongeveer evenveel als State Street Global Investors. ING Investment Management beheerde op dat moment bijna €400 miljard. Ter vergelijking: PGGM beschikte eind 2007 over een beheerd vermogen van €88 miljard, terwijl Nederlands grootste pensioenfonds ABP uitkwam op €217 miljard. In totaal beheren Nederlandse pensioenfondsen zo'n €700 miljard, aldus de koepelorganisaties VB, OPF en UvB.

²² Praktische Commissie Verantwoord Beleggen, november 2007, *De gearriveerde toekomst*, Den Haag, te downloaden via de websites van de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (www.vb.nl) en de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (www.opf.nl).

²³ In navolging van de Praktische Commissie van de Nederlandse pensioenfondsen omschrijven wij 'verantwoord financieren' naar analogie met 'verantwoord beleggen' als: *financieren op grond van financiële, sociale, governance en milieuoverwegingen en/of de beïnvloeding van bedrijven, overheden en andere relevante actoren op grond van deze overwegingen*

3.2.1 Institutionele beleggers

a) Internationale ontwikkelingen

Op de Europese en Amerikaanse beleggingsmarkten speelt het professioneel beheer op grond van relevante sociale, ethische, governance en milieu-informatie een steeds belangrijkere rol. Hoewel er vraagtekens zijn te plaatsen bij de betrouwbaarheid en de validiteit van de cijfers over het verantwoord vermogensbeheer op de beide markten, laten deze cijfers aan duidelijkheid niets te wensen over. De groei is onmiskenbaar. Zo is, aldus het Amerikaanse Social Investment Forum, het professioneel beheerd vermogen waarbij rekening wordt gehouden met sociale, ethische of milieuoverwegingen in de periode 1995 - 2007 gestegen van \$ 639 miljard naar 2711 miljard. Dat is een stijging van meer dan 320 procent. Ter vergelijking: in dezelfde periode was de stijging van professioneel beheerd vermogen waarbij deze overwegingen geen rol speelde iets minder dan 260 procent²⁴. In de afgelopen twee jaar bedroeg de groei van het verantwoord beheerde vermogen 18 procent tegen 3 procent voor die van het regulier beheerd vermogen. In Europa doet zich een vergelijkbare ontwikkeling voor, al kent Europa geen historie op het gebied van een doorwrochte data-verzameling op het terrein van verantwoord beleggen. Het European Social Investment Forum (EuroSIF) heeft in 2006 onderzoek gepubliceerd naar de omvang van de markt in diverse Europese landen. Het rapport *European SRI Study 2006* raamt de omvang van het professioneel beheerde vermogen waarbij ESG-overwegingen een rol spelen op €1033 miljard.

Ook in Nederland neemt de aandacht voor ESG-informatie bij beleggers toe. Dat geldt voor de retailmarkt, zo blijkt uit cijfers van de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO). Het geldt ook voor de Nederlandse pensioenfondsen. Het onderzoek *De Kracht van Pensioenfondsen* van het European Center for Corporate Engagement van de Universiteit Maastricht wijst uit dat pensioenfondsen in toenemende mate aandacht besteden aan verantwoord beleggen, maar dat van een brede implementatie nog niet kan worden gesproken²⁵. Die brede implementatie komt inmiddels wel op gang, maar niet nadat de gezamenlijke koepels van Nederlandse pensioenfondsen in mei 2007 een 'praktische commissie' instelden om concrete handvatten te ontwikkelen voor pensioenfondsen om invulling te geven aan verantwoord beleggen. De instelling van de commissie volgde op de Zembla-uitzending 'Het clusterbomgevoel' in maart 2007. Op 14 november 2007 werd het rapport *De gearriveerde toekomst*²⁶ gepubliceerd dat inmiddels in bestuurskringen van pensioenfondsen wordt besproken en leidt tot concrete stappen. Zo hebben grote pensioenfondsen, zoals PGGM, ABP en PME hun beleid op het terrein van verantwoord beleggen aangescherpt, terwijl een keur aan kleinere pensioenfondsen momenteel verwikkeld is in het ontwikkelen van beleid.

b) Belang

Institutionele beleggers hebben belang bij het hanteren van een bepaald type ESG-informatie. Dit argument wordt nog versterkt doordat zij vaak universele beleggers²⁷ zijn. Hun universum bestaat veelal uit vele duizenden ondernemingen, verspreid over de hele wereld en alle sectoren van de economie. Juist omdat de universele belegger in de hele economie investeert heeft hij belang bij het minimaliseren van afschuifgedrag. Als de ene onderneming kosten afschuift op de volgende schakel in de economische keten is dat voor die ene onderneming financieel gunstig, maar voor de creatie van waarde in de hele keten genereert deze handelwijze geen voordeel. Hier geldt het uitgangspunt: *one firm's waste is another firm's expense*.

Naast het financiële belang hechten institutionele beleggers ook om andere redenen aan verantwoord beleggen, zoals²⁸:

- de begunstigden vinden verantwoord beleggen een relevant onderwerp;
- maatschappelijke organisaties, waaronder vakbonden, hechten waarde aan ESG-informatie;
- aandacht voor verantwoord beleggen past bij de missie van pensioenfondsen;
- aandacht voor verantwoord beleggen voorkomt afbreuk van maatschappelijke reputatie en is dus gewenst uit een oogpunt van maatschappelijke risicobeheersing;
- actief optreden voorkomt dat de overheid regels gaat stellen.

²⁴ Zie www.socialinvest.org voor uitgebreide informatie over de opbouw en de groei van het verantwoord beheerd vermogen in de Verenigde Staten.

²⁵ ECCE, april 2007, *De Kracht van Pensioenfondsen*, Universiteit Maastricht, te downloaden via www.corporate-engagement.com.

²⁶ Praktische Commissie Verantwoord Beleggen, november 2007, *De gearriveerde toekomst*, Den Haag, te downloaden via de websites van de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (www.vb.nl) en de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (www.opf.nl).

²⁷ Zie J. Hawley en A. Williams, 2000, *The rise of fiduciary capitalism*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press. De auteurs spreken over 'universal owners' dat wij in dit kader vertalen als 'universele beleggers'.

²⁸ Zie onder meer *De gearriveerde toekomst*, p.22 en verder.

c) Gebruik van ESG-informatie

ESG-informatie wordt gebruikt om invulling te geven aan verschillende strategieën van verantwoord beleggen. De strategieën leiden echter tot verschillende behoeften aan ESG-informatie. Wenst een belegger met behulp van de sociale, ethische, governance of milieu-informatie een financiële outperformance te behalen, dan dient hij veelal over andere informatie te beschikken dan wanneer hij in gesprek wenst te gaan met een onderneming om haar beleid aan te scherpen. Verantwoord beleggen kent drie hoofdtypen van strategieën. Dit zijn:

- het insluiten van beleggingen die beogen financiële waarde toe te voegen door hun sociale, ethische, governance en milieuprestaties;
- het uitsluiten van entiteiten die niet beantwoorden aan de ESG-verwachtingen van de belegger;
- het gesprek met een onderneming over haar sociale, ethische, governance en milieuprestaties.

Institutionele beleggers beheren geld voor anderen en dat brengt verantwoordelijkheden met zich mee²⁹. De begunstigden mogen erop vertrouwen dat de beheerder te allen tijde de belangen van de begunstigden zo goed mogelijk behartigt. Andere belangen zijn ondergeschikt aan het belang van de begunstigden. Naast dit beginsel van loyaliteit wordt het vermogensbeheer ook gestuurd door het beginsel van zorgvuldigheid. De beheerder mag geen onnodige financiële risico's nemen; hij dient te handelen als een 'prudente persoon'³⁰. Juist in de zoektocht naar financieel rendement en het beperken van de financiële risico's kunnen ESG-overwegingen een rol van betekenis spelen. Die rol moet overigens niet worden overschat. Het wetenschappelijk onderzoek, bijvoorbeeld, toont niet aan dat duurzame of verantwoorde beleggingsfondsen beter renderen, met lagere risico's, dan beleggingsfondsen die geen rekening houden met ESG-informatie³¹. Voor individuele beleggingen kan dat anders liggen. Als ESG-informatie financieel relevant is voor het vergroten van het rendement of het verlagen van het risico en deze informatie nog niet is geprijsd, kan de belegger hiermee zijn voordeel doen.

Daarnaast trachten institutionele beleggers door te beleggen in nieuwe beleggingscategorieën, zoals microfinanciering, duurzame bosbouw, schone technologie of schone energie, bij te dragen aan een solide beleggingsresultaat. Voor deze categorieën geldt vaak wel een *first mover advantage*: wie vroegtijdig nieuwe trends onderkent en daarin investeert, plukt daarvan de vruchten. Wie te laat instapt, loopt het risico dat de prijs voor de investering is opgelopen. De ESG-informatie is dan reeds geprijsd en het voordeel verwaaid.

Anders ligt het als de belegger ongewenste ontwikkelingen in de gedragingen of activiteiten van een onderneming wil tegengaan of ter discussie wil stellen. Die ongewenste ontwikkelingen kunnen betrekking hebben op uiteenlopende vraagstukken zoals schending van mensenrechten, corruptie, kinderarbeid, zware milieuvervuiling, landmijnen, clusterbommen, dierproeven, bont, tabak, alcohol, gokken, genetische modificatie, armoedebestrijding, productaansprakelijkheid, enzovoorts³². Of, en zo ja welke, aspecten een institutionele belegger relevant acht, valt in de regel af te leiden uit een 'Verklaring inzake de beleggingsbeginselen' - ook wel aangeduid als 'Statement of Investment Principles'. Onderwerpen die momenteel sterk in de belangstelling staan van institutionele beleggers zijn, onder meer, schendingen van mensenrechten, kinderarbeid, dwangarbeid, corruptie, clustermunitie, landmijnen, ernstige milieuvervuiling³³. Kenmerkend voor de meerderheid van deze onderwerpen is dat zij verwoord zijn in internationale verdragen, codes en convenanten. Daarmee overstijgen ze de willekeur van de individuele belegger.

Internationaal is er een trend waarneembaar waarbij sociale, ethische en milieuoverwegingen mogen worden meegewogen door beleggers, ook als dat niet onmiddellijk leidt tot een bijdrage aan een verbetering van het risicorendementprofiel. In hun baanbrekende rapport *A legal framework for the integration of*

²⁹ Zo geeft de Nederlandse Pensioenwet aan dat een beheerder van pensioenvermogen als volgt dient te handelen: Het vermogensbeheer dient *in vrijheid* op basis van een helder beleid deskundig te worden uitgevoerd op een wijze die de veiligheid, de kwaliteit, de liquiditeit en het rendement van *de portefeuille als geheel* waarborgt.

³⁰ Of een belegging, respectievelijk het uitsluiten van beleggingen gerechtvaardigd is, wordt bepaald aan de hand van de 'totale portefeuilletoets'. Dat wil zeggen, de belegger dient zich af te vragen in hoeverre het risico-rendementprofiel van de totale beleggingsportefeuille negatief wordt beïnvloed door het betreffende beleggingsbesluit.

³¹ Voor een overzicht van de financiële kanten van verantwoord beleggen verwijzen wij graag naar het artikel van R. Bauer en H. Hummels, "Verantwoord beleggen: Rendement en Risico?", te verschijnen in het *Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken* in de zomer van 2008.

³² Van deze onderwerpen moet worden vastgesteld dat ze vanuit sociaal, ethisch of milieuperspectief relevant kunnen zijn, maar vanuit een oogpunt van financiële waardecreatie vaak geen positieve rol van betekenis spelen. Een negatieve rol kunnen ze wel spelen indien een belegger met zodanig veel criteria rekening houdt en dat zodanig scherp doet, dat daarmee het beleggingsuniversum substantieel wordt ingeperkt.

³³ Deze belangstelling is ten dele gewekt door de Zembla-uitzending 'Het clusterbomgevoel' uit maart 2007. In die uitzending werden pensioenfondsen aangesproken op hun beleggingen in productie van landmijnen of clustermunitie, respectievelijk in ondernemingen die betrokken waren bij kinderarbeid, of ernstige milieuvervuiling.

environmental, social and governance issues into institutional investment, geeft het toonaangevende advocatenkantoor Freshfield, Bruckhaus en Deringer aan dat beleggers rekening mogen houden - en soms zelfs moeten houden - met de wens van de begunstigden om ESG-overwegingen mee te nemen in het beleggingsproces.

*“Courts in the UK have recognised that trusts such as charities are entitled to exclude investments that conflict with their values and that the concept of beneficiaries’ ‘best interests’ under a general pension trust may extend beyond their financial interests to include their ‘views on moral and social matters’. In a similar way, US law permits investments to be excluded where the beneficiaries so consent.”*³⁴

De Praktische Commissie van de Nederlandse pensioenfondsen heeft dit standpunt overgenomen. De commissie acht het gerechtvaardigd dat institutionele beleggers rekening houden met ESG-aspecten van het ondernemen, indien dit niet ten koste gaat van het risicorendementprofiel van de totale beleggingsportefeuille. Tevens wordt het bestuur van het pensioenfonds geacht verantwoording af te leggen over het gevoerde beleid inzake verantwoord beleggen en de uitvoering daarvan.

d) De aard van de informatie

Stel nu dat een institutionele belegger niet wenst te beleggen in ondernemingen die betrokken zijn bij schendingen van mensenrechten, maar tegelijkertijd op grond van ESG-overwegingen waarde wil toevoegen voor de begunstigden, hoe gaat hij dan te werk? Deze belegger dient dan de volgende stappen te zetten:

1. het screenen van de totale aandelenportefeuille op de betrokkenheid van ondernemingen bij schendingen van mensenrechten;
2. het vaststellen van de ernst van de betrokkenheid in het geval een onderneming betrokken blijkt te zijn;
3. het vaststellen van de maatregelen die de onderneming heeft genomen om betrokkenheid te voorkomen, respectievelijk de gevolgen van betrokkenheid te mitigeren;
4. de verantwoording die de onderneming aflegt over haar betrokkenheid.

Om deze stappen te kunnen doorlopen dient de belegger te beschikken over ESG-informatie. Die verzamelt de belegger meestal niet zelf, maar hij doet daarvoor een beroep op gespecialiseerde *data vendors*. Deze data vendors doen zelfstandig onderzoek op basis van publiek beschikbare informatie over de onderneming, informatie die zij aanvullend ontvangen van de onderneming en informatie die zij ontvangen van een keur aan stakeholders, met name NGO's. Het voorbeeld van PGGM waarmee wij dit rapport openden, vormt een goede illustratie van het doorlopen van dit stappenplan. PGGM kwam daarbij tot de conclusie dat de betrokkenheid zodanig was en de bereidheid tot gesprek door PetroChina zo gering, dat de vermogensbeheerder geen andere keuze zag dan het verkopen van de aandelen van de oliemaatschappij.

Institutionele beleggers baseren zich in hun oordeelvorming regelmatig op de informatie die afkomstig is van externe information providers, waaronder Risk Metrics Group, Dutch Sustainability Research, Vigeo, Innovest, Oekom of Trucost. Voor uitsluitingsanalyses, zoals in het geval van PGGM, maken beleggers regelmatig gebruik van deze providers. De betreffende informatie is namelijk beperkt beschikbaar via andere bronnen en ESG-verslaggeving door bedrijven voorziet hier doorgaans ook niet in. Voor vergelijkende studies volgen de leveranciers veelal de werkwijze van financieel analisten: er wordt gebruik gemaakt van informatie van bedrijven zelf, waaronder de (ESG-)verslagen.

Vanuit het oogpunt van de beleggers verdient het aanbeveling de kwaliteit en de financiële relevantie van de informatie te bevorderen. Dat een onderneming een uitstekend beleid heeft op uiteenlopende terreinen als mensenrechten, corruptiebestrijding, kinderarbeid, productkwaliteit, uitstoot van schadelijke stoffen of filantropie, betekent nog niet dat deze informatie ook bijdraagt aan het selecteren van de financiële winnaars in heden en toekomst. ESG-informatie zal daarmee wel een bijdrage blijven leveren aan de besluitvorming door beleggers, maar deze betekenis kan toenemen indien de materialiteit van de informatie kan worden aangetoond. De verwachting is dan ook dat vragenlijsten gebruikt zullen blijven worden voor rating en benchmarking³⁵.

Na de screening van ondernemingen op hun betrokkenheid bij ongewenste gedragingen en activiteiten, staat het portefeuillemanagers vrij om ESG-criteria te integreren in het beleggingsproces in een poging waarde toe te voegen voor de begunstigden. Anders dan in het geval van uitsluiting of engagement gaan

³⁴ Zie *De gearriveerde toekomst*, p.15

³⁵ Zie ook ICAEW, oktober 2004, Sustainability: the role of accountants, <http://www.icaew.com/index.cfm?route=117162>.

beleggers in het geval van financiële waardecreatie juist wel zelf op zoek naar relevante informatie. Die informatie is afkomstig uit financiële jaarverslagen, gesprekken met Raden van Bestuur, contacten met Investor Relations afdelingen, sectorstudies, analistenrapporten, wetenschappelijke onderzoeken, krantenberichten, enzovoorts. Daarbij kijken portefeuillemanagers in de eerste plaats naar de financiële kengetallen en ratio's, om pas daarna financieel relevante ESG-informatie mee te wegen³⁶. Voorbeelden van ESG-informatie die financieel relevant is liggen op het terrein van de innovatieve kwaliteiten van een onderneming, eco-efficiency, corporate governance en het beheersen van bestuurlijk-ethische risico's, of de mogelijkheid om gekwalificeerd personeel aan te trekken en te behouden³⁷.

e) Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance

Betrouwbaarheid en volledigheid van de ESG-informatie speelt voor beleggers vanzelfsprekend een belangrijke rol. Gaat het om informatie die gericht is op het creëren van financiële outperformance, dan verwacht de belegger dat die informatie betrouwbaar is en de werkelijkheid representeert. De reguliere assurance in de vorm van financiële accounting, auditing en verantwoording speelt hier vanzelfsprekend een belangrijke, zij het vooral impliciete rol. Bij volledigheid moet onderscheid worden gemaakt tussen publieke en niet publieke informatie. Het draait hier vooral om de kunst om eerder en scherper relevante en niet-geprijsde ontwikkelingen te onderkennen en te waarderen dan de concurrentie. Echter, institutionele beleggers en ondernemingen dienen ervoor te waken dat er kennis wordt gedeeld die nog niet voor alle beleggers toegankelijk is.

Ook voor beleggers die niet betrokken willen zijn bij zaken zoals mensenrechtenschendingen, corruptie of kinderarbeid, is de betrouwbaarheid van de ESG-informatie relevant. Wie een onderneming wenst aan te spreken op haar gedrag of activiteiten, respectievelijk deze wenst uit te sluiten van belegging, doet er goed aan te beschikken over relevante, juiste en betrouwbare informatie. De praktijk wijst uit ook hier assurance een belangrijke rol speelt, maar dat deze vaak langs de weg van de maatschappelijke stakeholders wordt verkregen. Het gaat meer om het gebruik van verschillende bronnen, teneinde een zorgvuldig samengesteld beeld te krijgen van de onderneming en haar prestaties.

In de ratings van diverse ESG-information providers wordt waarde gehecht aan de externe controle van de ESG-informatie in het jaarverslag door een accountant, als onderscheiden van de informatie die een onderneming zelf op de website plaatst. Dit kan een behoorlijk verschil maken voor de totale score van een bedrijf. De reden die de information provider hiervoor geeft is dat ESG-informatie op de websites van bedrijven in het algemeen minder betrouwbaar is dan informatie uit extern geverifieerde ESG-verslagen. Het voordeel van verslagen is dat de informatie vastligt en niet ieder moment weer gewijzigd kan worden, wat soms bij websites wel gebeurt. De keerzijde is dat jaarverslagen zich daarmee als vrij star en als momentopnamen laten kennen. Ze missen de dynamiek in de interactie tussen ondernemingen en hun stakeholders en de effecten daarvan op het dagelijks presteren van bedrijven. Een onderneming kan daarmee als goed - of juist minder goed - te boek staan, terwijl deze 'boekwaarde' inmiddels achterhaald is. Hiermee openbaart zich een zwakte van de huidige ESG-analyse, waarbij ondernemingen op zijn hoogst eens per jaar onderzocht worden op hun ESG-prestaties. Deze beperking is niet of veel minder van toepassing op de analyses van financieel analisten, die bedrijven op dagbasis volgen en in staat zijn om hun oordeel aan te passen aan de voortdurend veranderende werkelijkheid.

f) De roep om regulering

Is het te verwachten dat institutionele beleggers zullen roepen om aanvullende wet- of regelgeving om ondernemingen aan te sporen meer rekening te houden met ESG-aspecten, respectievelijk daarover uitvoeriger te rapporteren? De wereld van de institutionele beleggers kenmerkt zich door talrijke initiatieven om bedrijven aan te zetten tot verantwoord ondernemen. Die initiatieven kennen echter allemaal een vrijwillig karakter. Goede voorbeelden zijn de United Nation Principles for Responsible Investment (UNPRI), het Enhanced Analytics Initiative (EAI), het Extractives Industries Transparency Initiative, of het Carbon

³⁶ Dat de relevantie van ESG-factoren op financiële markten niet moet worden overdreven blijkt ook uit de verzuiging van het United Nations Environmental Program/Finance Initiative: "Despite the recent surge in CSR reporting and responsible investment activities, the corporate valuation mechanisms of capital markets appear to stubbornly remain indifferent when it comes to the sustainability-related success or -failure of traded companies. Are capital market makers still not convinced of the financial relevance of these issues or do they simply lack the information and instruments needed to truly act ESG inclusively?" (vgl. http://www.unepfi.org/fileadmin/events/2008/london/workshop_outcomes.pdf).

³⁷ In een bijdrage voor de Praktische Commissie laat Rob Bauer zien dat beleggers die tijdig de informatie over Corporate Governance integreerden in hun analyses en besluiten daarmee een outperformance hebben kunnen behalen. Inmiddels lijkt deze informatie ingeprijsd. Zie *De gearriveerde toekomst*, bijlage II.4. Bauer verwijst daar naar onderzoek van Core, Guay en Rusticus die aantonen dat "informatie met betrekking tot goed ondernemingsbestuur voor een groot deel verwerkt lijkt te zijn in de koersen".

Disclosure Project. Daarnaast werken beleggers samen binnen het kader van netwerken zoals het Amerikaanse Social Investment Forum (SIF) en haar zusterorganisaties European Social Investment Forum (EuroSIF) en Association for Sustainable and Responsible Investment in Asia (ASrIA). Op grond van deze samenwerking ontstaat wel een zekere ondergrens ten aanzien van de verwachtingen die beleggers hebben over het gedrag en de activiteiten van ondernemingen. Echter, dat leidt niet tot een roep om regels, noch gericht op sturing van de ondernemingen, noch op die van de institutionele beleggers zelf³⁸.

3.2.2 Banken en verzekeraars

a) Internationale ontwikkelingen

In april 2006 liet de Britse Co-operative Bank publiekelijk weten niet meer te willen investeren in de International Finance Corporation (IFC). De ethische bank baseerde haar besluit op de grote betrokkenheid van de IFC bij de financiering van olie- en gasprojecten. Waarnemers schatten dat IFC wereldwijd tot de grootste multilaterale financiers behoort voor ontginning van fossiele brandstoffen. In 2003 was de bank voorafgegaan door ASN Bank dat op ethische gronden niet wenste te beleggen in de Wereldbank en in de Europese Investeringsbank. Hoe kritisch ethische banken ook zijn over de Wereldbank en de International Finance Corporation, het laat onverlet dat beide organisaties recentelijk werk maken van een duurzame ontwikkeling van financiële markten in ontwikkelingslanden en van de toegang tot financiële diensten³⁹.

De voorbeelden van de Co-operative Bank en van ASN Bank laten zien dat, nationaal en internationaal, banken oog hebben voor de gevolgen van hun investeringen op het milieu en op de sociale ontwikkeling in de wereld. Het blijft evenwel niet bij een hand vol ethische banken, zo bleek uit het initiatief dat Citigroup, ABN Amro, Barclays en WestLB aan het begin van dit millennium namen om de *Equator Principles* in het leven te roepen. De beginselen adresseren de verantwoordelijkheid van financiële instellingen inzake het verstrekken van projectfinanciering voor bedragen van 10 miljoen Euro of meer. Naast de *Equator Principles* voeren talrijke banken momenteel beleid op uiteenlopende terreinen zoals microfinanciering, schone technologie, investeren in schone technologie, enzovoorts⁴⁰.

Niet alleen in de bancaire wereld speelt informatie over sociale, ethische en milieuaspecten een rol van betekenis. Dat geldt ook voor de verzekeringswereld. Een goed voorbeeld vormt de aandacht in de verzekeringswereld voor klimaatrisico's. Samen met organisaties zoals het United Nations Development Programme⁴¹ en het United Nations Environmental Programme⁴² hebben verzekeraars zoals Munich Re en Swiss Re zich sterk gemaakt voor het bestuderen van de klimaatproblematiek en het zich actief inzetten voor het beheersen en bestrijden van deze problematiek. Ook op het gebied van transparantie zijn er internationaal enkele ontwikkelingen gaande in de verzekeringswereld. Een van de voorlopers was de Association of British Insurers (ABI) dat in 2001 richtlijnen uitvaardigde voor *corporate disclosure* ten behoeve van institutionele beleggers. De nagestreefde openheid betreft vooral het openbaren van sociale en milieurisico's⁴³.

b) Belang

Anders dan beleggers worden banken en verzekeraars op meer dan één manier geconfronteerd met verantwoord ondernemen. Allereerst zijn zij als onderneming aanspreekbaar op hun sociale, ethische, governance en milieuprestaties. Deze kant van verantwoord ondernemen blijft in deze paragraaf verder onbesproken⁴⁴. Daarnaast zien zij zich geconfronteerd met de ESG-prestaties van hun klanten, respectievelijk zien zij ont-

³⁸ In het in maart 2008 verschenen boekje *Midden in de samenleving* van Marleen Janssen Groesbeek, pleiten minister Donner en de heer Lubbers voor een gemeenschappelijk kader voor institutionele beleggers. ESG-regels en wetgeving staan echter al snel op gespannen voet met het loyaliteitsbeginsel en het beginsel van zorgvuldigheid.

³⁹ Zie onder meer <http://www.ifc.org/sustainability>.

⁴⁰ Europa kent diverse ethische banken. Voorbeelden zijn naast de Britse Co-operative Bank, de eveneens uit Engeland afkomstige Charity Bank, de Ethikbank uit Duitsland, de Banca Etica in Italië, de Noorse Cultura Bank en de Franse Caisse Solidaire du Nord-Pas de Calais. Nederland kent twee banken die zich kenmerken door een duale strategie en missie: de Triodos Bank en de Algemene Spaarbank Nederland (ASN). Ook de European Savings Banks Group (ESBG) en zijn grotere broer de World Savings Banks Institute (WSBI) hebben ruimschoots aandacht voor verantwoord ondernemen en sparen. Zie www.wsbg.eu.

⁴¹ Zie *Climate Change Futures*, een studie uit november 2005 van Harvard Medical School i.s.m. UNDP en Swiss Re.

⁴² Zie de UNEP, 5 juni 2007, *Declaration on Climate Change by the Financial Sector*, medeondertekend door de (her)verzekeraars Munich Re, Allianz, Insurance Australia Group en Achmea (naast banken zoals Standard Chartered, Westpac Banking Corporation, Unicredito en ASN Bank en vermogensbeheerders zoals Dexia, Calvert Group en Daiwa Securities Group). Daarnaast is in 1991 het UNEP Financial Initiative van start gegaan.

⁴³ Volgens de Association of British Insurers (ABI), 2004, *Risk Returns and Responsibility*, is sprake van "full disclosure" indien een onderneming rapporteert over bestuursverantwoordelijkheden, sociale, ethische en milieurisico's identificeert, prestaties op dit terrein rapporteert en de informatie intern en extern heeft geverifieerd of laten verifiëren.

⁴⁴ Voor zover de ESG-prestaties van banken en verzekeraars ter sprake komen is dat in de paragrafen over de maatschappelijke organisaties die hen aanspreken of over de ondernemingen zelf.

wikkelingen waar zij klantgericht op willen insteken. Daarmee dragen banken en verzekeraars bij aan de reflectie op sociale, ethische en milieuvraagstukken⁴⁵, uiteenlopend van de financiering van grote infrastructuurle werken tot het verstrekken van microkredieten en van het aanbieden van microverzekeringen tot het ontwikkelen van een visie op klimaatverandering of het analyseren van sociale en milieurisico's.

Tegelijkertijd, zo laten studies zoals *Value and Reporting in the Banking Industry*⁴⁶, *Who Cares Wins of Risk, Returns and Responsibility* zien, stellen banken en verzekeraars zich nog vaak terughoudend op als het gaat om het integreren van ESG-informatie in hun activiteiten en gedragingen. Er wordt veel vergaderd in talloze netwerken: UNEP/FI, UNDP, ESG, WSBI, HFC⁴⁷, NVB, VvV, WBCSD, BSR, CSR Europe, Samenleving & Bedrijf, EuroSIF, enzovoorts. De oogst aan concrete resultaten is mager te noemen. Uit onderzoek van niet-gouvernementele organisaties blijkt dat de banken nog een weg te gaan hebben. Zo stelde Milieudefensie vast dat Nederlandse banken 20 keer meer investeren in klimaatschadelijke projecten zoals oliewinning en kolencentrales, dan in klimaatvriendelijke, duurzame energie.

“Banken hebben een enorme invloed op klimaatverandering. Hun investeringen in fossiele brandstoffen zorgen voor een uitstoot van 594 miljoen ton van het broeikasgas CO₂, meer dan drie keer de hoeveelheid die heel Nederland in een jaar uitstoot. (...) Klanten van klimaatvriendelijke banken kunnen veel CO₂ uitstoot besparen door hun geld over te hevelen naar een bank die beter presteert. Als een klant van ABN AMRO tweeduizend euro spaargeld overhevelt naar Rabobank, bespaart hij al net zoveel CO₂ uitstoot als wanneer hij alle gloeilampen in huis vervangt door spaarlampen. (...) En wie tienduizend euro spaargeld overhevelt van ABN Amro naar Triodos bank of ASN Bank, vermijdt zelfs een hoeveelheid CO₂ uitstoot die even groot is als wanneer je een half jaar de auto niet gebruikt.”⁴⁸

Dat het mondiaal niet veel beter is gesteld met de banken wijst het onderzoek *Mind the Gap* uit, dat begin 2008 werd gepubliceerd door Banktrack⁴⁹. Dit onderzoek onder 45 internationale banken stelt vast dat de mondiale banksector vooruitgang boekt bij het ontwikkelen van een kredietbeleid dat rekening houdt met sociale-, milieu- en mensenrechtenfactoren bij het verstrekken van financieringen aan bedrijven en overheden. Maar het gaat langzaam. Bovendien gaapt bij de banken nog steeds een grote kloof tussen het beleid en de praktijk van kredietverstrekking.

Aan de kant van de verzekeraars is de situatie niet wezenlijk anders. Afgezien van de activiteiten die de verzekeringsbranche ontwikkelt op het terrein van klimaatveranderingen, lijkt het gebruik van ESG-informatie in het vaststellen van risico's niet wijdverbreid. Illustratief is de constatering dat het in 1991 gestarte United Nations Environmental Programme/Finance Initiative pas in 2006 een speciaal op de verzekeringswereld gericht werkprogramma heeft geïnitieerd. De eerste resultante van dit programma is het in 2007 uitgebrachte rapport *Insuring for Sustainability*.

c) Gebruik van ESG-informatie

ESG-informatie komt op allerlei manieren terug bij banken en verzekeraars:

- in het beleid van banken en verzekeraars, waaronder hun kredietbeleid, beleggingsbeleid, huisvestingsbeleid, of milieubeleid, mensenrechtenbeleid, governancebeleid, enzovoorts;
- in hun producten en diensten, waaronder de handel in CO₂-rechten, klimaathypotheken, HIV-verzekeringen, microfinanciering, microverzekeringen, remittances, enzovoorts;
- in het bijdragen aan de maatschappelijke discussies over talrijke onderwerpen die raken aan de verantwoordelijkheid van financiële instellingen;
- in hun filantropische activiteiten, en
- in hun rapportages.

Veel initiatieven van banken en verzekeraars betreffen de eigen huishouding, tot uitdrukking komend in de maatschappelijke jaarverslagen van de sector⁵⁰. Hoewel banken en verzekeraars zeker een bijdrage kunnen

⁴⁵ Een aardig overzicht van het vraagstuk van duurzaam bankieren wordt gegeven in het boek *Sustainable Finance* van Bouma, Jeucken en Klinkers. Tevens verwijs ik naar het proefschrift van Marcel Jeucken, *Sustainability in Finance*.

⁴⁶ R.G. Eccles en J.K. Fletcher, 1999, *Value and Reporting in the Banking Industry*, New York/Londen. Een rapport in het kader van PwC's ValueReporting project.

⁴⁷ Het Holland Finance Center (HFC) heeft verantwoord/duurzaam financieren tot een van de speerpunt gemaakt om Nederland als financieel centrum internationaal te profileren.

⁴⁸ Zie www.milieudefensie.nl.

⁴⁹ Zie www.banktrack.org.

⁵⁰ In de uit 2005 daterende *International Survey of Corporate Responsibility Reporting* stelt KPMG vast dat de banken, verzekeraars en vermogensbeheerders duidelijk achterblijven in hun bereidheid om in maatschappelijke jaarverslagen openheid te betrachten over hun sociale, ethische, governance en milieuprestaties. Nederlandse financiële instellingen brengen een maatschappelijk jaarverslag uit.

leveren aan allerlei maatschappelijke en milieuvraagstukken in hun eigen doen en laten, komt de betekenis van de financiële sector vooral tot uitdrukking in de beïnvloeding van anderen. De vraag die in dit kader gesteld mag worden - en die veel NGO's dan ook stellen - luidt: "In hoeverre maken banken en verzekeraars in hun primaire processen gebruik van ESG-informatie om daarmee hun klanten aan te zetten tot verantwoord ondernemen?"

Aan de verzekeringskant is er in toenemende mate belangstelling voor ESG-informatie, in het bijzonder voor het vraagstuk van klimaatverandering. Niet alleen stimuleren (her)verzekeraars zoals Swiss Re en Munich Re het wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van klimaatverandering, ook dragen zij bij aan de publieke bewustwording. Een goed voorbeeld hiervan vormt de getuigenis die Andrew Castaldi, senior vice president van Swiss Re Americas, op 19 april 2007 aflegde tegenover de Amerikaanse Senaat⁵¹:

"Recognizing the importance of climate change, Swiss Re is deploying a broad strategy to confront the challenges including:

- *working to understand the risk and adapting pricing and risk models accordingly*
- *developing products and services for mitigation and adaptation*
- *raising awareness especially with governments. We believe government must provide leadership by passing legislation to limit CO₂ emissions and passing stricter and enforceable zoning and building codes and*
- *addressing our own environmental footprint by pledging to be greenhouse neutral by 2013."*

Ook aan de zijde van de banken is er langzaam maar zeker sprake van een integratie van ESG-criteria in, bijvoorbeeld, het kredietbeleid. In Nederland hebben de grote banken, zoals ABN-AMRO, ING, Fortis en Rabobank een kredietbeleid ontwikkeld dat zich uitstrekt naar, onder meer, de volgende terreinen: landbouw, olie- en gasindustrie, mijnbouw, bosbouw, visserij, productie van wapens en infrastructurele werken, waaronder dammen. Dit beleid heeft concrete gevolgen voor de (internationale) investeringen die de banken doen. Daarnaast hebben de banken en verzekeraars zich aangesloten bij uiteenlopende internationale initiatieven, zoals de UN Global Compact of de World Business Council for Sustainable Development. Ook hebben diverse financiële instellingen zich geëngageerd aan de OECD Guidelines for Multinational Enterprises. De commitments die hieruit voortkomen leiden, onder meer, tot het voeren van beleid op uiteenlopende terreinen, zoals het respecteren van de mensenrechten, het tegengaan van corruptie, het beschermen van het milieu of het bevorderen van de biodiversiteit.

d) De aard van de informatie

Een goed voorbeeld uit de bancaire wereld is het gebruik van ESG-informatie voor het verstrekken van kredieten. De Equator Principles vormen een belangrijk kader dat de besluitvorming stuurt. Eenmaal geadopteerd, verplicht een financiële instelling zich tot het rekening houden met sociale en milieucriteria. Enkele van de belangrijkste richtlijnen zijn hieronder weergegeven in box 1⁵²:

⁵¹ Zie <http://senate.gov/~govt-aff/index.cfm?Fuseaction=Hearings.Detail&HearingID=433>.

⁵² De Equator Principles zijn te downloaden via http://www.equator-principles.com/documents/Equator_Principles.pdf.

Box 1: Enkele relevante Equator Principles

1. The risk of the project is categorized in accordance with internal guidelines based upon the environmental and social screening criteria of the IFC. Projects are classified, relating to social or environmental impacts, in Category A (significant impacts), Category B (limited impacts) and Category C (minimal or no impacts).
2. For all medium or high risk projects (Category A and B projects), sponsors complete an Environmental Assessment, the preparation of which must meet certain requirements and satisfactorily address key environmental and social issues.
3. The Environmental Assessment report addresses baseline environmental and social conditions, requirements under host country laws and regulations, applicable international treaties and agreements, sustainable development and use of renewable natural resources, protection of human health, cultural properties, and biodiversity, including endangered species and sensitive ecosystems, use of dangerous substances, major hazards, occupational health and safety, fire prevention and life safety, socio-economic impacts, land acquisition and land use, involuntary resettlement, impacts on indigenous peoples and communities, cumulative impacts of existing projects, the proposed project, and anticipated future projects, participation of affected parties in the design, review and implementation of the project, consideration of feasible environmentally and socially preferable alternatives, efficient production, delivery and use of energy, pollution prevention and waste minimization, pollution controls and solid and chemical waste management.
4. Based on the Environmental Assessment, Equator banks make agreements with their clients on how they mitigate, monitor and manage those risks through a 'Social Environmental Management Plan'.
5. For risky projects, the borrower consults with stakeholders and provides them with information on the risks of the project. The borrower has to consult project affected communities in a structured and culturally appropriate manner.

e) *Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance*

Wie naar de pogingen kijkt van NGO's om financiële instellingen aan te zetten gebruik te maken van ESG-informatie, constateert al snel dat het eerder gaat om het kunnen signaleren van vermeende misstanden dan om een volledige zekerheid omtrent de betrouwbaarheid van de inzichten. De uitspraak van Castaldi voor de Amerikaanse senaat dat Swiss Re van mening is dat "klimaatverandering een groeiend risico vormt voor de wereldeconomie en de maatschappelijke welvaart" en dat de onderneming een bijdrage wenst te leveren aan het beheersen van dat risico, is een belangrijk statement. Wat Swiss Re hier constateert is dat het ontbreken van wetenschappelijke consensus geen reden is om niet te handelen. Dat de financiële belangen van de onderneming in deze beslissing een rol spelen, is voor de onderneming wellicht belangrijk. Voor het aanpakken van de klimaatproblemen is de motivatie van de onderneming wellicht minder relevant. Het effect telt.

Voor het bedrijfsleven betekent dit dat naast NGO's ook de financiële sector soms druk uitoefent op ondernemingen om hun verantwoordelijkheid te nemen op sociaal, ethisch of milieugebied. Dat daarmee een eigen belang van de financiële sector is gediend, maakt het voor de ondernemingen alleen maar meer relevant om deze aspecten serieus te nemen⁵³.

f) *De roep om regulering*

Net als in het geval van de institutionele beleggers zullen banken en verzekeraars - zeker op korte en middellange termijn - geen luide roep laten horen om aanvullende wet- of regelgeving. Dat wil niet zeggen dat zij niet zullen trachten om ondernemingen meer rekening te laten houden met ESG-aspecten, respectievelijk daarover uitvoeriger te rapporteren. Ook hier geldt dat vrijwilligheid voorop staat.

3.2.3 Financiële analisten

a) *Internationale ontwikkelingen*

De vraag in hoeverre niet-financiële factoren relevant zijn voor financieel analisten houdt de beroepsgroep inmiddels meer dan een decennium bezig. Om een beeld te krijgen van de relevantie van deze factoren analyseerden Previts, et al. in 1994 maar liefst 479 analistenrapporten. Zij toonden aan dat analisten niet-

⁵³ Dit is in de praktijk nog niet het geval. Voor banken en verzekeraars zijn de sociale, ethische en milieunormen veelal een bovengrens, waar NGO's kaders zoals de Equator Principles vaak als ondergrens zien.

financiële factoren aantoonbaar meewegen in hun analyses. Het gaat dan om informatie over uiteenlopende zaken, zoals het marktaandeel van de onderzochte ondernemingen, de concurrentiepositie, de producten, de afnemers, de leveranciers, de kwaliteit van het management, de strategie van het management en tot slot grote projecten die van invloed zijn op de continuïteit en ontwikkeling van de onderneming⁵⁴. In 1997 werden deze resultaten bevestigd in onderzoek van Ernst & Young⁵⁵ dat 300 rapporten van analisten doornam. De onderzoeken wijzen uit dat ESG-factoren als subset van de categorie 'niet-financiële indicatoren' geen rol van betekenis spelen. In de woorden van Ernst & Young:

“Measures of strategy execution, management credibility, innovation and market position, ..., proved to be far more useful than measures of customer complaints, employee training programs or environmental and social policies.”⁵⁶

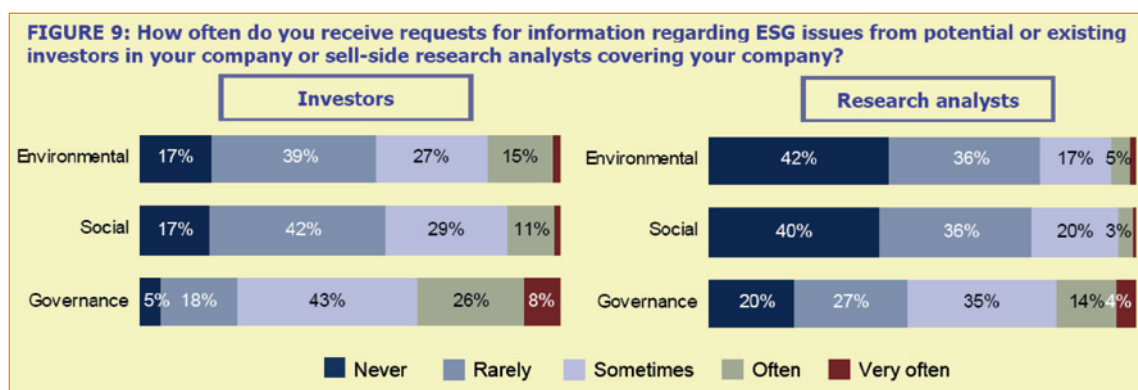
Een van de oorzaken van de geringe belangstelling is dat er geen economische rationale aanwezig is voor financieel analisten om rekening te houden met ESG-informatie. Zoals een analist opmerkt in het rapport *Mainstreaming Responsible Investment*:

“Strategic research on future social and environmental risks and opportunities got me my five minutes of fame. But there were no buyers for the work, and this is what counts at the end of the day. Given the choice again, if I want to stay in business, I would not do such research.”⁵⁷

De World Business Council on Sustainable Development (WBCSD) toonde in 2004 aan dat de situatie ook onder jonge analisten niet anders is dan bij hun oudere collega's. In een uit dat jaar stammend onderzoek spreekt de organisatie zelfs van een “verloren generatie”⁵⁸. De geringe belangstelling voor ESG-informatie en de motieven die daarachter liggen heeft in 2004 een groep van institutionele beleggers en vermogensbeheerders aangezet tot het lanceren van het Enhanced Analytics Initiative.

b) Belang

Het belang van ESG-informatie voor financieel analisten mag niet worden overschat. De conclusie dringt zich vanzelf op uit de onderzoeken die in de afgelopen 15 jaar zijn verricht. Ondanks de voorzichtige kentering die kan worden waargenomen, blijkt ook in 2008 er nog een duidelijk gat waarneembaar tussen de behoefte van beleggers aan geïntegreerde ESG-analyses en de invulling daarvan door financieel analisten. Recent onderzoek van het European Centre for Corporate Engagement (ECCE) van de Universiteit Maastricht stelt vast dat financieel analisten in vergelijking met beleggers beduidend minder aandacht besteden aan sociale, ethische en milieu-informatie dan waar beleggers behoefte aan hebben. Het onderstaande overzicht laat het onderscheid zien in de belangstelling voor ESG-vraagstukken tussen beleggers en analisten, zoals waargenomen door Europese ondernemingen⁵⁹.

Bron: European Centre for Corporate Engagement

⁵⁴ G.J. Previts et al., 1994, “A content analysis of sell-side financial analyst company reports”, In: *Accounting Horizons*, Vol. 8(2), pp. 55-70.

⁵⁵ Ernst & Young, 1997, *Measures that Matter*, www.corporatesunshine.org/measuresmatter.pdf.

⁵⁶ Ernst & Young, 1997, *Measures that Matter*, p. 9

⁵⁷ World Economic Forum, January 2005, *Mainstreaming Responsible Investment*, Geneva, p. 33

⁵⁸ WBCSD, 2004, *Perspectives - Generation lost: young financial analysts and environmental, social and governance issues*, Geneva.

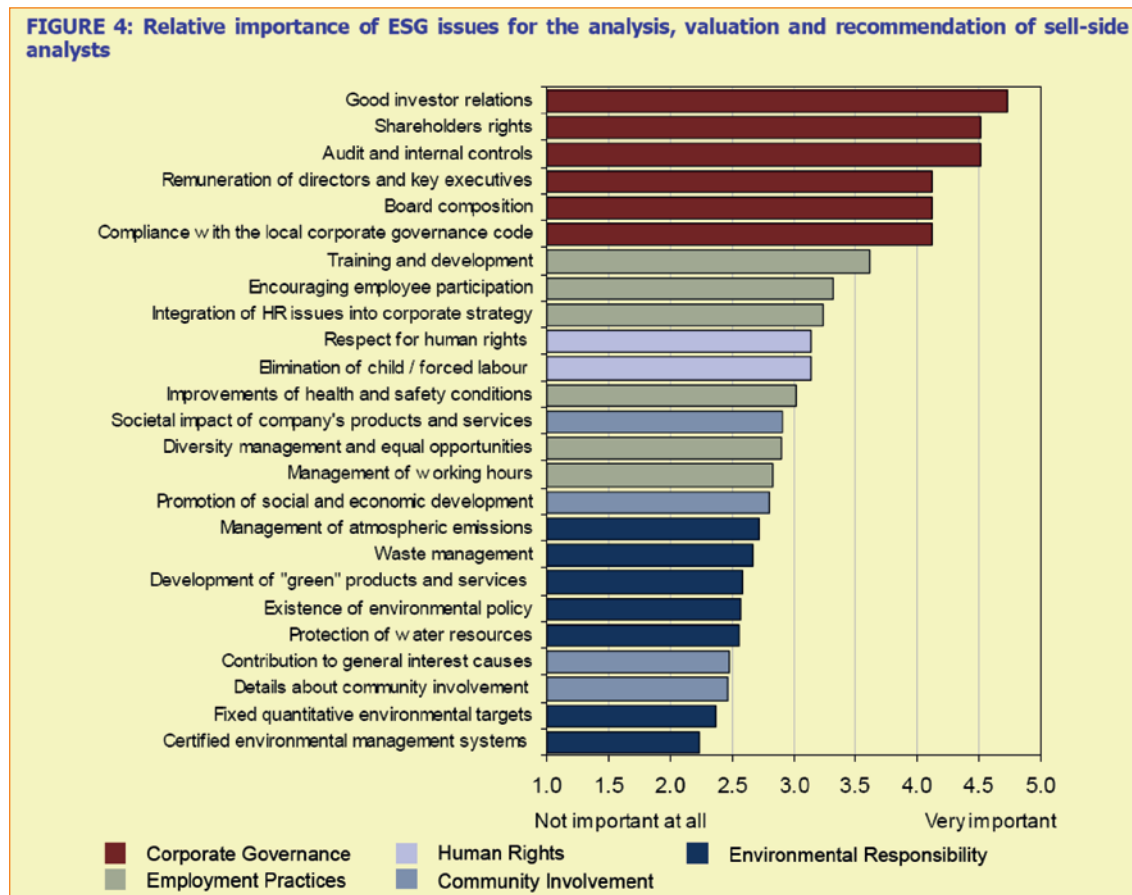
⁵⁹ ECCE, augustus 2007, *Extra-Financial Information in Financial Communication of European Companies*, Maastricht. Het betrof hier onderzoek onder 1716 Europese ondernemingen, waarvan er 354 een ingevulde vragenlijst retourneerden.

On Values, dat ten behoeve van het Enhanced Analytics Initiative analistenrapporten beoordeelt op de integratie van ESG-informatie, stelt in haar laatste rapport vast dat er sprake is van een “langzame integratie” van extrafinanciële informatie in sell-side onderzoek⁶⁰.

c) *Gebruik van ESG-informatie*

Onderzoek wijst uit dat financieel analisten vooral geïnteresseerd zijn in ESG-informatie die materieel effect heeft op de korte en middellange termijn ontwikkeling van de aandelenkoersen⁶¹. Corporate governance krijgt daarmee veel aandacht, in tegenstelling tot sociale en milieuonderwerpen. Deze laatste onderwerpen worden geacht weinig bij te dragen aan de beheersing van de financiële risico's van een onderneming, respectievelijk aan het creëren van meewaarde. Recent onderzoek van ECCE laat de belangstelling van analisten zien voor ESG-onderwerpen⁶².

Bron: European Centre for Corporate Engagement

Onderzoek naar sell-side rapporten wijst uit dat morele onderwerpen zelden of nooit voorwerp zijn van systematisch onderzoek door de analisten. De World Business Council on Sustainable Development roept analisten zelfs op weg te blijven van dergelijk onderwerpen:

“Sustainability advocates could group environmental, social, and governance issues as intangibles along with reputation, strategic vision, brand equity, and other subjectively-valued, but undeniably material, intangibles. The term non-financial is best avoided, as are moral arguments.”⁶³

Analisten zelf lijken wat meer genuanceerd over morele aspecten te oordelen. Dat blijkt onder meer uit twee voorbeelden. Het eerste voorbeeld komt uit een interview met een analist:

⁶⁰ EAI, december 2007, *Beyond the low-hanging fruit*, evaluation on extra-financial research

⁶¹ Mogelijk gloort er enig licht aan het eind van tunnel. Op 11 en 12 maart 2008 organiseerde de European Foundation of Financial Analysts Societies (EFFAS) een congres dat volledig was gewijd aan de integratie van ESG-informatie.

⁶² ECCE, *Use of Extra-Financial Information by Research Analysts and Investment Managers*, Maastricht, maart 2007. Het betrof hier onderzoek onder Europese analisten van de sell-side en de buy-side. In totaal vulden 319 sell-side analisten de survey volledig in en 548 vanuit de buy-side - afkomstig van 88 sell-side instellingen en 240 buy side instellingen.

⁶³ WBCSD, 2004, *Perspectives - Generation lost: young financial analysts and environmental, social and governance issues*, Geneva.

“Brent Spar influenced my opinion of the company. It however never affected my valuation of the company. Also after they solved it and had new measures and regulations it didn't ever influence my valuation of the company at all.”⁶⁴

Morele argumenten kunnen, aldus deze analist, bijdragen aan de beeldvorming over een onderneming, zonder dat dit beeld leidt tot een aanpassing van de waardering. Wat wel gebeurt, zo stelt het onderzoek van PwC, Nyenrode en Boston College vast, is dat analisten voordat zij hun resultaten publiceren ‘hun stoel naar achteren schuiven en nog eens reflecteren op hun analyse’. In die totaalafweging spelen ook andere dan strikt financiële overwegingen een rol.

Een tweede voorbeeld komt voort uit het taalgebruik van analisten, die een voorkeur hebben voor het mijden van sociale, morele of milieutermen, tenzij uitdrukkelijk vaststaat dat deze materieel - en dus financieel - relevant zijn. Dat wil niet zeggen dat ESG-elementen niet onder een andere vlag - zoals ‘kwaliteit van management’ of ‘risicomanagement’ - worden meegewogen. Previts, et al. merken in dit kader op:

“We don't know what information analysts used but did not report.”⁶⁵

Analisten kunnen derhalve wel degelijk aandacht hebben voor ESG-dimensies om ze in het analistenrapport te subsumeren onder een ander, of een breder thema. Een ondersteuning van deze redenering treffen we aan in *Mainstreaming Responsible Investment*:

“Mainstream sell-side equity analysts employ a number of financial modelling, corporate strategy and industry analysis techniques, in order to place the current competitive position of companies and to project their likely future. These help in determining the likelihood of events that will have a significant impact on share price, such as acquisitions, and disposals, competition issues, the possibility of bid activity and the need for raising capital. Within this framework, all serious sell-side analysts gain an understanding that non-financial issues affect the value of an equity, even though these might be lumped together under ‘political risk’.”⁶⁶

d) De aard van de informatie

Niettegenstaande de beperkte belangstelling van financieel analisten voor ESG-informatie hebben diverse financiële huizen in de afgelopen jaren analistenrapporten gepubliceerd waarin deze informatie een rol speelde. In januari 2008 heeft het Enhanced Analytics Initiative onderzoek van, onder meer, Citigroup, Credit Suisse, Deutsche Bank, Goldman Sachs, JPMorgan, Oddo Securities en UBS als goed aangemerkt. In een toelichting op de beoordeling komt tot uitdrukking hoe de banken omgaan met extrafinanciële informatie - een term die overigens meer omvat dan louter ESG-informatie. Hieronder geven wij het oordeel weer over drie rapporten die betrekking hebben op gezondheid, ouderdom en de farmaceutische industrie.

Credit Suisse, Disease Management

The authors of this report argue that rising healthcare costs, obesity, increased interest in preventative care, the ageing of America, and more, promise to create greater demand for disease management and wellness service companies in the US and to fuel growth for years to come. The report is notable for its focus on long-term social and healthcare trends, and the political debate that will determine the future of Medicare. The report includes detailed analysis of the two leading companies, Healthways and Matria Healthcare, with valuations that take described trends fully into account.

Goldman Sachs, Pharmaceuticals - Integrating ESG

Goldman Sachs continues its ‘Integrating ESG’ series with coverage of global pharma. As with previous reports in this series, the sector-adapted ESG framework is used as a proxy for overall management quality, and as an indicator for cash returns and therefore fair value. The report weaves the ESG story with other, ‘orthodox’ strategic drivers, and is very transparent in its ESG methodology.

Oddo Securities Age pyramid - Old is Gold!

Oddo presents its investment thesis for the financial opportunities presented by ageing (and therefore retiring) baby-boomer workforces in Europe. The report identifies sectors most likely to benefit, then breaks down the

⁶⁴ H. Hummels en D. Wood, september 2005, *Knowing the price, but also the value?*, p.28. Het rapport werd gepubliceerd door PwC, i.s.m met Nyenrode Business University en Boston College.

⁶⁵ G.J. Previts et al., juni 1994, “A content analysis of sell-side financial analysts company reports”, In: *Accounting Horizons*, Vol. 8(2), pp. 55-70

⁶⁶ World Economic Forum, januari 2005, *Mainstreaming Responsible Investment*, Geneva, p. 35. Arcering toegevoegd.

financial opportunity based on a multi-factor model; 20 companies in the 5 identified sectors are analysed according to the model, with the financial opportunity being expressed as the discounted cashflow value of the cash savings for 20 companies in the period from the present day to 2015. One notable omission is the failure to analyse downside risk presented by the departure of talent/experience at the middle and senior management levels.

e) *Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance*

Wat voor beleggers geldt, geldt ook voor analisten: betrouwbaarheid en volledigheid van de informatie speelt een belangrijke rol. De analist tracht echter op basis van publiek beschikbare informatie, aangevuld met informatie die uit andere bronnen afkomstig is, zoals gesprekken met de ondernemingsleiding, een visie te ontwikkelen op de toekomst van een sector of een cluster van sectoren. Op het terrein van ESG-informatie zijn analisten in belangrijke mate aangewezen op wat de onderneming daarover zegt, maar de betrouwbaarheid van die informatie wordt veelal niet hoog ingeschat, zo blijkt uit onderzoek van de Universiteit Nyenrode, Boston College en PricewaterhouseCoopers:

“Most analysts claimed that SEE information does not play a (major) role in their financial valuations. A reason for this neglect relates to reservation they have regarding the sincerity with which companies report on social, ethical and environmental issues, as well as having doubts about the content and the quality of the information provided.”⁶⁷

De reacties van een drietal analisten spreken in dit kader boekdelen⁶⁸:

“For a company to talk about these kinds of information, is a difficult thing. I don’t trust them. They publish a lot of reports but I don’t believe it.”

“I have to trust what they say. A company is there to earn money, so you have to read it with a mature mind.”

“I am sceptical about what companies tell me and I find it hard to verify what is true.”

Het prospectieve karakter van de rapporten maakt dat assurance wel belangrijk is en impliciet een rol speelt, maar dan vooral in het uitsluiten van alternatieve verklaringen. Hoe meer de analist een overtuigende argumentatie kan aandragen, des te geloofwaardiger en bruikbaar wordt het rapport voor beleggers. Assurance in de vorm van accounting, auditing en rapportage lijkt in dit kader geen hoofdrol te spelen.

f) *De roep om regulering*

Vanuit de gelederen van financieel analisten is er geen druk te bespeuren op ondernemingen om op een meer gestructureerde wijze aandacht te besteden aan ESG-aspecten. Ook is het gelet op de hierboven geschetste ontwikkelingen in de sector niet waarschijnlijk dat in de komende jaren druk zal worden uitgeoefend op de overheid, maatschappelijke organisaties of politiek om bedrijven aan te zetten tot het meer systematisch en gestructureerd rapporteren over ESG-prestaties.

3.2.4 Een korte terugblik op de onderzoeksvraag

De bovenstaande verkenning onder beleggers, banken, verzekeraars en financieel analisten werd gehouden om antwoord te geven op twee vragen:

1. Welke dynamiek en trends kunnen worden onderscheiden in de eisen die vanuit de financiële wereld worden gesteld aan verslaggeving over ESG-prestaties en de auditing van die verslaggeving, en
2. Welke druk wordt er vanuit en via de financiële wereld (op termijn) ontwikkeld op ondernemingen om rekening te houden met ESG-aspecten en daarover te rapporteren?

Uit de verkenning kan worden afgeleid dat beleggers, banken, verzekeraars en in mindere mate financieel analisten, langzaam maar onmiskenbaar rekening houden met ESG-informatie in hun kernactiviteiten. Dat leidt echter naar verwachting niet tot een roep om een toename aan (formele) verslaggeving in de vorm van maatschappelijke jaarverslagen of om regelgeving. Eerder zal een beroep worden gedaan op het bedrijfsleven om in het belang van de onderneming - en die van de financiële instelling - materieel relevante ESG-informatie te integreren in de besluitvorming. Daarbij gaat het om informatie die bijdraagt aan het beheersen van de risico's, respectievelijk aan het versterken van het rendement. De methode die daarbij wordt gehanteerd is vaak die van de onderlinge dialoog en de geleidelijke beïnvloeding.

⁶⁷ H. Hummels en D. Wood, september 2005, *Knowing the price, but also the value?*, p.25.

⁶⁸ idem, p.25.

In de benadering van het vraagstuk van ESG-informatie constateren we relevante verschillen tussen de drie financiële instituties: beleggers, banken/verzekeraars en analisten. Waar de eerste twee vaak wat explicieter ingaan op sociale, ethische en milieuaspecten, daar spelen deze ESG-factoren bij analisten slechts een ondergeschikte en soms verscholen rol. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat pensioenfondsen, banken en verzekeraars in de publieke belangstelling staan en rechtstreeks benaderd worden door kritische klanten, media of maatschappelijke groeperingen, zoals NGO's. Het element 'reputatierisico' speelt daarmee voor deze financiële spelers een grotere rol dan voor de financieel analisten. Het is dan ook niet verrassend dat een initiatief zoals de Equator Principles mede is voortgekomen uit maatschappelijke druk.

Daarmee speelt een overweging als 'risicomanagement' bij institutionele beleggers, banken en verzekeraars een rol van betekenis, al gaat het dan vaak eerder om het beheersen van de risico's van de eigen organisatie, dan van de risico's van de ondernemingen waarin wordt geïnvesteerd. Of en in hoeverre ESG-overwegingen een rol spelen bij de investeringsbeslissingen is veelal een vraag van materieel financieel belang. Indien sociale, ethische en milieuaspecten een financieel risico inhouden, dan mag worden verwacht dat financiële partijen de informatie over deze aspecten integreren in hun besluitvorming. Gaat het "slechts" om informatie over niet-materiële maatschappelijke risico's dan zal deze informatie naar verwachting een ondergeschikte spelen. Dat die rol toch betekenisvol kan zijn blijkt wel uit het kredietbeleid en het beleggingsbeleid van veel financiële instellingen. In toenemende mate geven financiële instellingen aan nadere eisen te stellen op sociaal, ethisch en milieugebied aan ondernemingen, overheden of andere entiteiten waarmee zij zaken doen.

3.3 Maatschappelijke organisaties en vakbonden

3.3.1 Uiteenlopende informatiebehoeften

a) Internationale ontwikkelingen

Op Europees niveau is de European Coalition for Corporate Justice (ECCJ) een belangrijke pleitbezorger voor wettelijk verplichte ESG-verslaggeving. De ECCJ is een coalitie van meer dan 250 maatschappelijke organisaties, vakbonden en onderzoeksinstituten die zich inzetten voor het bevorderen van verantwoord ondernemen op basis van internationale normen. Ook nationale netwerken in verschillende EU-lidstaten, waaronder het Nederlandse MVO Platform, zijn aangesloten bij ECCJ. Transparantie is één van de speerpunten van de coalitie. Europese bedrijven zouden verplicht moeten worden om bepaalde informatie te publiceren over de volgende onderwerpen:⁶⁹

- sociale en milieueffecten;
- arbeidsrelaties;
- ontvangen subsidies;
- lobbyactiviteiten;
- consultatie van (lokale) stakeholders;
- ketenbeheer.

De ECCJ kwalificeert de motie die in maart 2007 door het Europese Parlement werd aangenomen als halfslachtig en met betrekking tot ESG-verslaggeving niet specifiek genoeg om in de behoeften van consumenten en investeerders te kunnen voorzien⁷⁰. De ECCJ blijft zich inspannen voor verdergaande wetgeving en presenteert op 29 mei 2008 voorstellen voor bindende ESG-verslaggeving in de EU.

b) Belang

Uiteenlopende maatschappelijke organisaties en vakbonden hebben verschillende belangen bij ESG-prestaties van bedrijven en verantwoording daarover. De nadruk in dit onderdeel ligt op de internationale aspecten van ESG-onderwerpen.

Sommige NGO's, met name ontwikkelingsorganisaties, zetten zich in voor betere ESG-prestaties in ontwikkelingslanden. Het gaat dan bijvoorbeeld om betere arbeids- en milieumomstandigheden, maar ook om betaalbare medicijnen en het respecteren van mensenrechten. Een aantal organisaties heeft daarbij een soort waakhondfunctie en signaleert ongewenst gedrag.

⁶⁹ ECCJ, november 2006, *Corporate Social Responsibility at EU level: Proposals and recommendations to the European Commission and the European Parliament (Advocacy briefing)*.

⁷⁰ ECCJ, 13 maart 2007, persbericht, *EP calls on the Commission to strengthen Corporate Social Responsibility policy*, Brussel / Straatsburg.

Er zijn ook NGO's die partnerschappen aangaan met bedrijven, voor het verbeteren van ESG-prestaties, sponsoring of andere doeleinden. Deze NGO's overlappen voor een deel met de vorige groep, maar de belangen in partnerschappen zijn duidelijk anders. Aan de ene kant willen NGO's doorgaans geen partnerschappen aangaan met onverantwoorde bedrijven. Aan de andere kant is het bij sommige partnerschappen van belang om inzicht te hebben in de concrete verbeteringen van ESG-prestaties. Dit is bijvoorbeeld van toepassing op de afspraken tussen WNF en enkele grote Nederlandse bedrijven over de (proportionele) reductie van CO₂-uitstoot.

Daarnaast zijn er ook organisaties die de belangen van consumenten benadrukken, zoals de Consumentenbond en Fairfood. Voor deze organisaties is het belangrijk dat consumenten bewuste keuzes kunnen maken tussen verschillende producten en hiervoor beschikken over de benodigde informatie over het productieproces.

Tenslotte vinden veel maatschappelijke organisaties en vakbonden dat bedrijven een algemene plicht hebben, of zouden moeten hebben, om te rapporteren over ESG-prestaties. Oxfam Novib stelt bijvoorbeeld dat een bedrijf op corporate niveau verplicht zouden moeten zijn om, in ieder geval reactief, verantwoording af te leggen aan diegenen die (in)direct belang hebben bij de ESG-prestaties van het bedrijf, in het bijzonder wanneer dit internationaal opereert en daartoe niet via nationaal of lokaal geldende regels toe is verplicht.

c) Gebruik ESG-informatie

Om vermeend ongewenst gedrag of ontoereikend beleid op ESG-onderwerpen tegen te gaan, worden verschillende strategieën gebruikt, waaronder dialoog met bedrijven en campagnes. Voor de VBDO vormt de informatie over ESG-prestaties, samen met de informatie over financieel-economische prestaties, bijvoorbeeld de basis voor engagementgesprekken die de VBDO twee keer per jaar voert met Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. Ook het Nederlands Comité van de International Union for the Conservation of Nature (IUCN NL), dat zich inzet voor natuurbescherming, geeft aan informatie uit ESG-verslagen te gebruiken voor overleg tussen IUCN NL en Nederlandse bedrijven.

Andere organisaties proberen bedrijven aan te sporen tot beter gedrag via publieke campagnes. Het opvoeren van de druk op bedrijven via aandeelhouders en kredietverleners is soms onderdeel van een campagne. Vaak gaat het dan om bedrijven die beschuldigd worden van ernstige misstanden op ESG-gebied en worden aandeelhouders en kredietverleners opgeroepen om hun investeringen in deze bedrijven terug te trekken. Voor investeringen van banken wordt een dergelijke aanpak internationaal gecoördineerd door BankTrack. Milieudefensie is de enige Nederlandse organisatie die lid is van dit netwerk. In andere gevallen is de aanpak niet gericht op één specifiek bedrijf maar meer op een sector als geheel. Oxfam Novib steunt bijvoorbeeld de ontwikkeling van de *Access to Medicine Index*, een benchmark voor de prestaties van farmaceutische bedrijven op het gebied van toegang tot medicijnen. De verwachting is dat de beschikbaarheid van een duidelijke benchmark leidt tot een grotere druk vanuit institutionele investeerders op farmaceutische bedrijven om rekening te houden met toegang tot medicijnen in ontwikkelingslanden.

In partnerschappen wordt ESG-informatie vaak alleen gebruikt door de NGO partners om te beslissen over het aangaan, voortzetten of bijsturen van relaties met bedrijven. De resultaten van gezamenlijke initiatieven worden soms ook openbaar gecommuniceerd als een vorm van publieke verantwoording.

Om consumenten in staat te stellen om bewuste keuzes te maken, moet informatie over verschillende producten vergelijkbaar en eenvoudig te interpreteren zijn. Organisaties als de Consumentenbond en Fairfood kennen daarom scores toe aan het ESG-beleid en de ESG-prestaties van bedrijven op een aantal indicatoren. Aan de hand van de totaalscores wordt dan een oordeel over de verschillende producten gegeven.

d) De aard van de informatie

Organisaties gericht op internationale ontwikkeling, zoals FNV Mondiaal en Oxfam Novib, vinden het belangrijk dat bedrijven jaarlijks rapporteren over de hele productieketen. Op dit punt is er nog veel ruimte voor verbetering. Verder zou de rapportage beter moeten aansluiten op het niveau waar de effecten van bedrijfsactiviteiten voelbaar zijn, met name het gemeenschapsniveau. Ook voor organisaties gericht op Nederlandse consumenten, zoals de consumentenbond en Fairfood, is transparantie over de productieketen belangrijk, inclusief de herkomst van eindproducten en onderdelen. Transparantie over beleid op ESG-onderwerpen, over controle op naleving van dit beleid en over de resultaten van die controle is vereist voor een complete beoordeling van ESG-prestaties.

De VBDO heeft van ketenbeheer ook een speerpunt gemaakt, maar heeft minder behoefte aan informatie op productniveau. Vanuit het perspectief van duurzame aandeelhouders is het totale plaatje belangrijk om te kunnen beoordelen of een onderneming een goede duurzame investering is of niet. Verder acht de VBDO het belangrijk dat kritiek van derden actief en serieus wordt opgepakt. Om hier inzicht in te krijgen moeten de acties die voortkomen uit externe kritiek volledig en helder verwoord zijn in een volgend verslag. Voor het aangaan van partnerschappen geldt, net als voor aandeelhouders, dat een bedrijf als geheel een geschikt profiel moet hebben en om dat te kunnen beoordelen is ook ESG-informatie nodig over onderwerpen waar de samenwerking verder niet op gericht is.

Vaak wordt opgemerkt dat alle belanghebbenden van een bedrijf hun eigen specifieke informatiebehoeften hebben en dat één ESG-verslag moeilijk in al deze behoeften kan voorzien. Het volgende citaat, uit de reactie van FNV op de Kabinetsvisie ten aanzien van verantwoord ondernemen, illustreert dat verschillende maatschappelijke organisaties inderdaad zeer specifieke informatiebehoeften hebben:⁷¹

“Een aantal ondernemingen scoort hoog in allerlei transparantiebenchmarks. Hoewel we de verslaglegging verwelkomen kunnen we vaak weinig met de informatie. Informatie die voor de vakbeweging relevant is zoals werkgelegenheidsontwikkeling, het aantal mensen in vaste dienst en het aantal mensen wat indirect voor de onderneming werkt, het verschil in arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden tussen deze groepen en beleid ten aanzien van uitbesteding en reorganisaties ontbreekt.”

De meeste maatschappelijke organisaties vinden dat ESG-informatie beschikbaar moet zijn via een jaarverslag en via de website van een bedrijf, zowel voor de organisatie zelf als om aan algemene maatschappelijke verplichtingen te voldoen. Eventueel kan de website aanvullende informatie bieden. Volgens de VBDO kan ESG-informatie in principe ook geïntegreerd worden in het financiële verslag, maar leidt dit in de praktijk bij weinig ondernemingen tot een bevredigend resultaat. Verder benadrukken verschillende organisaties *stakeholder engagement* als aanvullende vereiste.

WNF geeft aan dat in partnerschappen met bedrijven de resultaten, bijvoorbeeld met betrekking tot CO₂ reductie, ook rechtstreeks aan WNF gecommuniceerd kunnen worden en niet per se in een jaarverslag opgenomen hoeven te worden. Voor organisaties gericht op consumenten levert een jaarverslag op bedrijfsniveau vaak onvoldoende informatie. De Consumentenbond en Fairfood maken daarom gebruik van gestructureerde vragenlijsten waarin met name ESG-informatie op product- en ketenniveau gevraagd wordt. Fairfood benadrukt dat de organisatie niet zelf informatie gaat verzamelen uit ESG-verslagen en andere bronnen, maar van bedrijven verwacht dat zij de vragenlijsten invullen. Uiteindelijk wordt ongeveer één derde van de vragenlijsten van Fairfood ingevuld.

e) Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance

Verschillende organisaties benadrukken het belang van de GRI-richtlijnen voor het bepalen van de inhoud van ESG-verslaggeving. Met name de VBDO en IUCN NL zien standaardisering als een essentiële zaak. Volgens Oxfam Novib kunnen sectorspecifieke standaarden wel een meerwaarde hebben wanneer die zijn ontwikkeld in multistakeholderverband. Aan de reporting principles van GRI, waaronder inclusiviteit, materialiteit, compleetheid, vergelijkbaarheid, en relevantie, hechten NGO's ook veel waarde. Wat betreft inclusiviteit benadrukken Oxfam Novib en de VBDO dat de juiste belanghebbenden betrokken moeten worden en de communicatie in de behoeften van deze groepen moet voorzien.

Een knelpunt bij de GRI standaard is dat op dit moment het *boundaries protocol* met richtlijnen voor ketenverantwoordelijkheid nog onvoldoende wordt toegepast. Andere knelpunten zijn de bruikbaarheid van ESG-verslaggeving, ook op community niveau, en een gemis aan rapportage over de selectie van toeleveranciers en de resultaten van audits. Verschillende organisaties benadrukken verder dat bedrijven informatie moeten inwinnen bij stakeholders en bij productielocaties van toeleveranciers. Om inzicht te krijgen in de implementatie van ESG-beleid heeft de Consumentenbond behoefte aan resultaten van monitoring en audits van toeleveringsbedrijven. De VBDO geeft aan dat hiervoor externe bronnen, zoals nieuws en persberichten maar ook extern uitgevoerde onderzoeken, belangrijk zijn. FNV Mondiaal financiert bijvoorbeeld de FNV Company Monitor, een onderzoeksprogramma naar arbeidsomstandigheden bij buitenlandse vestigingen van Nederlandse multinationals.

⁷¹ FNV, 21 februari 2008, Brief aan voorzitter en leden van de Vaste Commissie Economische Zaken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, betreft FNV reactie Kabinetsvisie MVO “Inspireren, innoveren, integreren”.

De meeste maatschappelijke organisaties geven aan dat externe verificatie de waarde van ESG-informatie verhoogt. De VBDO is van mening dat voor ESG-verslaggeving dezelfde principes gelden als voor financiële verslaggeving. Verificatie kan echter verschillende vormen aannemen. FNV Mondiaal benadrukt objectieve, onafhankelijke monitoring van de behandeling van klachten met betrekking tot ESG-onderwerpen. Voor de Consumentenbond is verificatie van productieomstandigheden volgens een gecertificeerd auditsysteem belangrijk. Fairfood voert zelf bepaalde controles uit op de beantwoording van vragenlijsten. Als eerste controlestap worden bedrijven gevraagd om bepaalde antwoorden te onderbouwen. Certificering of assurance zijn mogelijke vormen van onderbouwing. In een vervolgstap wordt van sommige productketens de ESG-informatie voorgelegd aan lokale belanghebbenden en een enkele keer laat Fairfood zelf een veld-onderzoek uitvoeren om de informatie onafhankelijk te laten verifiëren.

Oxfam Novib noemt bijvoorbeeld assurance door belanghebbenden enerzijds en verificatie door een onafhankelijke derde partij anderzijds. De diverse vormen van verificatie hebben, indien geïsoleerd toegepast, ieder hun voor- en nadelen. Accountants kunnen een onbevooroordeeld perspectief bieden, maar daar staat tegenover dat zij relevante ESG-problematiek onvoldoende van binnenuit kennen. Ook de VBDO en IUCN NL benadrukken dat de rol van accountants en stakeholderpanels complementair is. Het is de taak van de accountant om verslagtechnische principes te controleren op hun kwaliteit, maar de accountant heeft een ondergeschikte rol in de bepaling van de materialiteit en context van de gepresenteerde ESG-informatie. De stakeholdergroep moet zorgvuldig geselecteerd worden en de accountant kan eventueel aanbevelingen doen om bepaalde stakeholders te betrekken. Volgens verschillende organisaties kan de accountant hierin ook een controlerende rol spelen. FNV mondiaal noemt verder als verantwoordelijkheid van accountants om constructief mee te werken aan monitoring door andere partijen.

IUCN NL geeft aan dat wettelijke voorschriften soms inhoudelijke beperkingen opleggen aan de beoordeling van ESG-informatie door accountants. Een probleem is bijvoorbeeld dat volgens de wet aan het gebruik van palmolie als biobrandstof geen CO₂-uitstoot toegerekend mag worden. Wetenschappelijk gezien is dit onjuist omdat bij de kap van tropisch regenwoud en de ontginning van veengronden voor de aanleg van oliepalmplantages juist zeer veel CO₂ vrijkomt, maar een accountant moet gebruik maken van de wettelijk vastgestelde norm.

Oxfam Novib is overigens van mening dat de betaling van de accountant beter bij de Raad van Commissarissen ondergebracht kan worden. Dit kan ervoor zorgen dat de aandeelhouders (en mogelijk andere stakeholders) meer verantwoording gaan voelen en nemen voor ESG-verslaggeving. Dat kan de waarde van verificatie verhogen en vermijdt tegelijk de indruk dat het management, dat gecontroleerd wordt, te nauw als opdrachtgever betrokken is.

Voor het opstellen van benchmarks is betrouwbare informatie vereist die bovendien vergelijkbaar is tussen bedrijven. De al eerder genoemde *Access to Medicine Index* wordt opgesteld door Innovest, een adviesbedrijf gespecialiseerd in analyse van ESG-informatie. Een dergelijk *rating* bureau wordt in sommige gevallen als betrouwbaarder en onafhankelijker gezien dan een accountantsbureau, omdat institutionele investeerders de belangrijkste opdrachtgevers zijn en niet de te beoordelen bedrijven zelf.

Een onderzoek over assurance uitgevoerd door AccountAbility in 2006 suggereert dat belanghebbenden over het algemeen ontevreden zijn over de kwaliteit van de informatie in ESG-verslagen. Voor dit onderzoek werden veertig interviews gehouden met verschillende partijen, waaronder media, NGO's, vakbonden en bedrijven. NGO's en vakbonden hebben met name behoefte aan informatie over huidige ESG-prestaties, omdat in hun ervaring gedragscodes en auditing niet altijd leiden tot verbeteringen in de praktijk. Eén van de grootste uitdagingen lijkt te zijn om te bepalen welke belanghebbenden het belangrijkste zijn en om de assurance van ESG-informatie op hun behoeften af te stemmen. Assuranceverstrekkers zouden hier ook een rol in kunnen hebben.

Verder concluderen de auteurs dat er meer aandacht nodig is voor de assurance van materialiteit van ESG-informatie in plaats van de juistheid van de informatie. Veel stakeholders zijn sceptisch over de assurance van arbeidsrechten en arbeidsomstandigheden door partijen die zich traditioneel richten op auditing van financiële informatie.⁷² Deze kritiek en de praktijken waarop deze gebaseerd is, wordt uitgebreid beschreven door de Schone Kleren Kampagne in het rapport *'Looking for a quick fix'*⁷³. Het rapport bevat een groot aantal

⁷² S. Zadek, P. Raynard en M. Forstater, juni 2006, What Assures? Listening to the words of assurance, AccountAbility.

⁷³ Clean Clothes Campaign, 2005, Looking for a quick fix: How weak social auditing is keeping workers in sweatshops, http://www.cleanclothes.org/ftp/05-quick_fix.pdf (geraadpleegd maart 2008).

voorbeelden van audits van arbeidsomstandigheden waarbij vanwege onvoldoende diepgang of een gebrek aan expertise over het onderwerp en de lokale context structurele overtredingen van arbeidsnormen over het hoofd werden gezien.

f) De roep om regulering

Bijna alle maatschappelijke organisaties die zich op één of andere manier bezig houden met ESG-prestaties van bedrijven vinden dat rapportage hierover moet verbeteren. Verschillende organisaties, zoals de VBDO en Oxfam Novib, dringen hier op aan in gesprekken die zij met bedrijven voeren. De VBDO pleit daarbij onder meer voor het volgen van de GRI richtlijnen en externe verificatie van ESG-verslagen.

Een groot aantal maatschappelijke organisaties is ook voorstander van meer wettelijke verplichtingen voor ESG-rapportage. Het MVO Platform heeft steeds aangedrongen op een bindend kader voor verslaggeving over verantwoord ondernemen.⁷⁴ In reactie op de kabinetsvisie deed het MVO Platform onlangs de volgende aanbeveling aan de Staatssecretaris voor Economische Zaken:⁷⁵

“Realiseer een rapportage- en informatieplicht voor bedrijven die “materieel” van aard is en dus aansluit op de sectoren en “grote problemen” (...), die politiek zijn vastgesteld en waarop ook de politiek zelf beleid ontwikkelt op Nederlands, EU en internationaal niveau. De bevordering van transparantie door het financieel steunen van GRI - hoe waardevol ook - en vergroten van de zichtbaarheid van de Transparantiebenchmark zet onvoldoende zoden aan de dijk. Met name waar het gaat over MVO-rapportage door alle bedrijven die internationaal opereren of wier toeleveringsketens buiten Nederland beginnen.”

Daarbij werd de volgende kanttekening gemaakt:

“De invoering van een rapportage- en informatieplicht moet gepaard gaan met het instellen van een overgangsfase: van rapportage naar implementatie. Bedrijven vragen te rapporteren over mensenrechten, arbeidsrechten en milieu in de “keten” is alleen haalbaar als daar niet direct “straf” op staat. Wel kan verlangd worden dat bedrijven geloofwaardig aantonen dat zij effectieve stappen zetten om de problemen aan te pakken.”

Daarnaast voeren verschillende organisaties actie voor een Wet openbaarheid van productie en ketens (WOK) die bedrijven moet verplichten tot meer transparantie over productieketens. Dit wetsvoorstel wordt verder beschreven in de paragraaf over de overheid als wetgever. In bovengenoemde brief riep het MVO Platform de Staatssecretaris op om een instrument te ontwikkelen dat het ‘recht om te weten’ voor burger en consumenten vorm geeft. Op 13 maart 2008 heeft het MVO Platform samen met de Consumentenbond en Fairfood een website geopend, www.wijwillenwok.nl, waar door burgers en consumenten steun kan worden betuigd aan het belang van recht op informatie voor consumenten.

3.3.2 Een korte terugblik op de onderzoeksvraag

In bovenstaande paragraaf werd een verkenning gehouden onder maatschappelijke organisaties en vakbonden om antwoord te geven op de vraag welke dynamiek en trends kunnen worden onderscheiden in de eisen die vanuit maatschappelijke organisaties en vakbonden - in het verlengde van de financiële wereld - worden gesteld aan verslaggeving over ESG-prestaties en de auditing van die verslaggeving. Tevens is in kaart gebracht welke druk vanuit maatschappelijke actoren wordt ontwikkeld op ondernemingen om rekening te houden met ESG-aspecten en daarover te rapporteren.

Uit de verkenning kan worden afgeleid dat maatschappelijke organisaties en vakbonden uiteenlopende behoeften hebben aan ESG-informatie van bedrijven. De informatiebehoeften vallen globaal in twee onderdelen uiteen. Aan de ene kant bestaat er behoefte aan ESG-verslagen waarin alle onderwerpen aan bod komen die verschillende maatschappelijke actoren materieel achten. Dit wordt gezien als een maatschappelijke verplichting van alle internationaal opererende bedrijven en maatschappelijke organisaties en vakbonden zijn dan ook voorstander van wettelijke verplichtingen voor rapportage. Over het nut van assurance door accountants wordt verschillend gedacht. Voor sommige organisaties verhoogt dit de betrouwbaarheid van ESG-verslaggeving, maar de meeste organisaties hechten meer waarde aan de

⁷⁴ MVO Platform, 29 november 2002, Brief aan de Raad voor de Jaarverslaggeving, Betreft: Reactie op Ontwerp Richtlijn 400, Amsterdam.

⁷⁵ MVO Platform, 26 februari 2008, Brief aan de voorzitter en leden van de Vaste Kamercommissie van Economische Zaken, Betreft: Reactie van het MVO Platform op Kabinetsvisie Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen 2008-2011; Amsterdam, http://mvo-platform.tuxic.nl/images/stories/reactie_mvo_platform_op_kabinetsvisie_mvo.pdf.

materialiteit en zien hierin geen of een beperkte rol voor accountants. Aan de andere kant bestaat er behoefte aan informatie op product- en ketenniveau voor consumenten. Op het moment van schrijven wordt actie gevoerd voor concrete wetgeving op dit terrein.

Maatschappelijke organisaties en vakbonden lijken maar beperkt gericht op beleggers voor het verbeteren van ESG-prestaties van bedrijven en verslaggeving hierover. Waarschijnlijk komt dit doordat maatschappelijke actoren voor een deel andere informatiebehoefte hebben dan beleggers en op korte termijn meer druk op bedrijven verwachten vanuit de overheid en consumenten dan vanuit financiële actoren. Enkele uitzonderingen zijn acties tegen specifieke investeringen, bijvoorbeeld door het BankTrack netwerk, en de ontwikkeling van benchmarks, zoals de Access to Medicine Index. Als gevolg van recente uitzendingen van Zembla is er wel een ontwikkeling zichtbaar waarbij vakbonden en maatschappelijke organisaties nagaan in hoeverre ze invloed kunnen uitoefenen met en via eigen beleggingen en beleggingen waarop ze invloed kunnen uitoefenen, bijvoorbeeld via pensioenfondsen. De druk vanuit maatschappelijke organisaties voor het verbeteren van ESG-prestaties en verslaggeving hierover lijkt echter voor een groot deel los te staan van de druk vanuit de financiële wereld. De maatschappelijke en financiële druk liggen niet vanzelfsprekend in elkaars verlengde en hebben ieder een eigen dynamiek.

3.4 Bedrijven en werkgeversorganisaties

3.4.1 Bedrijven

a) Internationale ontwikkelingen

De ontwikkelingen in ESG-verslaggeving vanuit bedrijven zelf worden beschreven in onderzoeken van verschillende accountantsbureaus en de jaarlijkse Nederlandse Transparantiebenchmark. Een wereldwijde survey van KPMG uit 2005 geeft een weergave van de internationale context.⁷⁶ Voor de bepaling van de inhoud van het verslag gebruikte 40% van de respondenten de GRI richtlijnen, 20% consulteerde stakeholders en 13% gebruikte nationale standaarden als leidraad (vooral in Japan), De AA1000 principes werden bijna door geen bedrijf genoemd. Bij ongeveer één derde van 350 van de grootste mondiale bedrijven bevat het ESG-verslag een assuranceverklaring. Daarbij is sprake van een toename in vergelijking met eerdere jaren. Opvallend is dat in de VS assurance van ESG-verslagen bijna niet voorkomt en in Duitsland ook relatief ongebruikelijk is.

Bijna 60% van deze verklaringen waren verstrekt door één van de grote accountantsbureaus. Daarna wordt assurance het meest verstrekt door certificeringinstellingen en technische adviesbedrijven. Enkele bedrijven combineren formele assurance met het oordeel van een andere externe partij. In Japan komt het oordeel van een andere partij ook regelmatig in plaats van assurance. De meeste assuranceverklaringen zijn gebaseerd op internationale auditing standaarden, gevolgd door AA1000AS en nationale standaarden. De verklaringen van accountants zijn bijna allemaal verklaringen met een beperkte mate van betrouwbaarheid. Veel assuranceverklaringen zijn beperkt tot informatie en rapportagesystemen met betrekking tot veiligheid, gezondheid en milieu. Dit suggereert dat assurance vaak gericht is op de informatie waarvan de beoordeling het meest haalbaar is, niet op informatie die het meest relevant is voor verschillende groepen stakeholders. Uit ESG-verslagen zelf is niet op te maken in hoeverre assurance tegemoet komt aan de behoeften van stakeholders, omdat de meeste verslagen geen informatie bevatten over het betrekken of consulteren van stakeholders in het kader van assurance.

b) Belang

Voor bedrijven kan het om verschillende redenen van belang zijn om ESG-informatie te verzamelen en om deze informatie ook met de buitenwereld te delen. Deze redenen, en daarmee het belang dat aan ESG-informatie toegekend wordt, verschillen van bedrijf tot bedrijf. Het verzamelen en intern rapporteren van informatie over ESG-prestaties kan nodig zijn voor het management om inzicht te krijgen in de beheersing van bedrijfsrisico's en de implementatie van bedrijfsstrategieën, zowel binnen het bedrijf zelf als in de productie- en distributieketen. De drijfveren van het management kunnen daarbij zowel ethisch als financieel van aard zijn. Ook voor commissarissen kunnen interne rapportages van belang zijn om de implementatie van ESG-beleid te kunnen bewaken. Interne communicatie van ESG-informatie door het gehele bedrijf kan motiverend werken voor werknemers en vertrouwen wekken dat eventuele problemen of klachten serieus worden opgepakt.

⁷⁶ KPMG en Universiteit van Amsterdam, juni 2005, KPMG International Survey of Corporate Responsibility Reporting 2005, Amsterdam: KPMG.

Voor externe transparantie gelden andere drijfveren. De motivatie voor publiciteit kan vanuit bedrijven zelf komen, bijvoorbeeld als ESG-informatie gebruikt wordt voor marketing van specifieke merken, producten of diensten. Verder zijn er bedrijven die ESG-communicatie inzetten voor het bevorderen van het imago van een bedrijf als geheel, public relations en het aantrekken van personeel. Daarnaast reageren sommige bedrijven op de vraag om transparantie vanuit verschillende groepen belanghebbenden, waaronder financiële en maatschappelijke actoren, afnemers en consumenten. Deze meer vraaggerichte transparantie heeft vaak een ander karakter. Ethische drijfveren of de status die hoge externe beoordelingen van ESG-verslaggeving opleveren voor het management kunnen een belangrijke rol spelen bij zowel proactieve als vraaggestuurde externe communicatie. Tenslotte hebben Nederlandse bedrijven te maken met een morele oproep tot transparantie vanuit de overheid en een wettelijke verplichting tot verslaggeving over milieu- en personeelsaangelegenheden en niet-financiële risico's.

c) Gebruik van ESG-informatie

Zoals hierboven al aangegeven wordt ESG-informatie binnen sommige bedrijven gebruikt door het management voor interne monitoring van ESG-prestaties en bijsturing van ESG-beleid. Daarbij gaat het zowel om meer defensieve aspecten, zoals risicobeheersing en reputatiemanagement, als proactief beleid, zoals verbetering van productieprocessen, vermindering van energiegebruik en het inspelen op nieuwe marktkansen. Informatie over ESG-prestaties in toeleveringsketens, waarbij het vaak gaat om de naleving van gedragscodes, wordt doorgaans gebruikt voor de selectie van leveranciers of het opstellen van verbeterplannen. De aandacht van commissarissen voor ESG-onderwerpen blijkt bij Nederlandse bedrijven vaak nog beperkt te zijn⁷⁷. In externe communicatie wordt ESG-informatie uiteraard gebruikt voor (aparte) jaarverslagen en de websites van bedrijven, maar bijvoorbeeld ook voor persberichten, reclamecampagnes of productinformatie. Het gebruik van ESG-informatie door de stakeholders van een bedrijf is al in de voorgaande paragrafen van dit hoofdstuk beschreven.

d) De aard van de informatie

De aard van de ESG-informatie die door een bedrijf wordt verzameld en gecommuniceerd is sterk afhankelijk van het doel waarvoor deze informatie wordt gebruikt. Voor risicobeheersing is bijvoorbeeld systematische verzameling van informatie vereist over actuele en potentiële conflicten met vakbonden of lokale gemeenschappen, milieurisico's en andere ESG-risico's verbonden met de kernactiviteiten van een bedrijf die mogelijk schade kunnen opleveren. Voor sturing op ESG-prestaties als vermindering van energiegebruik of bedrijfsongevallen is informatie over heel andere onderwerpen vereist. Deze informatie heeft vaak een kwantitatief karakter. Voor PR activiteiten worden juist vaak illustraties van positieve ESG-prestaties of voornemens gebruikt die niet noodzakelijkerwijs met de kernactiviteiten van een bedrijf verbonden zijn. Om ESG-prestaties naar consumenten en afnemers te communiceren wordt soms gekozen voor certificering van producten, waarvoor ESG-prestaties in de productieketen gecontroleerd moeten worden.

Voor een deel wordt ESG-informatie gecommuniceerd door middel van ESG-verslagen. De inhoud van de verslagen wordt bepaald door een combinatie van factoren, waar onder de actuele informatiebehoefte van belanghebbenden, de inschattingen van een bedrijf ten aanzien van potentiële informatiebehoefte van belanghebbenden en maatschappelijke verwachtingen in het algemeen, en de behoeften van een bedrijf om al dan niet met bepaalde informatie naar buiten te treden. Een onderzoek van Ernst&Young⁷⁸ naar ESG-verslagen over 2006 van 36 grote Nederlandse bedrijven concludeert dat ESG-verslagen veel informatie bevatten, maar dat deze informatie van lage kwaliteit is. Er wordt teveel gestuurd op volledigheid, de verslagen missen focus en er is te weinig aandacht voor materialiteit. Verder bevatten de verslagen vooral positieve berichten en wordt meestal niet beschreven wat er met kritiek van stakeholders is gebeurd. Dit suggereert dat Nederlandse bedrijven in het algemeen brede maatschappelijke verwachtingen waarnemen of de inhoud van ESG-verslaggeving bepalen aan de hand van richtlijnen. De informatiebehoefte van belanghebbenden wegen minder zwaar mee. Tegelijk wil het merendeel van de bedrijven vooral met positieve informatie naar buiten treden en blijken de communicatiebehoefte van bedrijven zelf een belangrijke factor ten aanzien van de inhoud van ESG-verslagen.

Mogelijk wordt de inhoud van ESG-verslagen ook gestuurd door benchmarks als de Nederlandse Transparantiebenchmark en de Dow Jones Sustainability Indexes (DJSI). Zoals hierboven al opgemerkt willen sommige bedrijven graag hoog scoren op deze benchmarks. In de Transparantiebenchmark 2007

⁷⁷ D. de Waard, 2008, Toezicht op Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: Over de taakopvatting van commissarissen, Assen: Van Gorcum.

⁷⁸ N. Kamp-Roelands, D. de Waard en D. Laske, oktober 2007, De balans opgemaakt: Kwaliteitsvergelijking maatschappelijke jaarverslagen 2006, Rotterdam: E&Y.

worden 150 ESG-verslagen over 2006 van Nederlandse bedrijven geanalyseerd, waaronder beursgenoteerde en niet-beursgenoteerde bedrijven⁷⁹. De Transparantiebenchmark volgt voor een deel de GRI richtlijnen en het is mogelijk dat dit de nadruk op volledigheid stimuleert. De DJSI selectie is niet alleen gebaseerd op verslaggeving, maar milieu- en sociale verslaggeving zijn wel aparte categorieën binnen de selectiecriteria.

Sommige bedrijven zoeken naar alternatieven voor een traditioneel ESG-verslag die beter aansluiten bij de behoeften van belanghebbenden. Tijdens een seminar van PwC op 13 februari 2008 lichtte Nuon toe dat het bedrijf in plaats van een ESG-verslag nu het magazine Nuon Duurzaam uitgeeft. Dit magazine is bedoeld voor een algemeen publiek en beschrijft de visie van Nuon op verschillende ESG-onderwerpen. Daarnaast blijft een gedetailleerde rapportage volgens de GRI richtlijnen beschikbaar via de website. De interesse voor het magazine blijkt veel groter te zijn dan voor een gedetailleerd ESG-verslag met veel kwantitatieve informatie; van het magazine zijn het afgelopen jaar ongeveer 12.000 exemplaren verspreid terwijl de oplage van ESG-verslagen rond de 2.000 lag.

e) Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance

PwC deed in 2007 een wereldwijd onderzoek naar betrouwbaarheid van ESG-verslaggeving waaraan 50 bedrijven deelnamen.⁸⁰ Van de 40 bedrijven die in 2007 al vijf of meer ESG-verslagen hadden uitgebracht, hebben er 34 een assuranceverklaring in het laatste verslag. Bedrijven noemen als belangrijkste redenen voor assurance het verhogen van geloofwaardigheid (36 respondenten) en als interne evaluatie van prestaties en systemen (15 respondenten). De motivatie voor assurance komt met name vanuit bedrijven zelf. De vraag om assurance vanuit stakeholders en financiële analisten is relatief onbelangrijk. Daarnaast maken steeds meer bedrijven gebruik van stakeholderpanels om de inhoud van ESG-verslagen te bepalen. Consultatie van stakeholders gebeurt in allerlei verschillende vormen, onder andere door middel van surveys, discussies en doorlopende dialoog. Sommige bedrijven houden ook consultaties specifiek gericht op het bepalen van de onderwerpen voor in een ESG-verslag en verwijzen daarbij naar het materialiteitsprincipe in de GRI G3 richtlijnen. Veertien respondenten gebruiken stakeholderpanels en acht hiervan hebben specifieke criteria voor de samenstelling van het panel. Vaak heeft een panel meerdere functies en geeft het bijvoorbeeld ook aanbevelingen over ESG-beleid. Deze panels dienen dus als een soort klankbord voor de bedrijven.

Op het onderdeel verificatie van de Transparantiebenchmark 2007⁸¹ wordt gekeken naar verklaringen door materiedeskundigen, in de regel door accountants. Bij één bedrijf gaf de verklaring een redelijke mate van zekerheid over de informatie in het ESG-verslag, bij zeven bedrijven een beperkte mate van zekerheid, en bij twaalf bedrijven een combinatie van beide. In de Transparantiebenchmark 2006 waren in totaal 21 ondernemingen opgenomen die hun verslag hadden laten verifiëren, dus ongeveer evenveel als in de benchmark 2007. In het geval van de Dow Jones Sustainability Index wordt assurance verleend door PwC voor de betrouwbaarheid van de benchmark zelf.

In het hiervoor genoemde onderzoek van Ernst&Young⁸² merken de auteurs op dat ook als er in het ESG-verslag een toelichting wordt opgenomen over de gebruikte datasystemen, het voor de lezer lastig is om te bepalen hoe betrouwbaar deze zijn. Daarom achten zij een assurance rapport belangrijk. In reactie op het onderzoek ontstond discussie over de beperkingen van ESG-assurance, bijvoorbeeld omdat normen voor beoordeling ontbreken en ondernemingen teveel zelf zouden bepalen waarover zij verantwoording af willen leggen.

f) De roep om regulering

Net als de aard van ESG-informatie verschilt de behoefte aan regulering en standaardisering afhankelijk van het doel waarvoor informatie wordt gebruikt. Ten aanzien ESG-verslagen kan het voor bedrijven aantrekkelijk zijn om één overkoepelende richtlijn te hebben waarin alle maatschappelijke verwachtingen zijn samengebracht. Door een dergelijke richtlijn te volgen, kunnen bedrijven dan veronderstellen dat zij in alle verwachtingen voorzien. Vaak wordt aan de GRI een dergelijke rol toegeschreven. Verder presenteren werkgeversorganisaties zich in deze context als belangenbehartigers van bedrijven. Het standpunt van werk-

⁷⁹ Ministerie van Economische Zaken en PwC, december 2007, Transparantiebenchmark 2007: Maatschappelijke verslaggeving, Den Haag.

⁸⁰ K. van de Berg en N. Vollerling-Manhave, december 2007, The Right Combination, Corporate Responsibility reports: the role of assurance providers and stakeholderpanels, Amsterdam: PwC.

⁸¹ Ministerie van Economische Zaken en PwC, december 2007, Transparantiebenchmark 2007: Maatschappelijke verslaggeving, Den Haag.

⁸² N. Kamp-Roelands, D. de Waard en D. Laske, oktober 2007, De balans opgemaakt: Kwaliteitsvergelijking maatschappelijke jaarverslagen 2006, Rotterdam: E&Y.

geversorganisaties wordt heironder beschreven. De kern van dit standpunt is afwijzing van wettelijke verplichtingen en het voorkomen van onnodige administratieve lasten.

3.4.2 Werkgeversorganisaties

a) Internationale ontwikkelingen

Voor grote Nederlandse bedrijven zijn internationale ontwikkelingen van belang en ontwikkelingen in het buitenland worden daarom gevolgd. Volgens VNO-NCW horen Nederlandse multinationals echter al bij de voorlopers op het gebied van transparantie over ESG-onderwerpen en zijn zij daarbij niet heel afhankelijk van ontwikkelingen in andere landen.

b) Belang

VNO-NCW heeft als vertegenwoordiger van grote Nederlandse bedrijven een uitgesproken standpunt over transparantie over ESG-onderwerpen. In het kort komt dit er op neer dat ieder bedrijf hier zelf invulling aan moet geven en dat dit om veel verschillende manieren mogelijk is, bijvoorbeeld door een ESG-verslag, maar bijvoorbeeld ook door een stakeholderdialoog of via de media. Dit verschilt per bedrijf. Wettelijke verplichtingen voor ESG-verslaggeving worden daarom afgewezen. Meer algemeen stelt VNO-NCW over verantwoord ondernemen: *'Specifieke wet- en regelgeving voor MVO is overbodig en ongewenst gezien het feit dat maatschappelijk ondernemen altijd een kwestie van maatwerk is.'*⁸³

c) Gebruik van ESG-informatie

Op het gebied van ESG-verslaggeving worden de laatste jaren eerder golfbewegingen waargenomen dan trends. Van 1999 tot 2004 waren ongeveer 250 bedrijven wettelijk verplicht een publieksmilieuverslag op te stellen. Deze verplichting is afgeschaft omdat uit een evaluatie bleek dat het publiek weinig belangstelling had voor deze verslagen.⁸⁴ Op het gebied van maatschappelijke jaarverslagen neemt VNO-NCW nu een soortgelijke ontwikkeling waar. Veel grote bedrijven brengen wel een ESG-verslag uit, maar doen daarnaast nog meer aan stakeholder engagement. Volgens VNO-NCW kan de overheid beter geen verplichtingen opleggen omdat bedrijven dan eerder geneigd zullen zijn om zich op geluiden uit hun eigen omgeving te focussen.

d) De aard van de informatie

In een handreiking voor ESG-beleid uit 2001 schrijft VNO-NCW over verslaggeving: *'Elk bedrijf zal voor zichzelf moeten nagaan of, hoe en in welke mate het stakeholders betreft bij beslissingen of met hen communiceert.'*⁸⁵ Door externe accountants geverifieerde ESG-verslagen worden daarbij genoemd als een optie. In 2005 bracht VNO-NCW de brochure 'Openheid van zaken' uit met voorbeelden hoe transparantie over ESG-onderwerpen ingevuld kan worden.⁸⁶ Ook daarin ligt de focus op maatwerk en invulling per bedrijf. Voor implementatie van de Richtlijn 400 Jaarverslag verwijst de brochure naar de bijbehorende handreiking en de GRI richtlijnen. Als overwegingen voor het publiceren van een ESG-verslag merkt de brochure onder meer op dat dit nuttig kan zijn voor de motivatie van personeel en dat beleggers en analisten ESG-prestaties in eerste instantie beoordelen aan de hand van een dergelijk verslag. Voor de geloofwaardigheid is het belangrijk om in een verslag ook mogelijke problemen aan de orde te stellen. Een ESG-verslag biedt een uitgangspunt voor gesprekken met stakeholders, maar één verslag zal vaak niet aan de wensen van uiteenlopende stakeholders voldoen.

e) Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance

Beoordeling door een externe partij is mogelijk, maar daarbij wordt opgemerkt dat lang niet alle onderdelen zich lenen voor verificatie. Ook voor de betrouwbaarheid van informatie geldt dat bedrijven beter zelf kunnen bekijken hoe zij hier invulling aan geven. Voor verificatie bestaat een veelheid aan mogelijkheden, waarbij VNO-NCW ook keurmerken en bedrijfscodes als mogelijkheden noemt.

⁸³ VNO-NCW website, <http://www.vno-ncw.nl/web/show/id=95200/articlecode=45/articletype=opinie> (geraadpleegd maart 2008).

⁸⁴ De beperkte groep gebruikers van milieuverslagen gaf overigens aan dat de verplichting voor hen wel een meerwaarde had. *'Bij de geïnterviewde stakeholders wordt een vergroot inzicht in de bedrijfsvoering door het publieksverslag niet als zodanig herkend. Wel geven zij aan dat er door de verslagplicht meer milieugegevens beschikbaar komen en dat de milieuprestaties van een bedrijf daarmee inzichtelijker worden.'* KPMG Sustainability en NIPO, Evaluatieonderzoek wet- en regelgeving milieujaarverslagen, in opdracht van Ministerie van VROM, april 2003.

⁸⁵ H. Klamer en B. Rutgers van der Loeff, 2001, Maatschappelijk ondernemen, een handreiking, Den Haag: VNO-NCW. <http://www.vno-ncw.nl/web/servlet/nl.gx.vno.client.http.StreamDbContent?download=brochure&code=288>.

⁸⁶ VNO-NCW, 2005, Openheid van Zaken: Zeven ondernemingen over communicatie met publiek, Den Haag: VNO-NCW, <http://www.vno-ncw.nl/web/servlet/nl.gx.vno.client.http.StreamDbContent?download=brochure&code=1457>.

f) *De roep om regulering*

VNO-NCW geeft aan dat de organisatie behulpzaam is daar waar bedrijven om ondersteuning vragen. Zolang bedrijven geen last hebben van een veelheid aan initiatieven op ESG-gebied, is er voor VNO-NCW dus ook geen rol om te zoeken naar standaardisering. VNO-NCW benadrukt dat er op dit punt een groot verschil is met financiële verslaggeving, omdat ESG-prestaties op het gebied van bijvoorbeeld CO₂-uitstoot of vakbondsrechten niet op één manier te meten zijn.

Ook de Raad van Centrale Ondernemingsorganisaties (RCO) is, in lijn met het standpunt van VNO-NCW, van mening dat maatschappelijk verantwoord ondernemen maatwerk is en per bedrijf vormgegeven dient te worden.⁸⁷ Verder wordt herhaald dat verantwoord ondernemen een bovenwettelijk karakter heeft en niet wettelijk verplicht dient te worden. De RCO stelt dat het belang van de Transparantiebenchmark gerelativeerd moet worden, omdat dit instrument alleen transparantie over ESG-informatie via jaarverslagen meet en niet via andere kanalen. Tenslotte benadrukt het RCO dat het bedrijfsleven goed betrokken moet worden bij beleidsvorming op het gebied van onder andere transparantie en ESG-verslagen.

3.4.3 *Een korte terugblik op de onderzoeksvraag*

Net als bij de maatschappelijke organisaties en vakbonden is in bovenstaande paragraaf een verkenning gehouden onder het bedrijfsleven met betrekking tot de dynamiek en trends ten aanzien van verslaggeving over ESG-prestaties en de auditing van die verslaggeving. Tevens is in kaart gebracht welk standpunt het bedrijfsleven inneemt op deze onderwerpen.

Met hun standpunt tegen standaardisering en wettelijke verplichtingen staan werkgeversorganisaties tegenover maatschappelijke organisaties en vakbonden. De druk die vanuit werkgeversorganisaties uitgaat is daarom vooral defensief en voor een belangrijk deel gericht op het neutraliseren van de eisen vanuit maatschappelijke actoren. Het is echter niet duidelijk in hoeverre alle individuele bedrijven dit standpunt delen. Sommige grote Nederlandse bedrijven, die goed scoren op transparantiebenchmarks en ESG-prestaties in het algemeen, presenteren zich immers publiekelijk als bewuste voorlopers op ESG-gebied. Het is ook mogelijk dat deze bedrijven ervoor kiezen om individueel als voorloper naar buiten te treden, maar tegelijk via VNO-NCW het verzet tegen verdere standaardisering en wettelijke verplichtingen steunen, om zo grotere reputatievoordelen te behalen. Het verzet tegen wettelijke verplichtingen zou daarbij zowel gemotiveerd kunnen worden door het risico van grotere administratieve lasten als door de behoefte om het onderscheidend vermogen ten opzichte van andere bedrijven niet te verliezen.

Vanuit het bedrijfsleven kan vooral tegendruk worden verwacht waarbij het bedrijfsleven als collectief tegenover de maatschappelijke actoren staat. Waar de belangen van maatschappelijke en financiële actoren parallel lopen, komen werkgeversorganisaties mogelijk ook tegenover financiële actoren te staan.

3.5 *Overheid en politieke partijen*

3.5.1 *De overheid als klant*

a) *Internationale ontwikkelingen*

Het Nederlandse parlement heeft in 2005 een motie aangenomen waarin wordt bepaald dat de centrale overheid in 2010 duurzaamheid als zwaarwegend criterium mee dient te nemen in alle inkoopprocessen. In een aantal Europese landen, zoals Groot-Brittannië en Zweden, bestaat een soortgelijke doelstelling. Veel nationale overheden zijn tot nu toe terughoudend met het creëren van regelgeving en beleid ten aanzien van duurzaam inkopen. Gevreesd wordt dat marktpartijen niet op korte termijn kunnen voldoen aan hoge ESG-eisen. Het zijn vooral lokale overheden in Europa die het voortouw nemen en zowel sociale als milieu-criteria opnemen in aanbestedingsprocedures. Ook in landen buiten Europa is duurzaam inkopen een belangrijk thema. Veel overheden zijn zich bewust van hun voorbeeldfunctie met betrekking tot verantwoord ondernemen. Een aantal deelstaten van de Verenigde Staten hebben zeer uitgebreid beleid voor verantwoorde inkoopprocessen en aanbestedingsprocedures.

⁸⁷ RCO, 11 februari 2008, Brief aan de voorzitter en de leden van de Vaste Commissie van Economische Zaken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Betreft: Nota 'Inspireren, innoveren, integreren', de kabinetsvisie op MVO, Den Haag, zie <http://www.vno-ncw.nl/web/show/id=94403/dbcode=934/filetype=letters>.

b) Belang

Conform kabinetsbeleid zal de Nederlandse overheid in 2010 voor 100 procent duurzaam inkopen op basis van sociale en milieucriteria. Het Ministerie van VROM voert momenteel het programma "Duurzaam Inkopen Overheden" uit en laat criteria voor 80 verschillende productgroepen uitwerken. Bij het opstellen van deze criteria worden specifieke randvoorwaarden gehanteerd met als doel de ontwikkeling van een overzichtelijke lijst met criteria, die in de inkooppraktijk uitvoerbaar is en een zo laag mogelijke administratieve last met zich meebrengt. Volgens de overheid zal dit onder meer bereikt worden door gebruik te maken van elementen van reeds bestaande keurmerken en andere (sectorspecifieke) initiatieven. Het ligt dus voor de hand dat inkopers vanaf 2010 gaan vragen naar lidmaatschap of deelname aan verantwoord ondernemen initiatieven.

c) Gebruik van ESG-informatie

Inkopers zullen ESG-informatie gaan gebruiken bij het beoordelen van inschrijvingen op aanbestedingen. De naleving van internationale verdragen op ESG-onderwerpen, zoals ILO conventies, kan om diverse redenen niet in alle sectoren en productketens volledig gegarandeerd worden. Controle op naleving is vooral moeilijk als het om samengestelde producten gaat met complexe en diverse toeleveringsketens, als de ketens niet transparant zijn of als productie plaatsvindt in landen met gebrekkige handhaving van de sociale en milieuwetgeving. Hoewel ook in die productieketens internationale verdragen onverkort moeten gelden, wil de Nederlandse overheid in de controle een procesbenadering gaan hanteren. Hiermee wordt bedoeld dat aanbieders moeten aantonen dat ze zich voldoende inspannen en initiatief nemen, waarbij zoveel mogelijk wordt aangesloten bij bestaande initiatieven, om naleving van de desbetreffende internationale verdragen in de keten te realiseren.⁸⁸

Deze benadering kan leiden tot een groei van certificeringssystemen, labels, gedragscodes op sectorniveau en andere initiatieven voor verantwoord ondernemen. Er zijn echter veel sectoren waarin relatief weinig goede initiatieven zijn op het terrein van verantwoord ondernemen, zoals de elektronicasector en de natuursteensector. Inkopers zullen voor productgroepen uit deze sectoren gaan werken met check- of vragenlijsten. Aanbieders zullen deze vragen moeten gaan beantwoorden en aannemelijk moeten maken dat ze voldoen aan de gestelde sociale en milieueisen. In sommige gevallen zullen ze een verklaring op eer moeten tekenen of akkoord moeten gaan met resultaatafspraken. De verwachting is dat deze procedures de administratieve lasten zowel voor overheden als voor bedrijven aanzienlijk zullen verhogen.

d) De aard van de informatie

Het is zeer waarschijnlijk dat de Nederlandse overheid per sector of productgroep de mogelijkheden tot verificatie zal identificeren, zoals de aanwezigheid van certificerings-, fair trade, ethical trade en multi-stakeholderinitiatieven. Door het gebruik van bestaande en erkende initiatieven en systemen wordt het voor de inkoper eenvoudiger om naleving van sociale en milieucriteria te controleren. Daarnaast zullen inkopers gebruik gaan maken van check- en vragenlijsten. Bij het beoordelen van de antwoorden van bedrijven zullen inkopers waarschijnlijk ondersteuning krijgen van gespecialiseerde overheidsinstanties om de ontvangen ESG-informatie op waarde te kunnen inschatten.

e) Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance

Als de overheid besluit om voor de verificatie van de duurzaamheidseisen in aanbesteding gebruik te maken van bestaande verantwoord ondernemen initiatieven, betekent dit dat er een selectie moet worden gemaakt van geschikte en ongeschikte initiatieven. Hiervan kan een belangrijke precedentwerking uitgaan, omdat de overheid dan in feite een waardeoordeel velt over de betrouwbaarheid en volledigheid van ESG-informatie. In het geval van beantwoording van vragenlijsten zal de ESG-informatie minder betrouwbaar zijn. Het is voor een inkoper zeer ingewikkeld om de antwoorden van een bedrijven over ESG-prestaties te beoordelen. Het gebruik van vragenlijsten kan alleen goed werken als inkopers ondersteund worden door adviseurs die ervaring hebben met het beoordelen van ESG-informatie.

f) De roep om regulering

Aanbestedingen en inkoopprocessen zijn onderhevig aan de aanbestedingsrichtlijnen van de Europese Unie. Deze richtlijnen bieden veel ruimte voor duurzaam inkopen, al verschillen juristen van mening over de mogelijkheden voor het opnemen van sociale en milieucriteria in Europese aanbestedingen. Een aantal Europese landen hebben in hun nationale aanbestedingswetgeving bepalingen opgenomen over naleving van ILO conventies, mensenrechten en andere internationale standaarden. Het ziet er niet naar uit dat de

⁸⁸ Slob et al., 2007, Beoordelingsinstrument voor sociale criteria, Amsterdam: SOMO.

nieuwe Nederlandse aanbestedingswet, die gereed komt in 2008, ook bepalingen bevat over duurzaam inkopen. De rijksoverheid wil overheden wel verplichten om in ieder geval de fundamentele ILO conventies op te nemen in alle aanbestedingen.

De maatschappelijke organisaties die verenigd zijn in het MVO Platform vinden dit niet genoeg. Zij willen dat het inkoopbeleid ook rekening houdt met mensenrechten, leefbaar loon en eerlijke handel. Werkgeversorganisaties daarentegen vinden dat de Nederlandse overheid te hard van stapel loopt en niet genoeg overlegt met de partijen in de markt over de haalbaarheid van de doelstelling op het gebied van duurzaam inkopen.

3.5.2 De overheid als wetgever en politieke partijen

a) Internationale ontwikkelingen

Naast Nederland hebben sommige andere EU-landen, zoals Frankrijk, Denemarken en Zweden ook wetgeving die bedrijven verplicht om informatie over ESG-onderwerpen te publiceren. In het Verenigd Koninkrijk werd in 2006 de nieuwe *Companies Act 2006* aangenomen, die vereist dat ongeveer 1300 beursgenoteerde bedrijven informatie verschaffen over milieuaspecten, personeelszaken, sociale onderwerpen, en risico's in de toeleveringsketen. Daarnaast zijn er relevante ontwikkelingen op EU-niveau. Op 13 maart 2007 nam het Europees Parlement met brede steun een resolutie aan over verantwoord ondernemen⁸⁹. Het Parlement spreekt hierin steun uit voor geïntegreerde sociale, milieu- en financiële verslaggeving en roept op tot diepgaand onderzoek naar minimale vereisten voor rapportage over sociale en milieuaspecten. Verder bestaat er op Europees niveau in het algemeen steun voor het idee dat consumenten de keuze moeten hebben om producten te selecteren op basis van ESG-criteria. Het gaat hierbij om vraaggestuurd transparantie. Met betrekking tot regulering van institutionele investeerders deelt het Europees Parlement het standpunt van de industrie dat financiële instellingen transparant moeten zijn over hun investeringen, maar niet wettelijk verplicht moeten worden om volgens bepaalde ESG-principes te beleggen.

b) Belang

De Nederlandse regering heeft bepaalde ambities op het gebied van verantwoord ondernemen, waaronder het verbeteren van ESG-verslaggeving met als indicator hiervoor een stijging van scores op de jaarlijkse Transparantiebenchmark. Voor politieke partijen geldt dat hun standpunten over het algemeen een afspiegeling vormen van de belangen van verschillende belanghebbenden. Het is de taak van de overheid om een goede balans te vinden tussen de verschillende en vaak tegengestelde belangen van uiteenlopende actoren. Deze tegengestelde belangen volgen mede uit de rol die de overheid heeft te vervullen. De overheid is verantwoordelijk voor het bewaken van vrijheden en gelijke kansen voor en bescherming van burgers en rechtspersonen. Hierdoor wordt van de overheid verwacht dat ze aan de ene kant waakt voor te veel regel-druk, voldoende ruimte voor innovatie en een level playing field voor private actoren. Aan de andere kant wordt van de overheid ook verwacht dat ze burgers beschermt tegen de invoer van onverantwoorde producten, misleidende informatie en de operationalisering van ondertekende internationale verdragen. Voor de regering staat gedragsbeïnvloeding van bedrijven op het gebied van verantwoord ondernemen centraal, maar heeft externe verantwoording hier wel een belangrijke ondersteunende rol bij. Grote Nederlandse bedrijven moeten dan ook rapporteren over niet-financiële prestatie-indicatoren⁹⁰.

c) Gebruik van ESG-informatie

De overheid en politieke partijen zijn zelf geen gebruiker van ESG-informatie, maar een aantal politieke partijen probeert er wel voor te zorgen dat in de informatiebehoefte van verschillende belanghebbenden wordt voorzien. Daarnaast lijkt de overheid een intrinsieke waarde toe te kennen aan externe verantwoording over verantwoord ondernemen vanwege de hierboven genoemde ondersteunende rol van transparantie bij het verbeteren van ESG-prestaties.

d) De aard van de informatie

Centraal in het regeringsbeleid voor verantwoord ondernemen staan twee vormen van informatieverstrekking. De ene vorm is door middel van generieke ESG-verslagen. De overheid meet en stimuleert dit door middel van de jaarlijkse Transparantiebenchmark. De andere vorm is door middel van sector- en productspecifieke keurmerken.

⁸⁹ R. Howitt (rapporteur), 20 december 2006, *Report on corporate Social Responsibility: a new partnership*, A6-0471/2006.

⁹⁰ Verslag van Algemeen Overleg 'Maatschappelijk verantwoord ondernemen', Tweede Kamer vergaderjaar 2007-2008, 26485 nr. 56.

e) *Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance*

De waarde die de overheid toekent aan betrouwbaarheid, volledigheid en assurance van ESG-verslagen komt tot uiting in de criteria van de Transparantiebenchmark 2007. Op het onderdeel verificatie wordt gekeken naar verklaringen door materiedeskundigen over de kwaliteit van de verslaggeving of de behaalde resultaten op ESG-gebied. Daarbij wegen assuranceverklaringen van onafhankelijke derde partijen zwaar mee. De Transparantiebenchmark bevat ook een onderdeel 'stakeholders' waarbij wordt gelet op de invloed van stakeholderdialoog op de verslaggeving, maar dit aspect wordt minder zwaar meegewogen dan assurance. In de Transparantiebenchmark 2006 werd de invloed van stakeholderdialoog op de verslaggeving nog niet apart meegenomen. Afgezien van de criteria in de Transparantiebenchmark lijkt er geen overheidsbeleid op dit specifieke onderwerp te zijn.

f) *De roep om regulering*

Er zijn op dit moment verschillende ontwikkelingen op nationaal niveau die kunnen leiden tot (aangepaste) wetgeving of regulering met gevolgen voor ESG-verslaggeving door bedrijven. In dit onderdeel worden vier ontwikkelingen beschreven: transparantie over productketens, ESG-verslaggeving op bedrijfsniveau, regulering van institutionele beleggers en het opnemen van ESG-onderwerpen in een code voor corporate governance.

1. **Transparantie over productketens**

In 2002 heeft de Consumentenbond Wet openbaarheid productie en ketens (WOK)⁹¹ opgesteld, analoog aan de Wet Openbaarheid van Bestuur waarmee burgers de overheid kunnen dwingen bepaalde informatie te verschaffen. Uitgangspunten voor dit voorstel tot wetgeving zijn dat de consument wil weten wat ze koopt en het beleid van de overheid stelt dat de consument verantwoordelijk is voor de producten die ze koopt en met haar koopgedrag maatschappelijk verantwoord ondernemen door bedrijven kan stimuleren. Om invulling te kunnen geven aan deze verantwoordelijkheid is het noodzakelijk dat de consument over betrouwbare (product)informatie beschikt. De WOK geeft de consument het recht op informatie over de maatschappelijke en milieu aspecten van het productieproces.

In 2002 bleek er in de politieke arena weinig tot geen belangstelling voor een dergelijk reguleringsinstrument. In 2007 haalde Mei Li Vos, parlementariër van de PvdA, de WOK uit de bureaulade en vroeg middels een artikel in de pers opnieuw aandacht voor het 'recht om te weten' van de consument⁹². Consumenten hebben nog steeds onvoldoende informatie om een geïnformeerde keus te kunnen maken voor duurzame en maatschappelijk verantwoorde producten. Naast de PvdA lijken een aantal fracties in de Tweede Kamer (ChristenUnie, Groen Links en SP) zich aan te sluiten bij de gedachte aan een plicht tot transparantie (op productniveau) voor bedrijven. De ChristenUnie had in haar verkiezingsprogramma 2006 opgenomen dat zij wil werken aan betere duurzaamheidsinformatie voor consumenten⁹³. Het CDA stelt dat bedrijven concreet per product zouden moeten rapporteren over de inspanningen om tot een duurzame productie te komen⁹⁴, maar is echter tegen het voorstel voor de WOK omdat dit volgens het CDA onvoldoende helder is over wat er precies gerapporteerd moet worden door bedrijven.

Verder probeert de overheid meer duidelijkheid te scheppen over productketens via het overzichtelijker maken van keurmerken. De Staatssecretaris van Economische Zaken wil proberen om het aantal keurmerken te beperken en meer duidelijkheid te verschaffen over keurmerken via de website www.consuwijzer.nl. Deze website bevat informatie over een groot aantal consumententhema's, waaronder keurmerken voor zowel productkenmerken als productieomstandigheden (milieu en dierenwelzijn). Op dit moment bevat de website echter nog geen informatie over bijvoorbeeld arbeidsomstandigheden of eerlijke handel.

2. **ESG-verslaggeving op bedrijfsniveau**

In 2001 deden de Tweede Kamerleden Koenders (PvdA) en Rabbae (GroenLinks) een voorstel⁹⁵ om voor alle internationaal opererende bedrijven een verplichting tot verslaggeving over ESG-beleid en de implementatie en naleving van dit beleid op te nemen in BW2. Dit initiatief kreeg onvoldoende steun en de formulering van het wetsvoorstel werd sterk bekritiseerd. Zoals beschreven in het overzicht van bestaande initiatieven is

⁹¹ Consumentenbond: Weet wat je koopt. Wet openbaarheid van productie en ketens. Wet van 10 december 2002.

Zie <http://www.wijwillenwok.nl/index.php/WOK-De-complete-tekst.html>.

⁹² De Volkskrant, 30 augustus 2007.

⁹³ ChristenUnie, Verkiezingsprogramma 2006: Duurzaam voor elkaar.

⁹⁴ Zie ook: CDA, Verkiezingsprogramma 2006: Vertrouwen in Nederland, vertrouwen in elkaar.

⁹⁵ Voorstel van wet van de leden Koenders en Rabbae tot wijziging van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering in verband met het verschaffen van informatie omtrent maatschappelijk relevante activiteiten (maatschappelijk verantwoord ondernemen), Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 27905 nr. 2.

sinds 2005 de kern van Richtlijn 400 Jaarverslag wel opgenomen in BW2 waarmee alsnog een bepaalde verplichting tot ESG-verslaggeving is ontstaan. In vergelijking met de WOK gaat het daarbij meer om rapportage vanuit ondernemingen zelf en minder om vraaggestuurde transparantie.

De huidige regering wil geen aanvullende eisen voor ESG-verslaggeving vastleggen in de wet omdat de verslaggeving nog teveel in ontwikkeling zou zijn, maar laat de richtlijn 400 evalueren en zal deze eventueel aanpassen. Daarnaast blijft de Nederlandse overheid actieve steun verlenen aan het GRI en wil het kabinet de Transparantiebenchmark laten uitgroeien tot het nationale ijkpunt op het gebied van transparantie over ESG-onderwerpen. Het kabinet wijst erop dat de thema's ketenverantwoordelijkheid en stakeholderdialogoog meer gewicht hebben gekregen en de criteria van de benchmark meer in lijn zijn gebracht met de GRI⁹⁶. Een medewerker van het Ministerie van Economische Zaken merkt hierover op dat het ook belangrijk is dat bedrijven zelf organiseren dat ze feedback van (beoogde) gebruikers krijgen op hun ESG-verslag.

3. Regulering van institutionele beleggers

In 2007 dienden de Tweede kamerleden Vendrik (GroenLinks), Irgang (SP) en Ouwehand (PvdA) een motie⁹⁷ in waarin zijn de regering verzochten *“om een voorstel te doen voor een bindende ‘zwarte lijst’ van ongewenste beleggingen dan wel een aanverwant voorstel te doen met hetzelfde resultaat gericht op het voorkomen van ongewenste beleggingen van Nederlandse pensioenfondsen”*. Andere Tweede Kamerfracties steunden dit initiatief echter niet.

Het CDA is van mening dat pensioenfondsen beter zouden kunnen presteren op het vlak van verantwoord ondernemen en toonde zich in het Tweede Kamerdebat op 6 maart 2008 voorstander van de invoering van een code à la de code-Tabaksblat op dit terrein. Het CDA staat er positief tegenover als pensioenfondsen zelf een code opstellen. Volgens het CDA ligt hier echter geen rol voor de overheid als wetgever en kan de overheid hoogstens aangeven wat voor onderwerpen zij belangrijk vindt. Pensioenfondsen moeten vervolgens zelf een keuze blijven maken in welke bedrijven zij investeren. De VVD geeft als voorbeeld dat sommigen het bezwaarlijk vinden dat er met hun pensioen belegd wordt in de defensie-industrie maar dat dit voor militairen misschien niet opgaat en is daarmee een uitgesproken voorstander van keuzevrijheid. Aan het andere uiterste van het spectrum staat de SP, die met spoed oproept tot een verbod op investeringen in verboden wapensystemen zoals landmijnen en clusterbommen, in navolging van België. Dit verzoek is neergelegd bij de Minister van Financiën. Voor de PvdA ligt de focus op dit moment bij de inbedding van ESG-beleid in corporate governance. Als dit niet genoeg oplevert in de zin van het verbinden van aandeelhouderschap en verantwoord ondernemen, is het in principe mogelijk dat de vraag om wetgeving ten aanzien van beleggingen terug op de agenda komt.

4. ESG-beleid en corporate governance

In april 2007 werd een motie⁹⁸ van Tweede Kamerleden Vendrik (GroenLinks) en Ouwehand (PvdA) aangenomen waarin de regering wordt verzocht om *‘de bijdrage van aandeelhouders aan maatschappelijk verantwoord ondernemen (of het gebrek daaraan) te onderzoeken, daarbij in het bijzonder de bestaande code-Tabaksblat tegen het licht te houden en zo mogelijk voorstellen te doen om de code-Tabaksblat te verbeteren.’* De motie werd aangenomen met steun van de SP, PvdA, GroenLinks, D66, de PvdD en de ChristenUnie. MVO bleef eerder buiten de taakopdracht van de commissie corporate governance. De code-Tabaksblat voor corporate governance gaat hier in een toelichting op de doelstelling en randvoorwaarden van de code kort op in⁹⁹:

“Deze invalshoek houdt ook in dat het onderwerp maatschappelijk verantwoord ondernemen geen onderdeel vormt van een hernieuwde code. Dit onderwerp is immers niet verbonden aan een nationale vennootschappelijke structuur en de reikwijdte ervan is ook veel breder dan het ontwikkelen van een nieuwe code voor het functioneren van Nederlandse ondernemingen op de kapitaalmarkt.” *‘Voor maatschappelijk verantwoord ondernemen geldt dat daarvoor internationaal (Global Reporting Initiative GRI, OECD etc.) al een aantal gedragscodes is ontwikkeld en nog in ontwikkeling is.’*

⁹⁶ Ministerie van Economische Zaken, 13 december 2007, Kabinetsvisie Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen 2008-2011: “Inspireren, innoveren, integreren”, Den Haag.

⁹⁷ Motie-Vendrik c.s., 26485 nr. 43, 5 april 2007.

⁹⁸ Motie-Vendrik/Ouwehand, Maatschappelijk verantwoord ondernemen, 26485 nr. 45, 5 april 2007.

⁹⁹ Commissie corporate governance, 9 december 2003, De Nederlandse corporate governance code: Beginselen van deugdelijk ondernemingsbestuur en best practice bepalingen (Code-Tabaksblat), p. 66 en 67.

Uit een recent onderzoek blijkt dat de meeste commissarissen wel vinden dat het bewaken van ESG-aspecten onderdeel uitmaakt van hun toezichthoudende rol, maar dat hier in de praktijk maar beperkt invulling aan gegeven wordt.¹⁰⁰

Tijdens een Algemeen Overleg over MVO op 6 maart 2008 pleitte Kamerlid Kalma (PvdA) ervoor om op korte termijn bepalingen inzake verantwoord ondernemen op te nemen in de code-Tabaksblad, of als dit geen optie blijkt te zijn, aan te sturen op een aparte code voor beursgenoteerde en wellicht ook niet-beursgenoteerde ondernemingen. De Staatssecretaris van Economische Zaken heeft toegezegd het bedrijfsleven, vakbonden en NGO's te zullen consulteren en het regeringsstandpunt over de relatie tussen verantwoord ondernemen en corporate governance per brief nader toe te lichten. Waarschijnlijk wordt het debat voortgezet nadat de Tweede Kamer de brief heeft ontvangen. Volgens de PvdA heeft het motto 'vrijwillig maar niet vrijblijvend', dat het overheidsbeleid van de afgelopen jaren kenmerkte, te weinig opgeleverd en blijft het aanspreken van bedrijven lastig. Internationale codes zouden een meer verplichtend karakter moeten krijgen en als dit niet lukt, is het aanscherpen van wetgeving ook een optie. Een aanpassing van de corporate governance code, op basis van het principe 'pas toe of leg uit', is wat dat betreft een compromis. Het CDA stelt dat het lastig is voor de overheid om aan te geven wat de inhoud van een verantwoord ondernemen paragraaf in de code-Tabaksblad (of van een aparte code) zou moeten zijn omdat dit meer een zaak is van het bedrijfsleven. Wel zou de overheid opdracht kunnen geven om *best practices* in kaart te brengen voor het verbinden van aandeelhouderschap met verantwoord ondernemen.

3.5.3 Een korte terugblik op de onderzoeksvraag

In bovenstaande paragraaf is een verkenning gehouden onder de overheid en politieke partijen met betrekking tot de dynamiek en trends in de eisen die worden gesteld aan verslaggeving over ESG-prestaties en de auditing van die verslaggeving. Tevens is in kaart gebracht welke druk daarbij (op termijn) wordt ontwikkeld in de vorm van wetgeving en regulering door de Nederlandse overheid.

De verkenning valt in twee delen uiteen. De eisen die vanuit de overheid als klant gesteld worden, komen voor een deel overeen met de eisen vanuit consumentenorganisaties. In verband met de doelstelling van 100% duurzaam inkopen door de centrale overheid in 2010 is te verwachten dat hier een aanzienlijke druk vanuit zal gaan op bedrijven die aan de overheid leveren. De manier waarop de verificatie van ESG-prestaties voor duurzaam inkopen wordt ingevuld, staat voor een groot deel nog open. De rol van assurance door accountants hierbij zal waarschijnlijk beperkt zijn. Het is zelfs mogelijk dat de nadruk op certificering en deelname aan multistakeholderinitiatieven voor duurzaam inkopen de aandacht voor assurance van ESG-verslagen verdringt. Omdat duurzaam inkopen voornamelijk wordt uitgewerkt op het niveau van specifieke productgroepen, zouden de overheid en het bedrijfsleven elkaar hierbij kunnen vinden in sector-specifieke initiatieven. Dit hangt echter af van de selectie van initiatieven die de overheid onderschrijft en het verplichtende karakter dat hier vanuit zal gaan.

De overheid als wetgever vormt een afspiegeling van de verschillende belangen van het bedrijfsleven, financiële instellingen, maatschappelijke actoren, en consumenten. De huidige regering is terughoudend op het gebied van wettelijke verplichtingen voor ESG-normen en verslaggeving hierover, bijvoorbeeld ten aanzien van ESG-verslaggeving op bedrijfsniveau en regulering van institutionele beleggers. Wel geeft de overheid actieve steun aan de ontwikkeling en implementatie van internationale richtlijnen zoals de GRI. Daarnaast zijn er op dit moment ontwikkelingen op het gebied van transparantie over productieketens en corporate governance die mogelijk (op termijn) op Nederlands niveau tot aanvullende regulering of wetgeving leiden.

3.6 Accountantskantoren

3.6.1 Ontwikkelingen vanuit de accountantspraktijk

a) Internationale ontwikkelingen

Het Institute of Chartered Accountants in England & Wales (ICAEW) neemt een uitgesproken standpunt in over de rol van accountants bij ESG-assurance en advisering¹⁰¹. Volgens deze organisatie gaat die rol veel

¹⁰⁰ D. de Waard, 2008, Toezicht op Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: Over de taakopvatting van commissarissen, Assen: Van Gorcum.

¹⁰¹ ICAEW, oktober 2004, Sustainability: the role of accountants, zie <http://www.icaew.com/index.cfm?route=117162>.

verder dan controle van verslaggeving en omvat die ook het ontwikkelen van ESG-beleid, monitoren van inkoopbeleid, verstrekken van informatie voor rating en benchmarking, en review van operationele systemen voor de implementatie van vrijwillige gedragscodes. Het ICAEW verwacht dat als accountants dienstverlening op het gebied van assurance van ESG-informatie niet verder ontwikkelen, andere actoren dit gat zullen vullen. Accountants worden geacht goed gekwalificeerd te zijn voor de assurance van ESG-verslagen vanwege hun expertise op het gebied van assurance in het algemeen.

KPMG benadrukt dat accountants een bij uitstek geschikte partij zijn voor assurance over ESG-verslaggeving over de wereldwijde activiteiten van multinationals, omdat hiervoor met name een beoordeling van de onderliggende processen en systemen nodig is. Voor het vergroten van de geloofwaardigheid van specifieke ESG-prestaties, bijvoorbeeld lokale milieueffecten, kan het echter behulpzaam zijn om voor een andere partij te kiezen waar de specifieke doelgroep van de ESG-informatie beter mee bekend is of meer vertrouwen in heeft¹⁰².

De FEE en verschillende afzonderlijke accountantsbedrijven benadrukken dat assurance van ESG-informatie uitgevoerd moet worden door interdisciplinaire teams met experts of het gebied van ESG-onderwerpen, specifieke bedrijfssectoren en accountants¹⁰³.

b) Belang

Voor accountantskantoren is assurance van ESG-verslaggeving een groeiende vorm van dienstverlening. Daarbij is het wel van belang dat accountants aan zorgvuldigheidseisen kunnen voldoen. Daarvoor moeten zij over bruikbare criteria beschikken om ESG-informatie aan te toetsen en een assuranceverklaring kunnen verstrekken die betekenisvol is en voorziet in de behoeften van gebruikers.

c) Gebruik van ESG-informatie

De taak van accountants bestaat er niet alleen uit om de betrouwbaarheid van ESG-informatie voor externe partijen te vergroten, maar ook om aan de hand van de assurance activiteiten aanbevelingen te doen aan het management van een bedrijf. KPMG benadrukt dit in een publicatie uit 2006 die inzicht geeft in haar assuranceactiviteiten met betrekking tot ESG-verslagen. De organisatie beschouwt assurance als een onafhankelijke bevestiging aan de gebruikers van een verslag dat ESG-informatie correct is (en soms ook dat het verslag alle relevante informatie bevat). Het proces van assurance leidt vaak ook tot aanzienlijke kwaliteitsverbeteringen vergeleken met de voorlopige versie van een ESG-verslag. Daarnaast resulteert assurance in aanbevelingen aan het management over hoe ESG-onderwerpen beter ingebed kunnen worden in de organisatie en hoe interne informatiesystemen verbeterd kunnen worden. Vaak leidt dit in de eerste jaren van assurance tot belangrijke verbeteringen in de interne monitoring van ESG-prestaties en tot meer bewustwording over ESG-onderwerpen binnen het bedrijf.¹⁰⁴ Deze interne effecten van ESG-assurance zijn vaak net zo belangrijk als de waarde van assurance voor externe partijen.¹⁰⁵ Een recente trend in de assurancepraktijk is om aanbevelingen voor verbetering ook op te nemen in de assuranceverklaringen. Deze transparantie over zwakke punten zou bijdragen aan de geloofwaardigheid van de verslaglegging.

d) De aard van de informatie

KPMG ervaart dat assurance vaak alleen betrekking heeft op specifieke onderdelen van een ESG-verslag¹⁰⁶. Daar kunnen goede redenen voor zijn, bijvoorbeeld omdat de assurance van andere onderdelen onevenredig veel tijd vergt, maar een assuranceprovider heeft ook een verantwoordelijkheid met betrekking tot de volledigheid van een verslag. Alle materiële onderwerpen zouden aan bod moeten worden en als dit nodig is, kan de accountant hier een opmerking over maken. KPMG gebruikt daarbij de *5-part materiality test* van AccountAbility en beschouwt, net als PwC, stakeholderpanels als de beste oplossing voor het bepalen van de juiste onderwerpen (zie onder). Een knelpunt voor assurance is dat ESG-beleid op een aparte afdeling wordt geformuleerd en niet op de afdeling waar het werk uiteindelijk gebeurt. De ESG-staf werkt ondersteunend, maar stuurt de verschillende onderdelen van een bedrijf niet aan. Daardoor is het moeilijker op prestaties goed te testen, kwantitatieve data te verzamelen en een verklaring met een redelijke mate van betrouwbaarheid af te geven.

¹⁰² KPMG, oktober 2006, Better assurance starts with better understanding, Amstelveen.

¹⁰³ FEE, 21 november 2006, Roundtable on Assurance on Sustainability.

¹⁰⁴ KPMG, oktober 2006, Better assurance starts with better understanding, Amstelveen.

¹⁰⁵ Verslag MVO Platform workshop, 13 jan 2005, 'Externe beoordeling van financiële instellingen op duurzaamheid'.

¹⁰⁶ KPMG, oktober 2006, Better assurance starts with better understanding, Amstelveen.

e) *Betrouwbaarheid, volledigheid en assurance*

In een onderzoek naar ESG-verslagen van PwC in 2007 kwam naar voren dat assurance door een accountant en beoordeling van een ESG-verslag door stakeholderpanels betrekking hebben op verschillende aspecten¹⁰⁷. Assurance is gericht op de informatie in het verslag, de interne controle en de monitoring systemen van het bedrijf. Stakeholderpanels kijken naar de onderwerpen die in het verslag aan de orde komen en de manier waarop het bedrijf met deze onderwerpen omgaat. In tegenstelling tot een assuranceverklaring wordt het oordeel van een stakeholderpanel meestal niet afzonderlijk in het verslag opgenomen en de stakeholders maken ook geen beoordeling van de interne controlesystemen of de gegevens over de feitelijke prestaties van een bedrijf. Kortom, stakeholderpanels gaan over de selectie van de juiste onderwerpen waarover gerapporteerd moet worden (*reporting the right things*) en audits over de juistheid van de informatie over deze onderwerpen (*reporting things right*). PwC beschouwt assurance door accountants en stakeholderpanels daarom als complementair.

f) *De roep om regulering*

Accountantskantoren geven aan behoefte te hebben aan meer standaardisering van assuranceverklaringen en aan internationale regulering van ESG-assurance door accountants¹⁰⁸. De ISAE 3000 standaard is daarvoor te generiek.

Ten behoeve van de uitwisseling van informatie raadt Ernst&Young bedrijven aan om gebruik te gaan maken van *eXtensible Business Reporting Language* (XBRL)¹⁰⁹. Dit is een elektronisch gegevensformat dat de uitwisseling van ESG-data in elektronische vorm mogelijk maakt doordat elk onderdeel van de informatie van een wereldwijd gestandaardiseerd label wordt voorzien. Labels voor ESG-informatie zijn op dit moment in ontwikkeling. XBRL biedt met name voordelen voor gebruikers van ESG bij benchmarking van kwantitatieve ESG-informatie.

3.6.2 Een korte terugblik op de onderzoeksvraag

In bovenstaande paragraaf is tenslotte een verkenning gemaakt van de dynamiek en trends in verslaglegging over ESG-prestaties en de auditing van die verslaggeving vanuit accountantskantoren. Accountants zien voor zichzelf vooral een rol weggelegd bij de beoordeling van de juistheid van informatie in ESG-verslagen, waarbij wordt samengewerkt in interdisciplinaire teams met voldoende expertise over specifieke ESG-onderwerpen. Beoordeling van de selectie van onderwerpen in ESG-verslagen is eerder een taak voor stakeholders zelf. Vanuit accountants bestaat er behoefte aan verdere internationale standaardisering van ESG-assurance.

¹⁰⁷ K. van de Berg en N. Vollering-Manhave, december 2007, *The Right Combination*, Corporate Responsibility reports: the role of assurance providers and stakeholderpanels, Amsterdam: PwC.

¹⁰⁸ Zie bv. KPMG, oktober 2006, *Better assurance starts with better understanding*, Amstelveen.

¹⁰⁹ N. Kamp-Roelands, D. de Waard en D. Laske, oktober 2007, *De balans opgemaakt: Kwaliteitsvergelijking maatschappelijke jaarverslagen 2006*, Rotterdam: E&Y.

4 Trendontwikkeling

4.1 Vier mogelijke trends

De krachtenanalyse rondom de ontwikkeling en het gebruik van informatie over de sociale, ethische, governance en milieuprestaties van ondernemingen laat zien dat het belang dat de verschillende stakeholders hechten aan deze informatie op onderdelen behoorlijk van elkaar verschilt. Waar de financiële sector eerst en vooral oog heeft voor de (financieel) materiële relevantie van ESG-informatie, daar hebben politici, overheden en maatschappelijke organisaties meer oog voor sociale, ethische en milieuwaarden als waarden die ten behoeve van maatschappelijke belangen bevorderd dienen te worden. Zoals uit de krachtenveldanalyse blijkt, heeft het gebruik van ESG-informatie belangrijke implicaties voor het soort informatie dat gevraagd wordt, de kwaliteit van de informatie, en de behoefte aan standaardisering.

Hoe in dit krachtenveld de ontwikkeling van ESG-informatie en het belang dat wordt gehecht aan deze informatie zich voltrekt, is op voorhand niet te voorspellen. De verschillende actoren verdedigen ieder hun eigen belangen, die soms parallel lopen en soms strijdig zijn, en het is niet met zekerheid te zeggen welke actoren de grootste invloed zullen hebben op de maatschappelijke agenda. Het is touwtrekken op glad ijs, waarbij vaardigheden, macht en goed schoeisel om zich af te zetten een vereiste zijn. Individuele gebeurtenissen kunnen soms grote en onvoorzienbare gevolgen hebben voor de betekenis die aan ESG-informatie toegekend wordt. De conclusie die hieruit kan worden getrokken is dat de vraag naar verantwoord ondernemen afhankelijk is van de tijdsgeest en van de politieke verhoudingen in een samenleving. Met andere woorden, de operationalisering van verantwoord ondernemen is contingent naar tijd en plaats. De interactie tussen bedrijven, beleggers, banken, overheden, maatschappelijke actoren en overige belanghebbenden bepaalt in hoge mate de invulling die wordt gegeven aan ESG-informatie.

De ontwikkelingen in het krachtenveld leiden er dan ook toe dat er, afhankelijk van de kracht en de vaardigheid van de spelers om hun visie op de werkelijkheid enig gezag mee te geven, bepaalde trends zichtbaar kunnen worden. Die trends kunnen in tenminste vier richtingen wijzen:

1. *De financiële agenda van de samenleving*
In deze ontwikkeling is ESG-informatie irrelevant voor de waardering van bedrijven en is de samenleving niet bij machte om aandacht voor sociale, ethische en milieuaspecten te bevorderen. De vraag naar ESG-informatie is beperkt;
2. *De morele agenda van de samenleving*
In deze ontwikkeling is ESG-informatie irrelevant voor de waardering van bedrijven, maar wordt deze meegewogen vanwege druk uit de samenleving. De vraag naar ESG-informatie wordt bepaald door maatschappelijke actoren, consumenten, politieke partijen en ESG-analisten;
3. *De economische agenda van de samenleving*
In deze ontwikkeling is ESG-informatie relevant voor de waardering van bedrijven en nemen ondernemingen en financiële instellingen de informatie mee uit een oogpunt van welbegrepen eigenbelang. De vraag naar ESG-informatie wordt bepaald door een brede alliantie van maatschappelijke actoren en financiële instellingen, maar niet alle maatschappelijke belangen worden hierin even sterk meegewogen;
4. *De welvaartsagenda van de samenleving*
In deze ontwikkeling is ESG-informatie een dominante factor in de financieel-economische én sociaal-maatschappelijke waardering van ondernemingen. Het oogmerk is waarde te scheppen door een voorlopersrol te vervullen op het terrein van verantwoord ondernemen of beleggen. De verstrekking van ESG-informatie is eerder aanbodgestuurd dan vraaggestuurd.

Tot op zekere hoogte kunnen verschillende trends ook naast elkaar bestaan, bijvoorbeeld omdat ze op verschillende sectoren of marktsegmenten van toepassing zijn. Verder is het niet zo dat de morele en de economische agenda van de samenleving opgeteld ongeveer gelijk zijn aan de welvaartsagenda van de samenleving. Voor zover de morele en de economische agenda allebei belangrijk zijn, wat in de huidige situatie goed denkbaar is, ontstaat er een complexe combinatie van behoeften aan ESG-informatie. In het navolgende worden de geschetste trendontwikkelingen nader uitgewerkt.

4.2 De financiële agenda van de samenleving

4.2.1 Het kenmerk van deze trend

De eerste trend kenmerkt zich als business as usual, waarbij sociale, ethische en milieu-informatie niet wordt meegewogen. Het bedrijfsleven en de financiële wereld letten louter op de financiële aspecten van het ondernemen en investeren, terwijl de samenleving onvoldoende kracht heeft om tegenwicht te bieden. ESG-informatie verdwijnt daarmee op termijn achter de horizon.

4.2.2 Het realisme van deze trend

Kijkend naar de groeiende belangstelling in de samenleving, in het bedrijfsleven en bij beleggers, banken en verzekeraars voor de sociale, ethische en milieuprestaties van ondernemingen, lijkt deze trend op het eerste oog een onwaarschijnlijke. Desondanks mag deze trend voor de middellange termijn niet uit het oog worden verloren. Hoewel de omstandigheden anders zijn, hebben zich in het verleden ook periodes voorgedaan waarin de samenleving het bedrijfsleven aansprak op zijn maatschappelijke verantwoordelijkheden. Algemeen wordt de bijdrage van Carnegie, die de verantwoordelijkheid van de onderneming ten opzichte van de samenleving karakteriseerde in termen van *rentmeesterschap* en *liefdadigheid*, als het startpunt gezien van wat inmiddels (maatschappelijk) verantwoord ondernemen is gaan heten¹¹⁰. Na de Tweede Wereldoorlog kunnen verschillende 'golven' worden getraceerd¹¹¹. Zo constateert Levitt in zijn uit 1958 daterende artikel in de *Harvard Business Review* dat "*management's social responsibility ... has become a deadly serious occupation*". Hij voegt daar aan toe:

*"what started out as the sincere personal viewpoints of a few selfless businessmen became the prevailing vogue of them all. Today pronouncements about social responsibility issue forth so abundantly from the corporations that it is hard for one to get a decent play in the press. Everybody is on the act, and nearly all of them actually mean what they say!"*¹¹²

Deze ontwikkeling, die zich in de decennia daarna heeft doorgezet, heeft gevolgen gehad voor de noodzaak voor bedrijven om te rapporteren over hun sociale, ethische en milieuprestaties. Aan het begin van de jaren '70 van de vorige eeuw ontstond in de Verenigde Staten voor het eerst een brede maatschappelijke behoefte aan sociale en ethische rapportage door het bedrijfsleven. Het voornaamste doel van de verslaglegging was om verantwoording af te leggen over de rol van het bedrijf op uiteenlopende maatschappelijke terreinen. De verslaglegging kon intern zijn, gericht aan het management, of extern, gericht aan het publiek. Nadat het verschijnsel aanvankelijk veel aandacht kreeg in de wetenschappelijke en bedrijfsgerichte media, verdween het evenwel na het midden van de jaren '70 weer naar de achtergrond. De reden hiervan lag vooral in een economische neergang. Na decennia van economische groei kwamen de geïndustrialiseerde landen tijdens de oliecrisis van 1974 in een recessie terecht. In de jaren 1976-1979 herstelde de wereldeconomie zich gedeeltelijk, maar de tweede oliecrisis van 1979-1980 bracht een nieuwe recessie waarvan de gevolgen de hele jaren '80 duidelijk merkbaar bleven.¹¹³ Deze ontwikkeling loopt parallel aan die op het gebied van sociale en ethische verantwoording: vanaf circa 1975 neemt de aandacht in de beroeps- en wetenschappelijke literatuur duidelijk af, om na circa 1980 nagenoeg te verdwijnen¹¹⁴. Het gevolg was dat na eind jaren '70 de ontwikkeling van methoden en inzichten op dit gebied tot stilstand kwam. Pas in de vroege jaren '90 kwam het verschijnsel sociale en ethische verantwoording weer tot leven, om rond 1995 vrij plotseling - en ditmaal ook in Europa - opnieuw sterk in de belangstelling te komen.

Een mogelijke ontwikkeling in de richting van *business as usual*, waarbij de rapportage over sociale, ethische en milieuprestaties weer achter de horizon verdwijnt, kan daarmee niet worden uitgesloten. Op dit moment

¹¹⁰ Zie N.J. Mitchell, 1989, *The generous corporation*, New Haven; en R.E. Freeman en J. Liedtka, 'Corporate social responsibility. A critical approach', In: *Business Horizons*, July-August 1991, p.92-98.

¹¹¹ Om enig zicht te krijgen op deze ontwikkeling verwijs ik graag naar de diverse artikelen van William Frederick en naar het overzichts-artikel S. Waddock, 2004, 'Parallel Universes', In: *Business and Society Review*, Vol. 109.

¹¹² Levitt, T., september/oktober 1958, 'The dangers of social responsibility', In: *Harvard Business Review*, pp.41-50

¹¹³ Zie A.G. Kenwood en A.L. Lougheed, 1992, *The Growth of the International Economy, 1820-1990: An Introductory Text*, Londen, p. 298-299.

¹¹⁴ Zie over de opkomst en ondergang van 'social auditing' onder meer de volgende publicaties. C.C. Abt, 1974, 'The Social Audit Technique for Measuring Socially Responsible Performance', in: M. Ahnsen (Ed.), *Managing the Socially Responsible Corporation*, Londen etc., p. 92-122; R.A. Bauer en D.H. Fenn, januari/februari 1973, 'What IS a Corporate Social Audit?', In: *Harvard Business Review*, pp. 37-48; M.F. Usry en R.E. Hull, juli-augustus 1975, 'Measuring Social Responsibility: A Challenge to the Accounting Profession', In: *Cost and Management*, pp. 4-5; M.A. Tiggos, november 1976, 'A Case against the Social Audit', In: *Management Accounting*, pp. 23-26; B.H. Spicre, winter 1978, 'Accounting for Corporate Social Performance: Some Problems and Issues', In: *Journal of Contemporary Business*, pp. 151-170; H.H. Johnson, mei-juni 2001, 'Corporate Social Audits: This Time Around', In: *Business Horizons*, pp. 29-36.

lijkt het vooralsnog niet waarschijnlijk dat deze ontwikkeling zich in de komende jaren gaat voltrekken. Waarschijnlijker is het dat de druk vanuit de samenleving aanhoudt en ondernemingen ESG-informatie zullen betrekken in hun besluitvorming. Tegelijkertijd lijkt het adagium in de financiële wereld te luiden: concentreer je als bedrijf vooral op ESG-elementen die vanuit een oogpunt van risico- en rendement relevant zijn en rapporteer daarover. Dat die risico- en rendementsoverwegingen per bedrijfstak verschillen is voor financiële partijen vanzelfsprekend.

4.2.3 De betekenis van ESG-rapportage en assurance in deze trend

Deze trend gaat er vanuit dat maatschappelijke actoren niet in staat zijn om voldoende druk uit te oefenen op bedrijven, ook niet via financiële instellingen, consumenten of de overheid, om ESG-verslaggeving blijvend af te dwingen. Er komt geen aanvullende regelgeving of standaardisering ten aanzien van ESG-verslaggeving. Een aantal bedrijven zal uit zichzelf blijven rapporteren, maar het staat ieder bedrijf vrij om hier zelf invulling aan te geven en de rapportage is daarom sterk afhankelijk van persoonlijke voorkeuren van bestuurders en managers. Alleen de grootste bedrijven zullen assurance van een ESG-verslag overwegen en dan voornamelijk op specifieke onderdelen. Voor andere bedrijven wegen de kosten niet tegen de baten op.

4.3 De morele agenda van de samenleving

4.3.1 Het kenmerk van deze trend

De tweede trend kenmerkt zich als de uitkomst van een krachtenspel waarbij de samenleving in staat is de heersende focus op louter financiële prestaties bij te buigen naar een focus op financiële en sociale, ethische en milieuprestaties. De drijfveer van het bedrijfsleven en de financiële wereld ligt nog steeds in het behalen van zo hoog mogelijke rendementen, maar deze focus wordt gecomplementeerd door aandacht voor enkele morele aspecten. Deze morele aspecten worden niet geacht drijvers te zijn achter het streven naar winst of rendement, respectievelijk naar het beheersen van ESG-risico's, maar omwille van de maatschappelijke regels en opvattingen in acht te worden genomen. Ondernemingen en financiële instellingen zijn zich in dit kader bewust van hun maatschappelijke 'license to operate'.

4.3.2 Het realisme van deze trend

In de jaren zeventig voerden demonstranten, religieuze instellingen en (institutionele) beleggers enerzijds en managers anderzijds felle strijd over de betrokkenheid van bedrijven bij de oorlog in Vietnam. Deze discussie werd gevolgd over een mogelijk nog fellere discussie over de apartheidsproblematiek en (het terugtrekken van) investeringen in Zuid-Afrika. De publicatie van het rapport *Our Common Future* aan het eind van de jaren tachtig plaatste de zorg voor het milieu op de maatschappelijke en bedrijfsagenda. Een belangrijk markeringspunt werd in die tijd gevormd door de mondiale conferentie in juni 1992 in Rio de Janeiro. Niet alleen ging daarmee aandacht uit naar het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, het behoud van de biodiversiteit en het streven naar duurzame energie, maar ook naar vragen omtrent het beperken van (de negatieve gevolgen van) economische groei, verdelende rechtvaardigheid en armoedebestrijding. Meer recent heeft de lijst met vraagstukken zich uitgebreid naar de bescherming van mensenrechten, de bestrijding van corruptie en het verantwoord ketenbeheer.

De lijst toont aan dat de samenleving zich in het verleden ernstig zorgen heeft gemaakt omtrent zaken die als *moreel materieel* werden beschouwd. Op grond daarvan hebben ondernemingen sociale, ethische of milieugemotiveerde maatregelen getroffen, zonder dat daar noodzakelijkerwijs financiële overwegingen aan ten grondslag lagen. De interactie met de samenleving droeg zorg voor het ontwikkelen van beleid op sociaal, ethisch of milieugebied. Ackerman en Bauer waren een van de eersten die een overgang signaleerden van *corporate social responsibility* naar *corporate social responsiveness*¹¹⁵. Dit laatste begrip doet, aldus beide schrijvers, meer recht aan het dynamisch karakter van (maatschappelijk) verantwoord ondernemen. Niet een eenduidig gedefinieerde inhoudelijke verplichting of verantwoordelijkheid maakt de kern uit van het handelen dat van ondernemingen wordt verwacht, maar het beantwoorden aan sociale eisen en verwachtingen. Frederick merkt in dit kader op dat het begrip 'responsiviteit' van ondernemingen verwijst naar het vermogen van de onderneming om adequaat in te spelen op vragen en verlangens uit de samenleving:

¹¹⁵ R.W. Ackerman & R. Bauer, 1976, *Corporate Social Responsiveness*, Reston, Virginia.

“Corporate social responsiveness refers to the capacity of a corporation to respond to social pressures. ... One searches the organization for mechanisms, procedures, arrangements, and behavioural patterns that, taken collectively, would mark the organization as more or less capable of responding to social pressures.”¹¹⁶

Het huidige tijdsgewricht laat zien dat de notie van ‘responsiviteit’ opnieuw actueel is. Niet alleen worden ondernemingen aangespoord door klanten, beleggers, NGO’s en de media om op ESG-gebied hun zaakjes op orde te hebben, ook beleggers ervaren in toenemende mate de druk vanuit de samenleving. De discussie die is uitgebarsten over de beleggingen van Nederlandse pensioenfondsen en banken naar aanleiding van het televisieprogramma Zembla in het voorjaar van 2007 spreekt in dit kader boekdelen¹¹⁷. De samenleving roept in dit kader vooral om openheid, om transparantie op uiteenlopende morele terreinen zoals:

- de productie of financiering van o.a. landmijnen, atomaire, biologische of chemische wapens;
- mensenrechtenschendingen;
- kinderarbeid;
- grootschalige corruptie, of
- ernstige milieuschade.

Kenmerkend voor de discussie is dat deze vooral betrekking heeft op activiteiten en gedragingen die geregeld zijn in internationale verdragen, convenanten of codes. Daarmee overstijgt de discussie het niveau van de individuele ethische voorkeuren, al kunnen culturele verschillen in de waardering van deze onderwerpen zich altijd voordoen.

4.3.3 De betekenis van ESG-rapportage en assurance in deze trend

Deze trend gaat er vanuit dat maatschappelijke actoren erin slagen om de ESG-agenda van bedrijven (en mogelijk ook beleggers) te beïnvloeden. De trend hoeft echter nauwelijks gevolgen te hebben voor ESG-verslaggeving. Uit de krachtenveldanalyse blijkt immers dat ESG-informatie voor campagnes voor een belangrijk deel van externe bronnen afkomstig is en dat in een dialoog of partnerschap directe informatie-uitwisseling tussen een bedrijf en belanghebbenden in de meeste informatiebehoeften kan voorzien. Belangrijker is daarom de beïnvloeding van bedrijven via consumenten, investeerders en de overheid. De overheid oefent daarbij niet alleen directe druk uit op bedrijven, maar mogelijk ook op investeerders, en heeft tevens een faciliterende rol het voorzien in de informatiebehoeften van consumenten.

Vanuit de maatschappij ligt de nadruk op het voorkomen en afstraffen van ongewenste praktijken en vanuit bedrijven ligt de focus op risicomanagement. Van financiële instellingen wordt verwacht dat zij bedrijven die niet aan bepaalde minimale normen voldoen, uitsluiten van hun beleggingsuniversum of kredietportefeuille. Financiële instellingen, en de fondsenbeheerders en ESG-analisten die zij inhuren, hebben hiervoor echter maar beperkt informatie van bedrijven zelf nodig. Informatie over ongewenste gedragingen komt immers voornamelijk uit externe bronnen. De behoefte aan ESG-informatie spitst zich toe op hoe bedrijven hun maatschappelijke risico’s beheersen, omgaan met klachten, reageren op eventuele misstanden, en communiceren met stakeholders. De behoefte aan assurance van dit soort informatie door externe partijen is beperkt en het oordeel van belanghebbenden is belangrijker. Of institutionele beleggers, banken en verzekeraars hier zelf het initiatief nemen of met wettelijke eisen te maken krijgen maakt voor de behoefte aan ESG-informatie weinig verschil. Vanuit maatschappelijke actoren zal een duidelijk roep hoorbaar zijn om uniforme normen vast te stellen op internationaal niveau, omdat uitsluiting van bedrijven anders weinig meer dan een symbolische waarde heeft. Standaardisering vindt voornamelijk plaats om het gebied van ESG-prestaties, niet op het gebied van ESG-verslaggeving. Richtlijnen als de OECD Guidelines en de bijbehorende klachtenprocedures nemen daardoor in belang toe.

Parallel hieraan neemt de druk vanuit consumenten en de overheid als klant om aan bepaalde basisnormen te voldoen ook toe. De vraag is daarbij niet of de overheid duurzaam gaat inkopen, daaraan heeft de Nederlandse overheid zich immers al gecommitteerd, maar hoe. De informatiebehoefte hierbij is echter anders van aard omdat de focus ligt op een specifiek product, met inbegrip van de productieketen, en niet op een bedrijf als geheel. Vanuit consumenten en klanten is er een grote behoefte aan overzichtelijke

¹¹⁶ W.C. Frederick, 1978, “From CSR1 to CSR2: The Maturing of Business-and-Society Thought”, In: *Business and Society*, Vol. 33(2), pp.150-64. Een vergelijkbare omschrijving treffen we aan bij Epstein, die responsiviteit omschrijft als de organisatorische processen “for determining, implementing, and evaluating the firm’s capacity to anticipate, respond, and manage the issues and problems arising from the diverse claims and expectations of internal and external stakeholders”. Zie E. Epstein, 1987, “The Corporate Social Policy Process”, In: *California Management Review*, Vol. 29, No. 5.

¹¹⁷ Het betrof hier de uitzendingen ‘Het clusterbomgevoel’ en ‘Bankgeheimen’, die door Zembla respectievelijk in maart en juni 2007 zijn uitgezonden.

informatie en standaardisering. De betrouwbaarheid van informatie over productieomstandigheden is daarbij van groot belang en hierin wordt met name voorzien door middel van certificering of deelname aan procesgerichte *multistakeholder* initiatieven.

Op dit moment is echter een trend zichtbaar waarbij een veelheid aan (vrijwillige) initiatieven ontstaat. Op den duur zal ten behoeve van de bij consumenten, NGO's en overheid levende behoefte aan vergelijkbaarheid en controleerbaarheid een behoefte aan internationale standaardisering ontstaan. Mogelijk speelt de ISO 26000 richtlijn daarbij een rol. Een wildgroei aan initiatieven, die op bedrijfsniveau misschien parallel geïmplementeerd moeten worden, kan tot een grotere regeldruk leiden dan een keuze uit enkele dominante standaarden ten aanzien van normen, controle, transparantie en stakeholderbetrokkenheid. Om dit tegen te gaan is ook van overheden, ieder geval op EU-niveau, een grote inspanning nodig om normen voor duurzaam inkopen te harmoniseren. Als dit slaagt, kan dit leiden tot één of enkele dominante standaarden voor certificering en/of multistakeholderinitiatieven per productgroep.

In de morele agenda zal de tegendruk vooral afkomstig zijn van bedrijven, daarbij impliciet gesteund door beleggers. Daarbij zal niet zelden de Friedmaniaanse roep om focus klinken: bedrijven worden geacht een economische bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de samenleving binnen de grenzen van de wet en het fatsoen. Verdergaande rapportage over ESG-prestaties is louter gewenst als daarmee een bijdrage wordt geleverd aan de financiële doelstellingen van de onderneming. Teveel aandacht voor ESG-aspecten leidt het management af van haar primaire doelstelling: klanten bedienen met goede producten die uiteindelijk leiden tot een hoge mate van winstgevendheid van de onderneming.

4.4 De economische agenda van de samenleving

4.4.1 Het kenmerk van deze trend

De derde trend kenmerkt zich als de uitkomst van een krachtenspel waarbij ondernemingen en financiële instellingen juist om economische redenen sociale, ethische en milieuaspecten meewegen in hun besluitvorming. Ondernemingen, beleggers, banken en verzekeraars zijn in dit kader overtuigd van de economisch toegevoegde waarde van ESG-prestaties van ondernemingen. Hier gaat het om milieu-innovaties, om het vermogen om gekwalificeerd personeel aan te trekken en te behouden, of om de bijdrage aan het beheersen van operationele risico's. Hier gelden ESG-aspecten juist als drijvers achter het streven naar winst of rendement en zijn het niet de maatschappelijke regels en opvattingen die de onderneming of de financiële instelling aanzetten tot handelen.

4.4.2 Het realisme van deze trend

Deze trend lijkt momenteel de wind enigszins in de zeilen te hebben. Steeds meer ondernemingen en beleggers zijn overtuigd van de mogelijkheid om toegevoegde waarde te creëren door acht te slaan op ESG-factoren. Onderzoek wijst wel uit dat het daarbij vooral gaat om aspecten die leiden tot kostenbesparingen, zoals eco-efficiency¹¹⁸, of het aanboren van nieuwe markten zoals eco-energie. Graag verwijzen wij in dit kader naar de woorden van Roderick Munsters, de topman van APG¹¹⁹.

“Bedrijven die ESG-issues goed managen presteren op de lange termijn waarschijnlijk beter.”¹²⁰

Met andere woorden: institutionele beleggers hebben een financieel belang bij het integreren van ESG-informatie in het beleggingsbeleid.

De beperking van deze trend doet zich voor ten aanzien van ESG-factoren die niet onmiddellijk bijdragen aan het scheppen van financiële meerwaarde. Het gaat dan om uiteenlopende aspecten zoals schendingen van mensenrechten, kinderarbeid, dwangarbeid, of corruptie. Hoewel er argumenten te geven zijn dat het rekening houden met deze factoren het politieke risico van een belegging zou kunnen beperken, geldt dit veelal op de wat langere termijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat lange termijn beleggers zoals de pensioenfondsen meer oog hebben voor deze aspecten dan beleggers met een korte tijdshorizon. In de rapporten van de sell-side analisten zijn deze overwegingen dan ook sporadisch aan te treffen, zo gaven wij eerder in paragraaf 4.2.3 aan. Een waarschuwing komt ook van een duidelijke voorstander van verantwoord ondernemen, Sir Geoffrey Chandler. Deze voormalige senior executive bij Royal Dutch/Shell is van mening dat rekening houden met ESG-factoren kostbaar kan zijn:

¹¹⁸ J. Derwall, N. Günster, R. Bauer en C.G. Koedijk, 2005, “The Eco-Efficiency Premium Puzzle”, In: Financial Analysts Journal, Vol. 61 (2), pp. 51-63.

¹¹⁹ Sinds 1 maart 2008 is de Algemene Pensioen Groep (APG) de vermogensbeheerder van het pensioenfonds ABP.

¹²⁰ R. Munsters, 17 december 2007, 'ABP's Verantwoorde Beleggingsbeleid', Presentatie ABP Vermogensbeheer, Amsterdam.

“The business case, ..., is both unreal and essentially amoral. The truth is that there is no ‘win-win’ situation in the short term for following principle rather than profit. Bribery can and does pay both in the short run and, if you get away with it, as many can and do, in the long run as well. Externalising the costs of pollution gives a competitive edge over those who accept responsibility over their impact on the environment.”¹²¹

Het mag dan ook niet als een verrassing komen indien beleggers, banken, verzekeraars en analisten gebruik zullen maken van ESG-informatie als het gaat om het laaghangende fruit dat met geringe inspanning kan worden geplukt. Het moet nog worden afgewacht of ondernemingen en financiële instellingen oog hebben voor het wat verder weghangende, het nog niet rijpe, of het commercieel slecht verhandelbare fruit. Het plukken van dit fruit zal aansporing behoeven vanuit de samenleving - mits daar in de samenleving behoefte aan bestaat.

De tegenkrachten, zo lieten wij in hoofdstuk 4 zien, zijn afkomstig van maatschappelijke organisaties en de politiek, waarbij de partijen met een getuigenisagenda voorop lopen. Het verleden heeft uitgewezen, aldus deze stakeholders, dat de aandacht voor ESG-prestaties van ondernemingen niet kan worden overgelaten aan de markt. Actieve en vergaande interventies vanuit de overheid zijn nodig. Die interventies kunnen betrekking hebben op het bevorderen van de dialoog, op het rapporteren over verantwoord ondernemen, maar ook op het stellen van inhoudelijke normen aan het gedrag en de activiteiten van ondernemingen.

4.4.3 De betekenis van ESG-rapportage en assurance in deze trend

Deze trend gaat er vanuit dat financiële instellingen de drijvende kracht zijn achter ESG-verslaggeving. Financiële analisten, beleggers, banken en verzekeraars zullen zelf actief ESG-informatie gaan verzamelen. Enige vorm van standaardisering zal wenselijk zijn, maar betrouwbaarheid van informatie en snelheid waarmee deze te verzamelen en verwerken is zullen belangrijker zijn dan de uniformiteit van informatie volgens allesomvattende standaarden. Daarnaast realiseren ondernemingen en financiële instellingen zich dat het gaat om het selecteren van bruikbare informatie en die kan per sector of per onderneming verschillend zijn. Hier komt het aan op het vermogen van beleggers, analisten en bankemployees om snel tot het juiste inzicht te komen omtrent de economische meerwaarde.

In tegenstelling tot de morele agenda van de samenleving ligt de focus hier niet zozeer op risicomanagement en het uitsluiten van bedrijven die niet aan bepaalde normen voldoen, maar op het selecteren van bedrijven die het best scoren op financiële waardecreatie op langere termijn. Daarbij gaat het dus om een *best-in-class* benadering in plaats van uitsluiting. De vergelijkbaarheid van ESG-informatie is daarom belangrijk. De GRI richtlijnen krijgen daarmee een prominente rol, mogelijk nog versterkt door de ontwikkeling van een formaat voor elektronische uitwisseling van ESG-informatie. Bedrijven zullen eerder dan nu over gaan tot assurance van ESG-informatie, vooral van kwantitatieve indicatoren, omdat dit de beoordelingen van investeerders en analisten verhoogt. Wellicht neemt de weerstand van werkgeversorganisaties tegen een uniforme standaard op termijn af als bedrijven zich neerleggen bij de wensen van financiële actoren of het gebruik van ESG-vragenlijsten door deze ontwikkeling enigszins afneemt. Bij deze trend past ook het opnemen van ESG-beleid in een corporate governance code, maar voor rapportage zal deze dan waarschijnlijk naar internationale richtlijnen blijven verwijzen.

Op sommige ESG-onderwerpen kunnen er allianties ontstaan tussen financiële en maatschappelijke actoren met gedeelde belangen, bijvoorbeeld voor de promotie van efficiënt energie- en grondstoffengebruik en het tegengaan van CO₂-uitstoot. Meer transparantie over publieke beleidsbeïnvloeding door bedrijven is een speerpunt van veel maatschappelijke organisaties en informatie hierover wordt in toenemende ook gevraagd door institutionele beleggers om te kunnen beoordelen of de lobby van een individueel bedrijf niet in gaat tegen de belangen op lange termijn van de markt als geheel. Op het gebied van rapportage van financiële kerngegevens per land en strategieën voor belastingplanning hebben beleggers en NGOs elkaar recentelijk gevonden. Voor beleggers biedt dit gedetailleerdere informatie over de financiële prestaties van ondernemingen en over de beheersing van belastingrisico's en NGOs krijgen hiermee meer inzicht in eventuele belastingontwijking in ontwikkelingslanden. De lobby voor rapportage van financiële gegevens per land is overigens gericht op de revisie van de International Financial Reporting Standards (IFRS), die binden zijn voor grote Europese bedrijven, hoewel ook de GRI richtlijnen hier indicatoren voor bevatten.

Op andere ESG-onderwerpen zullen maatschappelijke actoren echter niet mee kunnen liften op de druk die uit gaat van financiële instellingen. Het gaat dan om de onderwerpen die hierboven al genoemd werden

¹²¹ Sir Geoffrey Chandler, Spring 2003, 'The curse of corporate social responsibility', In: *New Academy Review*, Vol. 2(1).

zoals mensenrechten of corruptie. Dit soort informatie is bovendien moeilijk te kwantificeren en te interpreteren, kostbaar om te verzamelen en relatief lastig om te auditen, kortom, weinig geschikt voor benchmarking. Verder zal de rol van niet-financiële stakeholders in deze ontwikkeling waarschijnlijk afnemen, want bedrijven zullen zich meer concentreren op financiële actoren. De volledigheid van ESG-verslagen wordt daarmee van ondergeschikt belang. Ook transparantie op keten- en productniveau blijft mogelijk achterwege.

4.5 De welvaartsagenda van de samenleving

4.5.1 Het kenmerk van deze trend

De vierde trend kenmerkt zich als een streven bij ondernemingen en beleggers om te investeren in vernieuwing die zowel financieel-economisch waarde toevoegt, als sociaal-maatschappelijk. Hier gaat het om een ontwikkeling waarbij de aandacht voor sociale, ethische en milieuprestaties juist een *unique selling point* (USP) wordt van de onderneming, respectievelijk van de belegger. Deze trend laat zich kennen door sterke groei die juist wordt veroorzaakt of gedreven door de sterke nadruk op sociale, ethische en milieuprestaties.

4.5.2 Het realisme van deze trend

De trend doet zich voor zowel in het bedrijfsleven als bij beleggers. Voorbeelden in de sfeer van de ondernemingen zijn onder meer de Body Shop, de Triodos Bank en de ASN Bank die juist door hun sterke nadruk op ESG-aspecten hun onderscheidend vermogen hebben geoptimaliseerd en hun marktaandeel verstrekt. Zo treft men bij ethische banken producten aan die bijdragen aan een betere, meer rechtvaardige of duurzame wereld. Wie bij Triodos Bank belegt draagt indirect bij aan “de ontwikkeling van zonne- en wind-energie, biologische landbouw en andere duurzame projecten”¹²². De bank zet haar middelen uitsluitend uit bij bedrijven en instellingen “met een meerwaarde op sociaal, milieu en cultureel gebied”¹²³. Wie niet kan aantonen dat het gevraagde krediet een bijdrage levert aan de duurzame ontwikkeling van de samenleving en de economie, komt niet voor kredietverlening in aanmerking. In het verlengde van deze positieve doelstelling zijn de ethische banken meestal de eersten die met innovatieve ethische of duurzame producten op de markt komen. Zo waren deze banken in het verleden de eersten die producten lanceerden op uiteenlopende terreinen zoals microfinanciering, duurzame energie of het verantwoord omgaan met water.

Ook spelen deze voorlopers vaak een belangrijke rol in het debat over de gewenste inrichting en ontwikkeling van de samenleving. Zo noemt de Body Shop zich graag “a campaigning organisation”. Het voeren van actie gericht op een meer duurzame ontwikkeling van de economie en een meer rechtvaardige verdeling van de welvaart, staat bij deze ondernemingen vaak hoog in het vaandel. Daarmee zijn zij de voorbodes van de standaarden voor morgen. Die van vandaag hebben ze al lang achter zich gelaten of in een ander daglicht geplaatst. Vanzelfsprekend geldt hier wel dat het om een nichestrategie gaat. Van een brede beweging zal in de regel geen sprake zijn.

4.5.3 De betekenis van ESG-rapportage en assurance in deze trend

Deze trend gaat er vanuit dat bedrijven zelf actief op zoek gaan naar win-win situaties, mogelijkheden voor groei gedreven door ESG-prestaties. Ieder bedrijf volgt daarbij een eigen, unieke strategie. Als gevolg hiervan wordt ESG-verslaggeving niet gestuurd door belanghebbenden maar volgt deze uit de strategie van de onderneming. Standaardisering, zowel op het gebied van ESG-prestaties als van verslaggeving hierover, is daarbij niet of nauwelijks aan de orde. Mogelijk zullen sommige bedrijven wel kiezen voor certificering, deelname aan multistakeholderinitiatieven of ESG-verslaggeving met assurance, maar dit levert alleen meerwaarde op zolang deze bedrijven zich hiermee kunnen onderscheiden van andere bedrijven.

¹²² Zie de website van Triodos Bank, www.triodos.nl.

¹²³ Ibidem.

5 Verhouding tussen krachtenveld en trends

5.1 Inleiding

Aan het begin van deze studie presenteerden wij een tweeledige vraagstelling:

1. Welke dynamiek en trends kunnen worden onderscheiden in de eisen die vanuit de financiële wereld - en in het verlengde daarvan vanuit maatschappelijke organisaties en de politieke wereld - worden gesteld aan verslaglegging over ESG-prestaties en de auditing van die verslaglegging, en
2. Welke druk wordt er vanuit en via de financiële wereld (op termijn) ontwikkeld op ondernemingen om rekening te houden met ESG-aspecten en daarover te rapporteren?

In dit slotstuk willen wij kort terugrijpen op de analyse van het krachtenveld uit de vorige hoofdstukken. We beginnen met een voorbeeld om iets te tonen van het getouwtrek over de relevantie van ESG-informatie en de toepassing daarvan in de dagelijkse praktijk.

5.2 PGGM en PetroChina

Op 18 januari 2008 annonceerde PGGM, de vermogensbeheerder van het Pensioenfonds Zorg & Welzijn, niet langer te beleggen in aandelen PetroChina. De stap van PGGM is helder en geeft een duidelijk signaal af over de wens van PGGM niet (indirect) betrokken te zijn bij schendingen van mensenrechten. Vanzelfsprekend ging PGGM niet over één nacht ijs om tot een besluit te komen. De vermogensbeheerder had in november 2007 reeds aangekondigd met PetroChina in gesprek te zullen gaan over de betrokkenheid van de onderneming bij schendingen van mensenrechten in Soedan. Hoewel de vermogensbeheerder zich niet heeft laten leiden door de maatschappelijke discussie, is er wel goed naar de publieke opinie geluisterd - waaronder een oproep op 9 november 2007 in dagblad Trouw door Bieckmann en Van Gelder:

"Banken en vermogensbeheerders uit heel Europa financieren de oliebedrijven die het bewind in Soedan overeind houden. Hun Amerikaanse collega's worden daar echter door de protestbeweging tegen de oorlog in Darfur al veel langer op aangesproken. Fidelity, 's werelds grootste vermogensbeheerder, verkocht daarom zijn aandelen in Petrochina. Het Californische pensioenfonds Calpers, een van de grootste ter wereld, weert inmiddels negen bedrijven die in Soedan investeren uit zijn portefeuille. Het is dus mogelijk. 'Tot Zover Darfur' zou mensen moeten mobiliseren om Europese overheden, bedrijven en financiële instellingen te dwingen om hun verantwoordelijkheid te nemen ten bate van een duurzame vrede in Darfur."¹²⁴

PGGM heeft gehoor gegeven aan de oproep, maar of de mensenrechtensituatie hierdoor zichtbaar is verbeterd moet worden betwijfeld. Wel is duidelijk dat PGGM en de deelnemers in het Pensioenfonds inmiddels schone handen en een schoon geweten hebben. Tegen de achtergrond van de identiteit en het beleid van het pensioenfonds is uitsluiting van PetroChina een begrijpelijke stap. Het besluit markeert echter eerder het begin van een discussie, dan het einde ervan. Want wat is nu de relatie is tussen (het uitsluiten van) PetroChina en de schendingen van de mensenrechten door de Soedanese overheid in Darfur? Per slot van rekening is PetroChina niet zelf verantwoordelijk voor het schenden van mensenrechten. De onderneming draagt door haar activiteiten in Soedan ertoe bij dat de overheid over financiële middelen beschikt, niet hoe die middelen worden ingezet. Door nu de handen van de onderneming af te trekken zijn Nederlandse pensioengerechtigden niet betrokken bij een investering in PetroChina. Maar moreel blijven de deelnemers nog immer betrokken zolang de internationale gemeenschap - waar Nederland deel van uitmaakt - toekijkt hoe de rechten van de bevolking in Darfur worden geschonden.

De volgende vraag is of met de beslissing van PGGM de sluizen niet wijd open worden gezet voor het mijden van ondernemingen die investeren in landen waar de mensenrechten worden geschonden. Volgens Amnesty International en Human Rights Watch zijn er talloze landen waar de mensenrechten (ernstig) worden geschonden. Voorbeelden zijn China, Indonesië, of Rusland. Mogen ondernemingen dan niet meer investeren in die landen en moeten beleggers hun handen aftrekken van bedrijven met vestigingen in die landen? De vraag is: waar ligt de grens?

Hoe begrijpelijk het morele appèl ook is dat Bieckmann en Van Gelder doen op het bedrijfsleven en de financiële gemeenschap, de vraag blijft of de voorgestelde maatregelen passend zijn in het kader van de ver-

¹²⁴ F. Bieckmann en J.W. van Gelder, 9 november 2007, 'Ook wij verdienen aan Darfur', *Trouw*.

antwoordelijkheden van bedrijven en financiële instellingen. Zouden deze actoren ingaan op een maatschappelijke wens om consequent alle landen te mijden waarin de mensenrechten worden geschonden, dan blijft dit niet zonder gevolgen voor de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven, voor de werkgelegenheid en voor de (toekomstige) pensioenen van miljoenen deelnemers. Tegelijkertijd blijft een dergelijk beleid ook niet zonder gevolgen voor de lokale bevolking. Het is de reden waarom de bevolking in Birma aangeeft een investering van Total te verkiezen boven die van PetroChina of Petronas - de meest waarschijnlijke kandidaten om het belang van Total over te nemen. Het past ons niet hier een oordeel te vellen. Wel vinden wij het gepast hier op te merken dat goede bedoelingen vergaande gevolgen kunnen hebben. Een brede analyse van de voors en tegens van de mondialisering van de economie is gewenst, al is dit rapport niet de plaats om deze analyse uit te voeren. Het voorbeeld vormt evenwel een goede illustratie van het maatschappelijk touwtrekken op glad ijs. Op het punt van de mensenrechten vonden maatschappelijke stakeholders en PGGM elkaar. De indruk die wordt gewekt is die van een gelegenheidscoalitie. Het lijkt eerder te gaan om het incidenteel samen opgaan van belangen dan van een structurele belangensymmetrie.

5.3 Actuele ontwikkelingen

In de maatschappelijke constellatie waarin de verschillende stakeholders opereren tekenen zich enkele ontwikkelingen af in de onderlinge krachtsverhoudingen, in het palet van vaardigheden en in de instrumenten die de stakeholders ten dienste staan om hun kijk op de werkelijkheid door te zetten. Zo doen zich op bedrijfsniveau onder meer de volgende actuele ontwikkelingen voor:

1. Marktkans

Duurzaam inkopen door de overheid leidt tot een watervaleffect in de toeleveringsketen om ketenverantwoordelijkheid serieus te nemen en systemen in te richten om ESG-prestaties aan te tonen, te controleren en daarover de communiceren. Deze ontwikkeling is vooral te begrijpen in het kader van de *economische agenda*.

2. Risicobeheersing en governance

De discussie over risicobeheersing lijkt ook na de SOX-wetgeving en de code Tabaksblat niet ten einde. Zowel actuele crises bij financiële dienstverleners (hypotheekcrisis, Société Generale) als de macht van activistische beleggers zullen leiden tot een verscherping of correctie van regels om de stabiliteit en vertrouwen in economische systemen te herstellen of behouden. Niet uitgesloten mag worden dat deze ontwikkeling een groei in de belangstelling voor materieel relevante ESG-risico's met zich meebrengt. Zoals reeds in hoofdstuk 4 werd aangegeven, kunnen de ESG-risico's onder een andere noemer worden meegewogen in de totale risicoanalyse van de onderneming. Deze ontwikkeling is vooral te begrijpen in het kader van de *financiële agenda*.

3. Mogelijkheden tot verantwoord ondernemen

Op sectoraal niveau nemen de mogelijkheden toe om initiatieven te nemen inzake verantwoord ondernemen. Tegelijkertijd nemen de mogelijkheden voor controle en transparantie toe. Het niet gebruiken van deze mogelijkheden kan op den duur leiden tot een verslechtering van de relatieve positie van een onderneming in vergelijking met de concurrenten. Op dit moment is een ontwikkeling zichtbaar waarbij een veelheid aan vrijwillige initiatieven ontstaat. Het feit dat deze vrijwillige initiatieven in de ogen van maatschappelijke en politieke stakeholders onvoldoende substantie kennen, leidt om een steeds luider roep om standaardisering, zoals ISO 26000, en, in het verlengde daarvan, om regelgeving.

Op maatschappelijk niveau zijn volgende actuele ontwikkelingen zichtbaar:

1. Globalisering

Bij de bewustwording over (de effecten van) globalisering en het draagvlak daarvoor, ontstaat een behoefte aan nieuwe nationale en internationale checks and balances. Voorheen werden deze vooral op nationaal niveau geregeld.

2. Verantwoord ondernemen als politieke strategie

De Nederlandse overheid heeft verantwoord ondernemen - en verantwoord beleggen¹²⁵ - aangemerkt als exportartikel. De Europese Commissie heeft een strategie van responsible *competitiveness* gedefinieerd,

¹²⁵ In het kader van het Holland Finance Center is verantwoord beleggen als een speerpunt aangemerkt.

waarbij de *decent work* agenda een belangrijk plaats inneemt. De decent work agenda en verantwoord ondernemen als exportartikel vragen echter om nadere operationalisering die consequenties zal hebben voor verslaglegging en controle.

3. Maatschappelijke bewustwording:

De Zembla uitzendingen over de beleggingen van de Nederlandse pensioenfondsen en van de Nederlandse banken, hebben bijgedragen aan een versterking van het maatschappelijk bewustzijn over ESG-onderwerpen. In de uitzendingen werd duidelijk de behoefte van de samenleving aan informatie en transparantie gemarkeerd. De 'right to know' beweging is maatschappelijk nog niet dominant, maar groeit door incidenten, media-aandacht en maatschappelijke initiatieven in snel tempo.

5.4 Convergerende en divergerende verwachtingen

Uit de hiervoor beschreven ontwikkelingen zijn zowel convergerende als divergerende bewegingen waar te nemen. Deze worden hierna aan de hand van een aantal variabelen beschreven.

a) Regulering

De krachtenveldanalyse heeft laten zien dat er binnen de politiek en de samenleving momenteel sterke convergerende tendensen zijn waar te nemen als het gaat om vergaande standaardisering en regulering. Ook maatschappelijke en kritische beleggers, zoals de VBDO, ondersteunen initiatieven gericht op standaardisering, verhoging van de transparantie en, indien nodig, regulering. In het verlengde hiervan zal de roep om gestandaardiseerde ESG-informatie, ESG-verslagen en een toename van controle en verificatie stijgen. Mainstream beleggers en financiële analisten zullen naar verwachting geen al te actieve rol spelen in deze discussie. Van een divergerende tendens zal evenwel ook geen sprake zijn. De nadruk blijft voor deze actoren wel liggen op de financiële relevantie van de ESG-informatie.

b) Aard van de regulering

Waar vanuit de *morele agenda* nadruk ligt op wetgeving als minimum, daar ligt de nadruk vanuit de *financiële* en *economische agenda* op zelfregulering. Deze divergentie zal vermoedelijk voor assurance providers weinig gevolgen hebben. Zowel de roep om zelfregulering als om overheidsregulering leidt naar verwachting tot ontwikkeling van het vakgebied. De aard van de ontwikkeling zal wel afhankelijk zijn van de nadere invulling van de regulering. Assurance providers zullen zelf ook een bijdrage aan de ontwikkeling kunnen leveren door pro-actief op de vragen uit het maatschappelijk veld, het bedrijfsleven en de financiële wereld in te spelen. Zo zouden accountantskantoren mee kunnen denken over de financiële materialiteit van ESG-informatie, om daarmee de relevantie van deze informatie voor financiële actoren te vergroten.

c) Onderwerp van regulering

Ook ten aanzien van het onderwerp van regulering verschillen de verwachtingen van maatschappelijke en financiële stakeholders. Afhankelijk van de stakeholder is de inzet ten aanzien van de volgende onderwerpen:

- ESG-normstelling;
- Controle en verificatie;
- Verslaglegging en/of transparantie;
- Stakeholderbetrokkenheid en ketenverantwoordelijkheid.

d) Mate van uniformiteit

Hoe uniform dient ESG-informatie te zijn? Werkgeversorganisaties en maatschappelijke organisaties (inclusief de vakbonden) lijken hier tegenover elkaar te staan. Waar de werkgevers het belang van verantwoord ondernemen als maatwerk benadrukken, daar zien de maatschappelijke organisaties verantwoord ondernemen het liefst wettelijk geregeld. Het verzet tegen regeldruk kan leiden tot een wildgroei aan vrijwillige initiatieven. Het is niet uitgesloten dat het verzet tegen "Red Tape" een verbetering van regelgeving wel eens in de weg staat¹²⁶. De vraag is dan hoe te komen tot kwalitatief betere regelgeving. Verder dient uniforme regelgeving de ontwikkeling van een 'level playing field'.

e) Salami-tactics

De financiële sector zal naar verwachting in de toekomst terughoudend blijven bij het omarmen van een al te grote activiteit op het terrein van ESG-rapportage. Het welbegrepen eigenbelang speelt daarbij een belangrijke rol. De discussie over verantwoord ondernemen en verantwoord beleggen in het afgelopen

¹²⁶ D. Doane, 2004, *From Red Tape to Road Signs*, CORE Coalition.

decennium heeft kenmerken van een uitslaande veenbrand. Maatschappelijke actoren trachten beetje bij beetje financiële actoren te verleiden om mee te gaan in de ESG-agenda. Tegelijkertijd dienen financiële instellingen de financiële belangen van hun deelnemers en klanten. Het aanbieden van verantwoorde opties waaruit deelnemers en klanten kunnen kiezen (en dus niet aan één product of dienst gebonden zijn), is een realistisch scenario voorzover dit financieel haalbaar is. Het dwingend opleggen van financiële producten en diensten, waarbij een keur aan maatschappelijke overwegingen is meegewogen, is veelal geen optie. Voor zover overheden regelend willen optreden door het stellen van sociale, ethische, of milieueisen aan financiële producten, dienen zij de gevolgen daarvan af te zetten tegen de financiële bescherming die de wet biedt aan - vaak onvoldoende onderlegde particuliere - beleggers, respectievelijk deelnemers in diverse financiële (pensioen)regelingen. De wet beschermt terecht het financieel belang van de deelnemers en de klanten.

f) Rol van de assurance provider

Tenslotte verschillen de opvattingen over de rol van de assurance providers. Aan de ene kant stellen maatschappelijke stakeholders hoge eisen aan de eenduidigheid en betrouwbaarheid van ESG-informatie en aan ESG-verslaglegging. Tegelijkertijd wordt de waarde van accountantsverklaringen op ESG-terrein betwist en worden de kosten hiervan door sommige bedrijven als belemmering ervaren. De controle van financiële processen vraagt om een totaal andere expertise dan de auditing van milieu-, sociale en ethische indicatoren. De betrokkenheid van stakeholders, de vereiste responsiviteit en het dynamisch karakter van de interactie tussen bedrijven, beleggers en maatschappelijke organisaties zijn niet per definitie gebaat bij een grotere rol van assurance providers.

